

464-466. sz. kiadások

NAPKELET

SZERKESZTI TORMAY CECILE

TARTALOM: SZEDERKÉNYI ANNA: *Lerombolt fészek.* (Regény.) • VÁCZY JÓZSEF, ERDŐDY ELEK: *Novellák.* • FIGLER ANDOR: *A pozsonyi primási kert.* • CZAKÓ ISTVÁN: *Látogatás Döblingben.* • R. KOZMA ILONA, PÁTHI FERENC, SÍK SÁNDOR, VÖRÖSS JÓZSEF, LABAN CZ IDA *versei.* • NAGY JÓZSEF: *A lelkiismeret.* • **Elvek és művek:** TOLNAI VILMOS: *Százados énekek.* • *Könyvismertetések.* • **Szemle:** BALOGH LÁSZLÓ: *Jókai-kiállítás.* • FARKAS ZOLTÁN: *Munkácsy Mihály.* • PAPP VIKTOR: *Zene.* • GALAMB SÁNDOR: *Színház.* • PAULER ÁKOS: *Keyserling gróf.* • SZÉKELY MIKLÓS: *Kiállítások.* • VÁRADY IMRE: *A római tárlat.* • KASTNER JENŐ: *A fasizmusról.* • **Apró cikkek:** MEDVE CZKY KÁROLY: *A Madách-irodalom egyik problémája.*

279

1925. ÉV

JÚNIUS HÓ

VI. SZÁM

III. ÉVFOLYAM.

ÁRA: 20.000 K.

A MAGYAR IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA
BUDAPEST

T A R T A L O M:

	Lap
<i>Szederkényi Anna</i> : Lerombolt fészek. (Regény.)	1
<i>R. Kozma Ilona</i> : Tovább. (Vers.)	28
<i>Pigler Andor</i> : A pozsonyi primási kert.	29
<i>Páthi Ferenc</i> : Szép tavasz, boldog szerelem. (Vers.)	34
<i>Váczy József</i> : A költő halála. (Novella.).....	35
<i>Erdődy Elek</i> : Kérdőjelek az élet útjának elején	41
<i>Sík Sándor</i> : A római holdhoz. (Vers.)	46
<i>Czakó István</i> : Látogatás Döblingben	47
<i>Vöröss József</i> : Szélrózsá. (Népies mondóka.).....	49
<i>Nagy József</i> : A lelkiismeret	50
<i>Labancz Ida</i> : Gond madár. (Vers.).....	54

ELVEK ÉS MŰVEK:

<i>Tolnai Vilmos</i> : Ravasz László: Százados énekek	55
<i>Brisits Frigyes</i> : Újabb Wilde-kötetek magyarul	56
<i>Dóczy Jenő</i> : Aranysárkány. (Kosztolányi Dezső regénye.).....	57
—ó —s: Az ész tragédiája. (Némethy Géza versei.).....	59
<i>Vajthó László</i> : Regények, elbeszélések	61
<i>Zlinszky Aladár</i> : Császár Elemér: A magyar irodalmi kritika története a szabadságharcig	63
<i>Rédey Tivadar</i> : Erdélyi József	66

SZEMLE:

<i>Balogh László</i> : Jókai-émlékiállítás a Nemzeti Múzeumban	68
<i>Farkas Zoltán</i> : Munkácsy Mihály	69
<i>Papp Viktor</i> : Zenei szemle	75
<i>Galamb Sándor</i> : Színházi szemle	79
<i>Pauler Akos</i> : Keyserling gróf.	82
<i>Székely Miklós</i> : Kiállítások	84
<i>Várady Imre</i> : A római nemzetközi tárlat	85
<i>Kastner Jenő</i> : Tanulmány és regény a faszizmusról	86

APRÓ CIKK:

<i>Medveczky Károly</i> : A Madách-irodalom egyik problémája	90
--	----

Csodás szép, bársonyos finomságt,
tisztá lesz az arca, keze, teste, ha

Földes „Margit-crème”-mel ápolja.

LEROMBOLT FÉSZEK.

(Az 1919—20. évi magyar történelem margójáról.)

I.

Atárség kerek katlan volt. Fáradt gesztenyefa alatt sovány padocska álldogált. Csak a négy lába maradt meg és a négy lábön keresztbe fektetett egyik deszka. A többit és a karfát ellopták — a kommün alatt. A meglöpött padon ült Zách Tamásné fekete csipke kabátkában. A kalap alól őszülő haja kicsillámlott. A szeptembervégi sárgult levelek halkán perméteztek kalapjára és melléje a padra és a homokos földre. A pad másik végén barnaruhás hátat látott Záchné. Az egész alakból csak a szegény hirtelengörnyedt, sovány, előrebukó hátat. Az alak elfordult az úttól, a napsütéstől. Úgy ült ottan két könyökét térdére támasztva és arcát beletemetve a tenyerébe.

Záchné nézte ezt a hátat, a szegény elkínzottat, öregesen meggörbültet, ahogy fakósoványan süttette magát a nappal és a két vállat, az életnek esett csüggedten nekitámaszkodót. A két kar, két törött szárny, gyogyíthatatlan sebekkel.

— Culi... Baki! hol vagytok? — hangzott Záchné mellett és az alak fölegyenesedett. Még elég fiatal asszony volt, legfeljebb harminc év körül.

— Culi! Baki! Zolti! — és kutatólag nézett körül.

A bokrok közül három fiúcska mászott elő. Lebarapult, kedves, maszatos volt az arcuk, a szemük nagyra nyílt, megriadt...

— Janka néni, kérem, itt vagyunk — jelentkeztek, de nem mozdultak a bokrok mellől. A két kisebb közelebb húzódott a nagyobbhoz. Az megismételte:

— Janka néni, kérem...

— Mit csináltok?...

— Játszunk...

— Temetést... Én vagyok a halott...

— Játszatok inkább mást... Menjetek...

Záchné féloldalt fordult és a gyermekekre nézett. Kicsit pirosas szemhéját fáradtan engedte le, alig észrevehetőleg sóhajtott. A másik asszony halkán mondotta mellette:

— Temetést... Mindig temetést játszanak azóta...

A fekete selyem kabátka megsuhogott, ahogy Záchné tovább húzódott a padon. A derekát megmerevítette, száját összeszorította. Amaz föl-emelte sápadt, szomorú arcát s átnézett a téren. A fűvön gépgyári munkások heverték. Ülő ruhában mind, de az ünneplő összegyűrődött a sok viselésben. Cigarettaztak, alig beszéltek, tétlenül bámultak maguk elé. A tér közepén kis iskolások labdáztek és vagy húsz gyerek volt még ott a közeli árvaházból. A bádogsajkájuk halomba rakva. A bádogsajka... A nyomor emez apró katonáinak egész fölszerelésük keserves

életükre. Akkoriban kezdték rákapatni a magyar gyerek száját az idegenből jött koldusfalatokra . . .

— Gyerekek! Culi! Zoli! hol van a csajkátok? — kérdezte hirtelen a soványhátú asszony a bokor felé fordulva.

— Itt van mellettünk!

— Mert ezek is járnak az amerikai ebédre — magyarázta Zách Tamásnének a sápadt arcú. — Mit csináljak szegényekkel? Én nem tarthatom őket, nekem magamnak is van elég gondom. Tetszik talán ismerni ezeket a gyerekeket?

— Nem ismerem.

— Csak azért kérdeztem, mert itt a környéken mindenki ismeri őket.

— Én csak leültem itt pihenni, nem lakom a környéken.

— Akkor azért. Mert itt a környéken mindenki ismeri őket. Itt ült velük a szegény anyjuk télen-nyáron minden nap, de minden istenáldott napon. Reggel kilenckor már tolt a gyerekkoskikát a Lovas-utcából, egyenesen ehhez a padhoz. Délben hazamentek, megebédeltek, két órakor már újból itt ültek a gesztenyefa alatt. Először csak egy gyerek volt, azután kettő, azután három.

És most hol van az anyjuk?

— Meghalt. Az anyjuk is az apjuk is. Tetszik tudni, kinek a gyermekei ezek? Annak a csendőralezredesnek, akit a gépgyári munkások ítéltek halálra. Azért, mert rálövetett egyszer a munkásokra még a háború alatt, amikor katonai parancsnoka volt a gyárnak. Istenem, ő nem tehetett róla, a kötelességét teljesítette. Azután jött a forradalom és kimondták rá a bosszút. Valaki figyelmeztette, elbujdosott otthonról. Vidéken csavargott heteken át, írni sem mert haza, csak úgy, ha ismerősök útján küldhetett híreket. Egyszerre halálos beteg lett az asszony. Az a gyönyörű, fiatal asszony. Az Isten tudja, mi volt, hiszen annyiféle nehéz kór-ság dőlt haza a harcerekéről a hazaöznlőkkel.

— A hazaöznlőkkel, — bólogatott csendesen Záchné és borzongva rázkódott össze. A hazaöznlők . . . A kirabolt, megvadított csapatok hazaöznlése . . .

— Igen és a szegény asszony oda lett három nap alatt. Az ura hazajött a temetésre. Persze már lestek rá és csakugyan elhurcolták.

— És mi történt vele?

— Eltűnt . . . ő is . . . mint a többi . . .

Zách Tamásné leeresztette fekete gyászfátyolát. Nehézkesen kelt föl a padról, figyelmesen bölintott és elindult a téren körbe vezető úton. Lassan lépkedett magassarkú cipőjében. Tulajdonképen nem volt annak semmi értelme, hogy itt mászkált ezen a téren. Pár száz lépésnyire a tértől lakott a középső fia és mindjárt a másikban, a Lovas-utcában a legkisebbe, kicsi unokáival. Csakugyan mi értelme volt tehát ennek a bolyongásnak a téren?

Két óra múltott éppen, ebédidő volt. Ebédidő. A fiúk most asztalnál ülnek és mivel erősen dolgozik mind a kettő, tisztességesen esznek családjajkkal. Ő reggel kilenckor teát ivott és utána kis maradék metéltet, előttevaló napról. Hiszen a nyugdíj alig futja.

Az emberek felugráltak körülötte. Az apró footballisták visítva kapkodták össze a ruhájukat, a maszatos árvaháziak rohantak a tanítónőhöz, mint apró csirkék a kotlóshoz . . .

— Oláh katonák! Oláh katonák! — kiáltott valaki és Zách Tamásnének alig maradt annyi ideje, hogy félrehúzódjék a fa töve mellé, már is szédítő iramban száguldozott el mellette az első lovas, gyönyörű pejsikón. Tizenegyen voltak. Ott keringtek minden délután a téren. A lovukról szakadt a tajték; miért is kímélték volna azokat a lovakat, hiszen nem ők nevelték. A hódmezővásárhelyi ménesből való lovak voltak azok. Mikor végigvágott valamelyik a lován, Záchnének megvonaglott a teste. Csak állt ottan a fa derekához támaszkodva. Nézte az oláh katonákat.

Záchné elgondolkodott. — Oláh katonák! Oláh katonák! Lobogó zászlóval, zeneszóval muzsikáltatják magukat végig a városon minden délután. Ez a város pedig túri, állja. Ez a város olyan, mint az esett leány, amikor kiebrudalták a szülői házból. Mindegy már akárki. Bármelyik jöttment. Elvesztette a szemérmét, meghalt benne minden érzés becsületről, tisztességről . . . Ez az örült, beteg város . . .

A lovak patája csattogott, az emberek lehorgasztott fővel, egyenkint szállingóztak hazafelé a térről. Csendesen mentek el; mire körülkerültek a teret és a kijáratig értek, valamennyi önmagának árnyékává laposodott. No, amikor bejöttek ezek a katonák, akkor nem egészen így volt. Az egyik menyé Záchnének a kilencedik hónapját viselte akkor és éppen orvosnál járt a Kecskeméti-utcában. A híres orvos rendelője zsúfolva volt, a finomruhás emberek halkán beszélgettek. Nevetés is csendült néha, a kommünt pár napja temették, ismét tudtak nevetni Budapestent az emberek . . . Az orvos váratott magára. A rendelőben puha, mély karosszék, illusztrált díszkiadások, a várakozás nem volt túlnehéz. Egyszerre csak hangos trombitaszó hangzott az utcán. Trombitaszó és egészen idegenszerű kurjantások. Kurjantások és valami idegen indulóba csapott bele a katonabanda . . . Mi ez? Kik ezek? Odatódultak valamennyien az ablakhoz, — így beszélte el a menyé Záchnének, — fölnyitották az ablakot, kihajoltak. Ah!

Lenn a Kecskeméti-utca kövezetén oláh katonák masiroztak befelé. . . Gőgösen, diadalmasan, zeneszóval és az emeleti ablakokból lányok, aszszoryok hajoltak ki és virágok is hulltak le a lovak lába elé . . .

Milyen őrjüngés, szentséges Isten! Részegek voltak az emberek, elveszítették minden ítélőképességüket. Végig a városon éljenzés, rikoltozás, öröm, azt hitték talán, hogy ez volt az egyetlen menekvés a kommün elől. Hanem azután . . .

Azután, amikor a magyar fővárosban csattogni kezdett az oláh kancsuka . . . A kancsuka az emberek hátán . . . És ott kellett álldogálni reggeltől estig, estétől reggelig . . . És a vad oláh legény nem ismert irgalmat. Vörösen dagadozott arca gőgjében, nem tűrt sem szót, sem könnyűt, csak parancsolt . . . Megparancsolta még a magzatnak is az anya testében, hogy csak nappal szülessen. Lár csak . . . Ha éjjel lepte meg az asszonyt nehéz órája és az ura szívszorongva rohant tudós asszonyért, orvosért, mit tettek vele? Behurcolták az őrszobára, elverték és ott tartották reggelig . . . Biz úgy ám . . . Beszélhetett, sírhatott, esküdhetett, megörülhetett a nyugtalanságtól, nem hallgattak rá. Férfinak éjjel nem szabad az utcán járkálni. Maradjon otthon . . . Az ő menyé is . . . Mit tehetett? . . . Beállott a sorba — utolsó órájának nehéz terhével — lökdöstitte magát kancsukás katonákkal, odahurcolta életének szemérmes titkát idegen katonák közé, megmutatta nekik nehéz testét és így

birta kicsikarni tőlük nagynehezen a peccétes írást ura számára: hogy éjjel szabad neki az utcára lemenni a legközelebbi telefonállomásig . . . Igen . . . Ezek az oláh katonák . . . Mindez végigsuhant Záchné gondolataiban.

A gyerekkocsit tologató német frájleinok nyitott szájjal bámulták őket. A meghajszolt magyar lovak fújtak-prüszköltek, véres tajtékot túrtak . . . A gépgyári munkások beljebb húzódtak egészen a fák alá, bokrok közé, sápadt asszonyok terelgették a gyerekeiket maguk előtt. Zúgóldtak.

— Eddig legalább annyija volt az embernek, hogy kijöhetett kicsit a levegőre. Most már ez sem lehet . . .

Az egyik oláh tiszt a tér közepére lovagolt . . . Magas nyújtó büszkélkedett ottan tölgyfából. Azt a tornázó szerszámot a kommün ültette be a tér közepére. Nem volt más gondja a kommünnek. Ilyesmi volt a leg-sürgősebb. Hadd töltsék játékos kedvüket a gépgyári inasok. Hiszen volt idejük játszani. Még ott állott az egész, mint valami nagy kapu, a tér közepén. Négy-öt tizenhatesztendős formájú, bátrabb inasgyerek éppen akkor ért oda a nyújtóhoz, amikor az oláh tiszt. A kezében lovaglókorbács. A szemében valami gonosz csillogás, de a fiúk ezt nem látták. Azok neki-lendültek ügyes lendülettel, egy kettőre fenn is voltak már a rúdon és bukfencet vetettek odafönn. A második bukfencnél zúgott a levegőben a lovaglókorbács.

Zách Tamásnének nagy barna szeme kitágult és kis keze ökölbe szorult. Reszketett alatta a lába, nekidőlt a fának. Mi lesz itt? Mit akar az a tiszt azoktól a fiúktól?

Az, amelyikre ráhúzott, úgy maradt félig rácsavarodva a kerek rúdra, feje a rúd alól nézett ki, a nadrág kirepedt a testen az ütés után. Nem mert mozdulni.

Mit akarsz itt? Mars! Mars! — ordított az oláh. — Mars, disznó magyar . . . — és ütött újra és újra . . . Akkor már ott volt a többi oláh katona is, tátott szájjal nevettek. Tetszett nekik a gyerek, ahogy ott maradt gömbölyűre dermedve a rúdon és a szeme kidagadt kínjában. Ijedtében belefagyott a sírás, csak a szája torzult bele a kínnak fájdalmas grimaszába. A tiszt még egyszer ütött, azután körülnézett. Elordította magát, valamit kiáltott olá hul a katonáknak. Azok szétszaladtak és elkezdték előre lökdönsni a bokrok, fák aljából a még ott állongáló munkásokat. A tiszt parancsolt, mutogatott, ordítozott. A munkások megértették. Nem mertek morogni sem. Csak nekiestek a tölgyfanyujtónak. Az egyik elhozta a téren dolgozó kertészember ásóját. A nyújtó megingott a gyermek odafönn elordította magát, vad ijedtséggel. Le akart ugrani, de a tiszt felemelte a korbácsot. Az oszlopok már egészen meglazultak, részegen tántorogtak. Már csak egy perc. Ha lezuhan az állvány a gyerekekkel együtt agyonüti. Az már nyavalyatorósen túrta odafönn a tajtékot, félig esztét veszttette féltében. Zách Tamásnének a szeméből kipréselődtek tehetetlenségének könnyei.

Az állvány dördülve zuhant le. A gyermek az utolsó pillanatban eleresztette a rudat, esés közben előrelendült és az oszloptól féllépésnyire elterült a földön. Az oláh tiszt vigyorogva nézett a munkásokra: van valakinek megjegyezni valója?

Nem volt. Hallgattak és eloldalogtak. A tiszt rávágott a lovára, az nagyot ugrott és előrevetette magát.

A feketefátyolos kalap reszketett, a fekete csipkekabát odarogyott: a legközelebbi padra. Te Úristen! Idejutottunk! Idejutottunk? És nincs egyetlenegy rezzenése az ellenállásnak! Belerugdосnak a képebe ennek a népnek és ez csak állja szó nélkül! Ezért kellett megöregednie, hogy ezt érje meg ősz fejével. Ült a padon Záchné. Az inasgyerek még mindig elterülve a földön, a munkások otthagyták. Mintha csak az agyonvágott magyarság feküdt volna ott lebunkózva.

Lebunkózták. Amikor a legmagasabban hordozta a fejét, akkor neki a taglóval, váratlanul. A háború . . . Az ország határán túl még mindig a háború és idebenn már tajtékozott az izzó láva az emberek talpa alatt. Fortyogott, nehéz gőzöket vetett ki magából, a lidérc lángok foszforeszkáltak a föld repedező-hasadozó kerge alól . . . Mi mindent élt meg az ember! A vesztett háború . . . Az utolsó alkudozások . . . A rettegek, mi lesz! . . . Mi lesz?! . . . Azok az álmatlan éjszakák! . . . Az első forradalom! . . . A második forradalom . . . Az iszonyatok éjszakái . . . Az a lelki és testi nyomorúság! És segítség sehol . . . Sehol! . . . De hát nincs már egyetlen igaz magyar sem ebben az országban? Itt már minden lehetséges?! A város közepén egy örült oláh tiszt félig halálra kínoz egy tizenhatesztendős gyermeket és nem üti le senki? . . . Zách Tamásnéban lázadozott az ősi vér. Az apjára gondolt. Az negyvennyolc után halálraítélten penészedett Kufstein várában. Esztendőkön át, amíg kiszabadította végre a kegyelem . . . A nagyapja lengyel forradalmár volt, az orosz cári önkény tette földönfutóvá, hanem azért élete utolsó vonaglásáig mindig megmaradt az igazság mellett . . . Még nem olyan régen volt mindez. Egy emberöltő sem múlt el azóta, hogy patakokban folyt a magyar vér ennek a földnek, ennek az ivadéknak szabadságáért. Hiszen az ő anyját korbáccsal fenyegette Haynau, de még sem vallott a vérei ellen . . . És most itt hatalmaskodnak ezek, itt baskáskodnak és a magyar túri, hallgat . . . Itt nem lehet élni . . . Itt már nem lehet élni . . .

Hosszú hónapoknak, éveknek sok lefojtott keserősége dagadozott Záchné belsejében. Kilépett medréből a megáradt indulat, előntötte keserű hullámaival. A tajtékozó áradás ledöntötte lábáról feketeruhás, kis alakját, hátára kapta, görgette befelé a fenéketlen mélységbe. Se látott, se hallott már, egyik örvényből a másikba zuhant, ömlött be a szemén-száján-filén a saját keserősége. Fuldoklott tőle . . . Mit állott ki . . . Mi mindent az utolsó esztendő alatt! . . . Mikor az embernek a szemeláttára omlott össze a háza. Az ősi fészek . . .

Azt a házat látta felépülni. Látta, hogy vérrel ragasztották a vakolatot, vérrel — és verejtékkal. És azután nézte, hogyan lazultak meg a tető gerendái, hogyan málladoztak az alapnak nagy kőköckái. Az ember azt hitte, az mind terméskő. Nem az volt. Nem terméskő. Közönséges vályog. Még csak nem is téglá, vagy homokkő. Vályog. A falú végén cigányok vetették — pelyvából.

Belé lehet ebbe bolondulni. A hatvanhároméves, ősz asszony maga sem tudta, mit csinál. Váratlanul rohanta meg a valóság. Ült a padon, reszketett a keze-lába, reszketett belülről is minden porcikája. Zavartan nézett körül, olyan volt szegény, mint egy nagy, kitett gyermek

Az életnek a túlsó partjára került — elevenen. Még tudott magáról, — de már mögötte volt minden. Erőszakos, durva rándulással szakadt le addigi mivoltáról . . . Elszakadt mindentől és mindenkitől. Ez a világ már nem az ő világa. Itt ő nem élhet tovább . . .

Ime, most is! . . . Itt bolyongott éhesen, nyomorultan. Pár száz lépésnyire tőle a gyermekei, egyik sem érzi meg, hogy az anyjuk ott kínlódik a téren elhagyatottan . . .

Eléje vetődtek életének legnagyobb eseményei . . . A házassága . . . A gyermekek születése . . . Urának kora halála . . . Az özvegysége . . . Az özvegyi sor szép, fiatal, az életet még oly forrón kívánó testtel . . . A lemondások . . . Mindent odaadott a gyermekekért . . . Úri módon nevelte őket . . . És megtartotta végig tisztességes rangját, megőrizte a családi házat . . . Mennyi hősiességgel bírta keserűség! Sok nehéz éjszaka . . . Ám a távolban ott derengett valami nem egészen kialakult, biztató fény . . . Majd . . . majd egyszer . . . Az élete végén . . . Amikor a gyermekek szárnyra kelnek, majd akkor szép lesz . . . És most ott volt előtte a sívár befejezés . . . Összeomlott minden, leszakadt rá a tető.

Igy nem lehet tovább élni. Nincs többé cél, nincs már reménység. Lázás, rémült vágy ömlött el benne menekülni, menekülni . . . A haldokló érez olyat abban az utolsó pillanatban, amikor vad iszonyattal lökődik föl verejtékes párnáiról és egyetlen végső, görcsös mozdulattal kapaszkodik bele a semmibe. Maga elé kap, a két kéz, két haladó szárny, még egyszer, utoljára kitárulnak a lesóványodott ujjak, ráfeküsznek a levegőre, megvonaglanak. A test el akar repülni, szabadulni . . . szabadulni . . .

Halk, nehézkes léptek riasztották föl gondolataiból. Zách Tamásné föltekintett. A megkínzott gyerek sántítva, öregesen vonszolta el magát előtte. Fölkelt ő is a padról. A tér előtt megállt. Hová is menjen? A gyermekeihez? . . . Mit mondhatna nekik?

II.

Nem akart felmenni a fiaihoz. Csakugyan, mit is mondhatna most a gyermekeinek? Mit adhatna magából? Zách Tamásné addig, egész életén keresztül mindig csak adott attól a perétől fogva, amikor szívük dobogni tanult az ő szívetől. Azt beszélték róla, hogy amikor betegek voltak a gyermekei, ha nem tudott már mit tenni velük, csak a karjába kapta a vergődő testecskét és csókolta tetőtől-talpig, véges-végig. Ilyen volt ő. Csúpa lelkenedő szeretet, vak reménység, eleven hit. Amikor más csak sírni tudott már, ő még mindig megtalálta azt a pontot ebben az eleven hitben, amelyiken megvethette lábát. Még a kömmün alatt is. Mindenki jajveszékelt, ő még mindig kifelé kapaszkodott. Még megpróbált kifelé úszni. Akkor jutott Trine egyik könyvéhez. Egyre mondogatta ennek a könyvnek a tizedik emeletről lezuhanó bölcsével: „Még nincs veszve minden, még csak a harmadik emeletnél vagyok.“ Most azonban úgy érezte, lezuhan menthetetlenül és összetörte minden csontját. Az utca közepén, a ház előtt, amelyikben gyermeke lakott, megtorpant egy pillanatra. Befelé húzta valami. Ő azonban előrelépett. Az volt az érzése, hogy elszakadt benne megint egy szál a sok szálból, amelyik az embert köti. Hiszen az egész élet ennyiből áll csupán: az út elején szorgalmasan szövögeti az ember pókszálaikat. Közben nem is igen veszi észre, hogy minden egyes szá-

lacska a szíven vezetődik keresztül, a szíve véréből adagolja hozzá a szűk séges matériát. Önmagából nyúlik a végtelen finom és végtelen hosszú szál. Nő lám... az út közepéig érve, kész a szövedék, de az ember dermedt mozdulatlanságra kárhajtotta önmagát. Akármerre mozdul, bármerre is lendülne neki, mindig belebogozódik a sok szálba. Itt is szakad, ott is... Ej... Furcsa ez... Az út végére már csak egyetlen, hajszálvékony szálacska marad. Valaki, akárki legyint a kezével. Oda sem néz, csak legyint... Hová lett a szálacska?...

Hová lett? — ismételte halkán Záchné és egy gyöngéd érintést érzett a vállán. Megismerte a kezét az érintése után. Megállott hirtelen.

— Gáborkám, mégis csak te...

— Bizony mégis csak én. Így kápjá rajta az ember, hogy elmenne a lakás előtt és még meg sem nézi az unokáját. Illik ez?

— Nem, nem illik, édes fiam.

— Éppen ezért! Most visszafordul szépen és büntetésből estig fogja nézni.

— Azt gondoltam, most mégsem. Ma nem. Majd holnap, máskor. Inkább veled megyek egy kicsit.

— A Krisztina-téren van dolgom.

— Az nagyon jó. Elkísérlek és mindjárt be is megyek a téren a templomba. Tartozom ott úgyis Máriácskának egy üdvözléssel. Látod, ez nagyon jó.

— Hol járt erre tulajdonképpen? — kérdezte a fiú. — Zoltánéknál volt? Oda persze elmegyen... Mert maga ilyen, anyuskám.

Az anya zavartan nevetett. Bizonytalanul szakadt ki belőle ügyetlen kis nevetése és rekedtesen, inkább sírás volt az a nevetés.

A fia kutatólag nézett rá.

— Nem voltam Zoltánéknál. Anyátok egy kicsit megbolondult. Képzeld, sétáltam. Mit szólsz ehhez? Annyit ettem délbén, hogy okvetlen mozognom kellett utána. Úgy éreztem magam, mint egy óriáskígyó a huszonötödik születésnapján, miután lenyelte Mackó Danit.

Ezt azért mondta, mert fájdalmas vonaglást érzett üres gyomrában és a feje szédült az éhségtől. Belekapaszkodott a fiába és vitézül biztatta magát:

— Menjünk.

A saroknál vékony, kicsi asszonyka ütődött beléjük. Beesett arcú, szőkefejú asszonyka volt, szeme nagy volt és kék. Tele zsákok cipelt, nem is bírta fölemelni, félig a földön vonszolta maga mellett. Ki volt vörösödve, fújt, lihegett szegény. A fiú levette a kalapját.

— Kezét csókolom.

Az megállította.

— Mit szól ehhez? A szolgálólány ott áll a sorban, reggel öt óra óta, az üzlet előtt — lisztért. En hét órától fogva mostanáig álltam ezért a nyomorult pár kiló fáért. És közben tudja mi történt? Az oláhok elvittek a kenyereket a péktől. Az én kenyereket, az én otthon dagasztott kenyereket, amit a dámasz abroszért cserélt lisztből sütöttem a gyermekeimnek. Azt mondja a pék, hogy tizenegy órakor megálltak a kocsival a műhely előtt, négy fegyveres katona bement, rámutattak a kenyerekre és azt mondták: a miénk. Hiába esküdözött a pék, hiába erősködött, hogy az mind magánosoké, hogy azt szegény emberek sütötték, akik egytől-

egyig kenyér nélkül maradnak, ha elviszik, nem hallgattak rá, felpakolták a kenyeret és elvitték. Most mit adok én annak a nyomorult két gyerekeknek? Főzni nem főztünk, mert sorba álltunk, gondoltam, adok nekik egy kis friss kenyeret, kis rántottát hozzá, most itt állok kenyér nélkül... De lehetséges az ilyesmi?! Elvinni a nép kenyerét!!

Zách Gábor körülnézett és halkán mondta:

— Elvitték a népnek az országát is... Mért ne vinnék el akkor a kenyerét is...

— De mit fogok én most csinálni? Kenyérjegyem nincsen, lisztem nincsen, ki tudja, nem fogy-e el az üzletben, mire a lány sorra kerül?... Még álltak előtte vagy kétszázan, mikor az üzlet előtt eljöttem... Meg kell örülni már itten... Meg kell örülni...

Belekapaszkodott a zsákba és taszigálta magát előre. Szegény, kicsi hangya, amikor egy óriási morzsába kapaszkodik bele. Százszor borul föl a zsákmánnyal, bukfencezik, hemperedik, de újból csak nekilát...

Szegény kicsi hangya a nagy zsákkal! Az őszi nap még derekasan süttött a felhőtlen égen. Ő kötött gyapjúkabátban volt. Mindig didergett soványka teste. Mindig törte-rázta az élet kegyetlen viharzása...

Záchné mozdulatlanul állt mellettük egész idő alatt. Az ő formákhoz szokott lényének idegen volt ez a féktelen panaszkodás. Ő nem bírt volna megtenni ilyesmit. Megállítani az utcán két embert és rázúdítani a fejükre egy dézsza keserűséget a saját életéből. Hanem akkor újból összegöreslődött benne is valami. Valósággal felfordult a gyomra. Telefutott a szeme könnyekkel.

Az a két szegény gyerek, amelyik keservesen várta haza az anyját, a puha kenyérrel... és még ki tudja hány gyerek?

— Ha nekem most egy szóp, nagy fehér kenyerem volna odahaza — sóhajtott. — Nagy fehér kenyerem, darab vajam, oldal szalonnám...

— Akkor most hazaszaladna, összepakolná és elküldené nekik...

— Látod, édes fiam, ti ezt már nem értitek meg. Azoknak a keserűségét, akik egy emberéleten mindig adtak, mert mindig volt annyi, hogy jutott belőle másoknak. És meg kell érniök, hogy most egy szelet kenyér sem jut az éhezőknek... De még önmagunknak sem — maholnap — tette hozzá gondolatban. — Hanem ezt már nem mondta ki.

— Tudja, ki volt ez az asszonyka? — kérdezte a fia. — Ott lakik a házban, fölöttünk, a negyedik emeleten. Méltóságos asszony, miniszteri tanácsos az ura. Látja, mire jutott? A kommün alatt kidobták az urát a hivatalból, mint megbízhatatlan elemet. Kapálni járt napszámba, szegény. Nappal kapált, éjjelenként pedig alkoholos borogatásokat rakott a tenyerére a felesége, mert tele volt véres-genyes sebekkel. És ráadásul az örökös rettegés. Még most is megrázkódnak az idegei szegény asszonynak, ha rohanó autót lát. Emlékszik arra a szerencsétlen századosra, akit itt fogtak el az utcában, délben tizenkét órakor? No lássa. Ennek az asszonykának az öccse volt az. És most hallgassa, milyen furcsaságai vannak az életnek. Ezek éppen azon a napon mentek ki sétálni a két gyerekkel. Artatlanul lépdegéltek a tér mentén, amikor két örült iramban vágató autó zúgott el mellettük. A két autó tele volt vörös katonákkal. Ők megálltak. Éppen a sarkán a térnek. A két autó is megállott. Tőlük alig tíz lépésnyire az egyik, — kicsit távolabb, be az utcának, a másik. A borkabátosok kiugráltak. Szuronyos fegyver mindegyiknél és revolver,

lövésre készen. Csak látják ezek, hogy öt-hat katona beugrik az egyik villa kerítésén. Ordítózás és hirtelen egy szőke férfit látnak kirohanni, födetlen fővel, abból a házból. A két karjával hadonászik, átveti magát a kerítésen, három ugrással az úton... Az asszony felsikolt.

— Ez, akivel beszéltünk?

— Igen, ez, felsikolt. Megismeri a saját, édes öccsét. Az meg sem látta őket. Sápadt volt, mint a halál, véresék az arcán, ész nélkül ugrott be a szemközti ház kertjébe. Eppen a kerítésnél állott a másik autó. A vörösek máris mögötte voltak. Nem telt bele két perc és odacipelték az autóhoz. Belerugták, fölugrottak utána és azok ott a sarkon dermedten látták a puskatust lezuhanni. Vágtatva indult meg az autó, még néhány sikoltást hallottak. Ez délben tizenkét óraker volt, anyám és ennek az asszonynak ezt végig kellett néznie... No, ugye, azt hinné az ember, hogy az ilyesmit nem lehet túlélni... Hagyja csak el. Mindent túlél az ember... Azt is, hogy a kenyerét elviszi a pékhez és jönnek az oláh katonák és elszedik... A gyerekeinek a szája elől... Máskülönben ma sok hivatalban leszerelték a telefonokat.

— Miért?

— Elviszik Oláhországba.

— És ez mind lehetséges? De mirevalók vagytok ti, férfiak?

— Anyám, hiszen egy bugyli-bicskánk sincsen...

— Még megvan a két öklötök. Negyvennyolcban vasvillával harcolt a magyar!

— Azért vesztette el a háborút.

— Ó, nem gondoltak arra, hogy mi lesz, csak mentek...

— És mi haszna volna? Azok is elpusztulnának, akik megmaradtak... Már nem bírjuk... Nagyon is sok volt. Az embernek is van bizonyos teherbíró képessége. Ha csak egy dekával raknak többet rá, kettéroppan...

— Igen, az idegek... Akkor még nem voltak idegeik az embereknek.

— De voltak, anyám. Széchenyinek is voltak idegei.

Hallgatva fordultak be a Vérmező sarkán... A tér telisdedtele volt ekhós szekerekkel. Nagy keresztetekbe lisztes-zsákok tornyosodtak. Óriási kondérok alatt fahasábok ropogtak. Az egyik helyen marhát bontottak fel, a másikon kövér disznónak csorgott a hája. Gúlákba rakott fegyverek. Rizskásás-zsákok, burgonya vagonszámra öntözve a földre. Csirke, liba százsámra dobálva egymásra. Oláh katonák táboroztak ottán. Kendős, sovány magyar asszonyok nézték őket. Az asszonyok ruhájába éhes gyerekek kapaszkodtak. A katonák, amint fölbontották a disznókat, odalök-dösték nekik a belsőrészeket. Egyik-másik levágott egy darabka húst szalonnát. Azt is közéjük vágta. Az asszonyok összemarakodtak a kincsen...

— Nézze, édesanyám! — kiáltott keserűen a fiú.

— Látom.

— De nem látja, mert nem oda néz. Jobbra nézzén. Látja most már?

— Látom, most már látom.

Fényképező masinák voltak ottan fölállítva. Az oláhok megörökítették a gyalázatos jelenetet. Az ám...

— Miért mutatod ezt nekem, fiam?

— Tudja most már, hogy miért nem lehet cselekedni? Éhesek va-

gyünk... Rettenetes mindez... Hogy ezt mind át kell élnünk! Hiszen ha az embernek nem volna gyermeke!...

Elhallgatott hirtelen, az édesanyjára nézett. Az vissza rá és találkozott szörnyű gondolatuk egy leírhatatlan pillantásban. A halál gondolatában találkoztak az anya és a szívről leszakadt gyermek. A szívük verése bémúlt meg egy pillanatra...

Odamentek az egyik padhoz és leültek egymás mellé. Még sokáig hallgattak, egymás mellett üldögélve. Az anya szólalt meg először.

— Nem úgy van az, édes fiam — ezt mondta csendesen...

— De úgy van ez, édesanyám. Úgy van ez és nem tehetünk róla. Egyetlen lépést sem tehet az ember, hogy ne ütődjék bele valamibe. Nézzé csak ezeket a társzekereket, itt előttünk.

Egyik szekér a másik után gurult, tele papirossal. Temérdek papirossal.

— Tudja, mi ez? Az országos levéltárnak legértékesebb darabjai. Ezt is viszik... Emlékszik rá, a spanyol inkvizicióról tanultuk valamikor, hogy a delikvenst beállították egy vasköpenybe és bármerre is mozgult, mindenütt éles kések hatoltak a testébe... Ilyen spanyol köpenyeg van most ránkészítve...

— Akkor minek az élet? — szakadt ki az anya szívéből. — Mire való még az én életem, ha meg kellett érnem, hogy így beszéljenek a gyermekeim?

Ha legalább vigasztalni tudta volna. Azonban hiába kapkodott mentőkötél után. Ott bukdácsolt előtte a halálos mélységben a gyermek, ő nézett lefelé kidagadt szemekkel és valami embertelen istenverés megbénította a kezeit. Látta, hogy süllyedezik és nem mozdíthatta az ujját sem. A hang is megszakadt benne...

Belülről még megkondult a kérdés:

— „Akkor minek az élet?“...

Tovább zengett benne sokáig. Elhalón, fájdalmasan... Temetési ének, amikor már befordultak a halottal a temetőkertbe. Az emberekből már semmi sem látszik, de a szél még elkapja a bús, méla hangokat és visszadobja a halottas menet után fordulók szívébe.

— „Minek az élet?“...

III.

A fia befordult a Vérmező sarkán, fel a Vár felé és Zách Tamásné még mindig nézett utána. Amíg tovafünni látta keskeny alakját, megragadta és megrázta az elszakadás gondolata. Emberek és érzések támadtak föl benne. Alakok vonultak el előtte, akiket elmenni látott. Különös — jutott eszébe —, hogy némelyik kedvesünkre csak így tudunk visszaemlékezni. Az anyját is így látta mindig maga előtt... Egy libegő gőszfátyol, félíg elfordult keskeny, sápadt arc a fekete fátyol alatt és keskeny kéz, amint csapdos a levegőben. És a nagyobbik fia, amikor házasodni ment. Ő lenn a kertben a Szent József-szobor lába előtt, szinte elolvadva könnyeiben. A fiú erős léptekkel ment át a mezőn, a vasút felé. Sík, széles mezőség, haragoszöld fűvel benőve, sehol egy lélek köröskörül, csak messze a Nyitra partján egy igás kocsi, nádat raktak rája. A fiú már nem nézett vissza. Lóbálta kis utazótáskáját. Ő, be különös, hogy ez a fiú csak így él benne azóta. És most ez a másik, ez a legkisebb. Mielőtt végleg be-

fordult volna, visszanézett. Integetett, mintha azt mondta volna a keze: „szállj, szállj tova, előre, előre!...” Bólogatott a fejével. Nagy, kerek könnyek gurultak le az arcán. Hagyta, csak a fátyolt eresztette le. Ösztönszerűen indult ő is arra, amerre a fiút elmenni látta, de a kocsiúton meg kellett állnia kicsikét. Rabokat kísértek szuronyos katonák, várnia kellett, amíg elhaladnak. Kenderkötéllal volt összekötözve az öklénél fogva kettő-kettő és ugyanaz a kötél húzódott hátra a következő kettőhöz... Így ment egymásután tizenegy pár ember. Öreg, fiatal vegyesen, még csaknem gyerek is volt közöttük és a legutolsó kettő: asszony. Előrebicsaklott fejfel mentek, nehezen húzták magukat, nagyon sápadtak voltak. Az arcuk már nem szomorú. Közöny, fásultság, halálos unalom az arcukon. Az igába fogott ökör húzza úgy a terhét, amikor már érzi, hogy belülről megszakadt benne valami.

— Eh, Istenem! — zúgott a szíve Zách Tamásnének — hét esztendő óta mindig csak ez! Mindig csak ez! Az ember nem tehet egy lépést, az ember nem mozdulhat ki az otthonából, mert ahogy kitette a lábát, vitustáncot járnak körülötte a kezetlenek, lábatlanok, vakok, süketek, akasztottak, főbelöttek... Ágyú, géppuska, hóhérkötél... Ó, ez az áldott ország! Hogy ez már nem tud egyebet adni a gyermekeinek! Könnny és keserűség! Siralom, fásult közöny, hideg börtön, kemény kórházi ágy... Milyen emberek! Milyen arcok!... Kialudt szemek, remegő ajkak, öklöbbszorult kezek!...

Hová lett a mi szép életünk?!

A Széna-tér felől kürtszó és libegő zászlók löfejek fölött. Oláh katonák jöttek. Lovás őrjárat, de ezek mindig trombitálnak és mindig zászlót hurcolnak magukkal. Szép találkozás volt! A rabok és az oláhok...

Be szomorú dolog, Teremtő Istenem! Gyűrűbe van kötve a magyar. Halálos, fojtogató gyűrű köröskörül, közelebb, egyre közelebb szorul az áldozat nyakához... Mindjárt megfojtja... Már meg is fojtotta...

„A gyűrű összébb szorul...” Emlékezett rá, nagy betűvel volt kieszedve ez a cím egyszer az egyik újságban, abban az időben, amikor idebent folyt a halálos, őrjengő tánc, a határon túl pedig közelebb és közelebb rukkoltak az idegen hordák... A gyűrű összébb szorul!... Belesikoltott az agyába Zách Tamásnének. Megmaradtak benne egyes odadobott mondatok életelevenen, hússá és vérré változva... „Konduljanak meg a harangok!...” Ó, Istenem, ez akkor volt, amikor a magyar csapatok először vonultak be Belgrádba... „Konduljanak meg a harangok diadalittasan...”

És másnap a rémes, borzalmas futás, a fejvesztett visszavonulás... A vonatok ontották a sebesülteket, az utcasarkok pedig vigyorogva, röhögve tátogattak:

„Konduljanak meg a harangok diadalittasan...”

Az őrjárat és rabmenet elhaladt egymás mellett. Zách Tamásné, amennyire bírt, sietett haza. Nem nézett már sem jobbra, sem balra, eleget látott. A kapuja előtt ötlött eszébe, hogy mégis csak adós maradt Máriácskának az üdvözléssel. Elfelejtkezett róla... Habozva nézett a templom irányába. A lakása egészen közel volt a templomhoz. Ha mégis bemenne kicsikét... Nem, mégis inkább haza...

Odahaza a pamlagon üldögélve, Hegedüs doktor, a ház régi barátja, várt rá türelmesen.

— No, de ilyet, doktor bácsi, csakugyan maga az?!

— Én vagyok bizony. Ha már eljöttem, gondoltam, megvárom. Nincs sietős dolgom, ráérek. Az én koromban már ilyen az ember. Csak tologatja az időt szép csendesen.

Zách Tamásné letette kalapját, kabátját és meggyújtotta gyorsan a lángot a teafőző alatt.

Ó, de jó lesz most egy kis tea! Hímzett terítőt terített az asztalra, csészéket, tányérkákat készített elő. Közben beszélgetett.

— Hány éves is most, doktor bácsi?

— No, másnak nem mondanám meg, de önnek lelkem, bevallom. Biz én nyolcvanhat múltam, de azért átalszom az éjszakákat és pompás étvágyam van. Bizony, tíz órát alszom egyfolytában.

— És hogy csinálja ezt, doktor bácsi?

— Nagyon egyszerűen. Nem engedem meg magamnak a délutáni szieszta gyönyörűségét és este nem adok audienciát a gondolataimnak.

Záchné halkán sóhajtott.

— És ez lehetséges? Ez, hogy nem gondolkozik az ember?

A doktor kicsit előbbre hajolt.

— Nyolcvanhat éves vagyok. Én már tudok — nem gondolkodni. Nyolcvanhat év. Sok változáson megy át az ember ennyi idő alatt. A legtöbb, ha az út végére eléri azt, arival kezdte: nem gondolkodni... Csak hagyni továbbmenni a napokat...

— De ez csak nem lehet a cél — vetette ellene Zách Tamásné. — És megismételte: ez nem lehet a cél. És ha nincs cél, akkor miért minden? Semmitől sem irtózom úgy, mint a céltalanságtól. Inkább sehogy, mint úgy, céltalanul.

— Ah, lelkem, mindez csak játék a szavakkal... Mi is az a cél? A mohamedánnak az Allah koporsója, az eszkimónak egy jó zsiros fóka, amelyikből jut egy félkilónyi az istenség sovány arcoskájára is... A hindunak gyönyörű szép krokodilus, amelyiknek gyomrában minél kényelmesebben ágyazhat magának... A cél!... A cél... Nagy szavak... Nagy szavak... A gilisztának jó porhanyó föld és a nyúlnak alighanem, hogy valamennyi puská változzék pipaszárrá... Van még olyan ember manapság, aki célról és más efféléiről mer beszélni?... Önnek kilenc gyermeke volt... Tudom, mert őrt álltam valamennyinél. Maradt a kilencből három... Nekem csak három volt. Három fiú... Hol vannak most? Egyik a Doberdó sziklái közt alszik, a másikat szép csendesen úsztatta lefelé a Piave zavaros vize. A Doberdó és a Piave. Talán bizony ez volt a cél? Amikor sok esztendőn át mentünk fölfelé tartott fejjel csak előre, bele az évek rengetegébe, én elől, a fiúk utánam, vajjon melyikünk mondta volna meg, hogy a Doberdó és a Piave a végcél... Azért mondom, hogy ne beszéljünk célról... A Kossuth-utcában oláh bakancs kopog... Ez lett volna a cél? Nincsen cél... Semmi nincs... A dolgok megtörténnek és a napok elmúlnak... Ezek a napok is el fognak múlni... A fő, hogy az ember esténként ne adjon audienciát a gondolatainak...

— Ha azt úgy lehetne!

— Mindent lehet, amit erősen akarunk...

Zách Tamásné ránézett az öreg emberre. Annak kialudt szeme sarkában el nem sírt könnyek reszkettek. Ráncos kezét a pamlag sarkán pihentette. Az ujjak belekapaszkodtak a pamlagra dobott perzsaszőnyegbe.

Göröcsösen kapaszkodtak az ujjak. Az ajkak folyton remegtek. A ráncos, nagy homlokra néhány ősz hajszál volt ráfésülve. Így ült ott a rendesen tartott zsakettben.

Így tehát mindent lehet — ismételte Záchné és nem merte megkérdezni, akkor mért nem hozza vissza a fiát a Doberdóról, meg a Piávéról, doktor bácsi? A szép Pali fiát. És a másikat: Gyurkát.

Az kitalálta a gondolatát.

— Én nem úgy látom őket magam előtt csúffá téve, ronccsá taposgálva, szétlőtt fejjel, legázolva, fölszabdalva fiatal testüket. Azt a drága szép testecskéjüket hogyan ápoltuk a megboldogult feleséggel. Mindig maga fűröszötte őket és én kiemeltem a kádból, bele a melegített lepedőbe... Megdörzsölgettem a bőröcskéjüket!... Amíg az ember fölneveli a gyermekeit... Tudja, hogyan látom én magam előtt a fiaimat? Van egy idő a gyermekeknél, különösen a fiúknál, amikor rettenetesen büszkék az apjukra. Az én fiam ebben a korban mindent így kezdtek: „Apám, te egyetemi hallgató voltál“... Én már tudtam, hogy ezután valami roppant fontos kérdés következik... „Apám, te egyetemi hallgató voltál, mondd meg“... És a nagy kék szemek tágra húzódva, várakozva, ünnepélyesen ragyogtak bele az arcomba... „Apám, te egyetemi hallgató voltál“... Apám, te kínai legöregebb Isten voltál, ezt se mondhatta volna több hittel és önérzettel.

Így látom én magam előtt a fiaimat. Akkor még enyémekek voltak egészen, még hittek bennem... Azután már hol voltunk mi egymástól?... Milyen messzire... Apák és fiúk... Magyarország nem most veszett el, hanem ezelőtt sok esztendővel... Amikor mi nem bírtunk elég jó magyarokat nevelni fiainkból... Lássá, ez cél lett volna, de elszikkadt valahogyan... Ott kezdődött... De... hallgassa csak... forr a teavíz...

Igen... igen... Forr a teavíz... Ez is valami... Egy csésze forró tea... Belülről egy kicsit megdermedt minden... Kicsit megfagyott... a szív... Megalvadt benne a vér... Jó egy csésze forró tea a régi barátoknál... Már olyan kevesen vagyunk... Alig egynéhányan még itten. Mostanában megszökött a legtöbbje... szinte félek a postástól. Minden nap hoz feketeszegélyes cédulát. Egy napon majd én is elküldöm a magamét... Akkor azután nem iszom több teát... Majd megállok én is a jó, öreg Istenünk előtt, rá fogok nézni, erősen a szeme közé, haptákba állok és azt fogom mondani: „Apám, te egyetemi hallgató voltál“... És utána kérdezek valami rettenetes komolyat...

A szavakat lassan, meggondoltan, kicsit nehézkesen mondta ki. Halakán beszélt, abba is hagyta néha és köhécselt. Azután fölkel a pamlagról, apró léptekkel tipisgált az asztalhoz. Járás közben jobb kezét kissé oldalra, maga elé tartotta. A gyermek tartja úgy a kezét, mikor járni tanul. Akkor azt mondják rá: „Angyal vezet, annak láthatatlan ujjába kapaszkodik.“ Záchné egész idő alatt szótlánul hallgatta. A lassú szavak mögött a vonagló sebekre nézett. Illedelmesen tudnak fájni azok a sebek. Amíg a doktor a saját gyermekeiről beszélt, ő is rá gondolt a hat kicsi halottra. Hat koporsó... Kisebbség és nagyobbak. Kikísérte valamennyit. Akkor nagyon siratta őket. És ki tudja, talán jobb volt úgy.

— Tessék, doktor bácsi. — Van itt egy kis tejecske is...

— No nézd, milyen kincseket rejteget. Más különben ma én is kaptam egy negyedlitert a jeyemre.

— Igen... Tej-jegy... kenyérjegy... fajegy, szénjegy, zsírjegy, cukorjegy... jegy életre-halálra... És ha úriasszony áll be a sorba, hogy megpróbálja beváltani... Azok a gyűlölködő, öldöklő pillantások... Át-hidalhatatlan távolságok tagolják szét a társadalmat... A háború elején és később, amikor jöttek a végtelen szenvedések, amikor vérkönnyek préselődtek az emberek szívéből, szerettük azt gondolni, hogy ez az általános gyötrődés jobba fog tenni bennünket. Nem így történt. Az elsírt könnyekből választóvíz lett. Ám ez a választóvíz nem a nemes fémet, hanem a salakját választja ki a lelkekből... Nem bírom ezt tovább nézni, nem bírom tovább elviselni, kedves barátom. El kell innen menekülnöm. Egész egyszerűen eljutottam a végsőig. Úgy érzem magam, mintha a hátam mögött folyton-folyvást csattogna a korbács: tovább... tovább... A lélekzetem fulladozik, a verejték szakad rólam, a lábam nyomán véres csík, tovább... tovább... Kikergettek az otthonunkból, elorozták az Istenünket és kiszaggatták a lelkünket. Halálos ellenséget neveltek a leg-hűbb cselédemből és árkot vontak közém és gyermekeim közé... Megtanítottak félni és kételkedni a legjobb barátunkban, végül pedig megcsóválták a fejünk fölött az oláh kancsukát... Nem, túlságosan öreg vagyok hozzá... Ide több rugalmasság kell... El fogok menekülni, kedves barátom. Visszamegyek az ősi fészekbe, a Nyitra partjára... Az öreg ház vár rám, ott legalább békében halhatok meg... Nem érzem ezt a véres gyalázatot, ami itt undorral tölt meg és gyűlölni tanít, gyűlölni a saját fajtámat... Elmegyek — haza...

— De ott, a Nyitra partján, csehek vannak, lelkem.

— Az én otthonomban, házamban én vagyok az úr...

— És ezt így mondja, ennyi hittel a kommün után? „Az én házam“... Ugyan ki tisztelte az ősi jogot?...

— Itt nem maradhatok, annyi bizonyos... Értse meg, barátom, megfulladok itt a levegőtől... Tudja mit láttam ma? Oláh tisztet, aki mulatságból a magyar gyermeket korbácsolja és a magyar ember ezt nézi... Ne beszéljünk róla, de én itt már imádkozni sem tudok... A gyerekem szemébe nézni sem... Menekülnöm kell... Falura megyek...

Elhallgatott. A párolgó teát kanalazták. Apró süteménykéket majszoltak hozzá. Két öreg ember üldögélt a hosszú, diófából való ebédlőasztal mellett. Nyolevanhat esztendő a férfi és hatvanhárom éves az asszony, negyven éves barátság közöttük és körülöttük a falon a régi-régi családi festmények és arcképek. Urak, zsinóros, feszes magyarban, nők széles, fodros krinolinban. Ebédlőszekrény oszlopos faragással, rajta ampír-óra sáraranyból... Hintaszék a fehér kályha mellett, sok puha, hímzett vánkossal. Az ajtó üvegablakai befestve és lapos virágtartóban örökzöldek sütkéreznek az ablakokban. Az ablakfüggöny sárga selyemszalagokból és fehér csipkéből összeállítva. Az asztal fölött méltóságteljes bronzszillár!

A selyemernyő alatt barátságosan csillogott a láng a két öreg fejre...

— Így tehát elmegy, húgom? — neszelt föl a doktor bácsi és letette a kanalat.

— Mondom, elmegyek.

— De hová?

— Mondottam, falura.

— Gondolja, hogy ott jobb lesz?

— Ennél rosszabb már nem lehet.

— Sokszor mondtuk ezt mostanában és valahogy mindig rosszabb lett. Azután mennyi lótás-futás. Vizumok, engedélyek, igazolványok, határvizsgálatok, mennyi megaláztatás. Nem lehetne még várni?

— A gyermekeimmel ezt nehéz volna megértetni. Mi, öregek azonban jobban megértjük egymást. Hallottam valamikor, hogy az öreg eszkimót, ha már egyáltalán nem használható semmire, a fiai beállítják egy gödörbe és betemetik hóval... Lássa, ilyen öreg eszkimónak érzem én itt magamat... Elmegyek és megásom magamnak a gödrömet... Segíteni nem tudok, de elviselni ezt a helyzetet nem bírom... Nem...

... Mikor elment, Záchné sokáig nézett a doktor után az ablakból. Még akkor is csak nézett, mikor a templom mellett eltűnt öreg, elnyűtt alakja. Szinte hallotta még mindig a botja koppanását és látta, hogy kicsit nekidől a templom sarkának, ahogy befordul mellette... Később, hónapok mulva tudta meg, hogy az ő elutazását követő napon a szegény doktor bácsit halálra gázolta a villamos az Egyetem-téren. És eszébe jutott, amit mondott: „Mi is az a cél? ... Talán bizony ez volt a cél? ...“

*

— Jól van Róza — Isten áldja meg — mondotta a cselédjének.

Zách Tamásné a szoba közepén állott, a két karjával nagy nyaláb fehérséget ölelt át. Körülötte nyitott ládák, kosarak és utazótáska. Fehér panyolatok, selymek, csipkés tarka-barkaságok nagy halomban ágyon, pamplagon, hintaszéken. Gomolygott, felhőzött a sok fehérség. Elveszett benne kis alakjával és még mindig hordta, csak hordta. Szekrények fenekéről, régi módi komótból előszedte, kitakarta, kihúzta óvatos kezekkel elmúlt életének rendbeszedett, sorjába rakott, piros és kék selyempántlikával átkötözött éveit. A tavaszokat, nyarakat, amint ott aludtak és álmodoztak egymáshoz bújva. Az őszőket és teleket felverte dermedt marmotázásukból...

— Hát csak Isten áldja meg, Róza — ismételte, de a fejét nem fordította az ajtó felé.

A tekintete igézetten tapadt mindarra, ami körülötte vakított, suhogott.

Az embernek egész élete ilyesmibe van belevarrva, kötözve. Csak ilyenkor eszmél rá az ember a dolgok igazi mivoltára. — Efféle gondolatok forogtak a fejében és csak akkor vette észre, hogy még mindig benn van Róza, amikor az megszólalt az ajtónál állva.

— És nem is tudja a nagyságos asszony, hogy mikor jön vissza? — Habozva babrált a kilinccsel és erősen nézte a sok használattól kifényesedett kovácsolt vasat.

— Nem tudom, Róza, de hiszen magát ez nem is érdekli tulajdonképpen. Maga úgy sem maradt volna nálam, hiszen az utolsó időben egyebet sem csinált, csak új hely után szaladgált.

Róza hallgatott, fölszegte a fejét, de egy lépéssel beljebb került.

— Muszáj voltam, mert annyiból nem lehet megélni, amit a nagyságos asszonynál kerestem.

— Kár most mindezt fölújítani, Róza. Lássa, maga nyolc esztendeig lakott nálam. Nem akarok magának olyanokat mondani most, ami fájna. Ki tudja, mit hoz a holnap? Váljunk el békeséggel, én csak azt mondom.

Kicsi, sápadt, hörcög-arca volt Rózának, nagy kék szeme. Nem lett volna csúnya, ha nincs rajta a sok gyűrődés, korai ránc. Azonkívül az ő arcára is ráfagyott lelkének torz fonákja, amit a kömmün vetett felszínre addig feneketlen mélységekben zúgó vizekből.

Így tehát Róza beljebb került.

— Csak mondja a nagyságos asszony. Most már úgyis mindegy.

— Nem mindegy, Róza. Sohasem mindegy. Én nem szeretem a haszon-talan szavakat. Azután maga úgyis tudja, hogy mit mondhatnék én mostan. Hiszen egyet és mást megmondtam többször, nem egyszer; nem használt. Most már fölösleges.

Róza a körme hegyével az abroszról láthatatlan valamit kapargált le. Lehet, azt gondolta, hogy így elkaparhatja az útból azt a nagy kő-falat, amelyik kettőjük közé tolódott. Nagy elégedetlenség volt benne, azt szerette volna lecsillapítani. Belülről böködte, noszogatta a láthatatlan. Így végződjék el az élete itten? Ez még sem jó így.

— Nagyságos asszony, tudom, azt gondolja — tört ki belőle hirte-len, váratlan —, tudom, azt gondolja a nagysága, hogy én háládatlan vol-tam. Hiszen igaz, én belátom, hogyha akkor a fiatal úr nem szerzi be hivatalszolgának a Kovácsot, akkor nem vett volna el feleségül és akkor törvénytelen lett volna a gyerek. Meg a Kovács is elhagyott volna engem. Ha nem kaptunk volna itten szobát a nagyságos asszonynál a takarításért és kiszolgálásért és nem tetszett volna kölesőn adni bútort is hozzá, akkor hogyan kezdtük volna el az életünket? Én tudom, hogy Kovács azért vett el engem feleségül, mert biztos állást kapott és szobát is hozzá, pedig a nagyságos asszony akkor még csak négy hete ismert engem, addig nem is látott.

Gyorsan, hevesen szakadtak ki belőle a szavak. Ahogy mondta, azon megérzett, hogy ezen már sokat gondolkozott. Záchné a magas láda fölé hajolt, a feje alig látszott ki belőle, mialatt belerakosgatott. Hallott ő minden szót, de csak hagyta, hadd zúgjon a zúgó. Majd abbahagyja, ha kiforrt belőle a fölösleg.

Róza várt egy percig. No, ő most már beismert ennyit, erre mit mond a másik? Azonban a láda feneke rendületlenül hallgatott. Akkor ő beljebb gázolt még egy lépéssel.

— A nagyságos asszony azért haragszik rám, mert a Dezsőnével el akartuk rekviráltatni a szalónt, meg a kék szobát a „kommunizmus vilá-gában“. A Dezsőné hazug, szemtelen volt. Azt hiszi a nagyságos asszony, hogy nem tudom, mennyit beszélt rám? Mindig pusmogott a hátam mö-gött. Persze, akkor jó voltam, mikor azért a rongyos ötven koronáért befogadtam őket az uram ágyába. Az utcán hált volna az urával együtt, ha én nem adok néki kvártélyt. Akkor jó voltam, azután ki akart engem túrni. Hiszen csak lett volna itt Kovács. Ha én azt tudnám, hogy ő még életben van ott valahol Szibériában. Akkor majd visszafizetnék én min-dent Dezsőnének. Azt is ő kezdte a szalónnal meg kékszobával. Hogy miért legyen a nagyságos asszonynak annyi szobája? Hogy most már egyforma minden ember...

A láda feneke halkán zörgött. A metszett pohár oldalán késpenge kapargált.

— Igen, engem mindig piszkált a Dezsőné. Ő volt az oka az egész-nek... Azt is ő mondta, hogy bolond vagyok, ha a csarnokba a szatyort

hordozom a nagyságos asszony után. Köszönje meg azt is, ha élni hagyják. — Záchné fölegyenesedett, lassan fordította arcát Róza felé. Az rögtön elhallgatott, mikor a tekintete érintette. Egy pillanatig hallgatva meredt egymásra ez a két külön világ. Nyolc esztendeig egy fődél alatt éltek, nagyon sokszor ettek egykenyérből, minden vasárnapon egy tából merített Záchné mindkettőjüknek. A háború szörnyű vihara egy fészekben találta őket, ott lapítottak abban a közös fészekben az égzengés alatt. Két asszony, egyik az urát várta, másik a fiát siratta. Sok-sok reggelen mondták el halkan egymásnak, milyen álom verte föl a fejük alját nyugtalan éjszakákon. Két asszony... Most ott álltak és nézték azt, ami tulajdonképen mindig közöttük volt.

A cseléd és a gazda.

A fellázadt cseléd és a gazda.

A leigázott cseléd és a gazda.

A kétféle emberfajta. A rabszolga ember és szabad ember. Két ember — két asszony. Az egyik fél élettel adós a másiknak. Azzal, hogy a gyermeke nem maradt fattyúhajtásnak. Az egyik mindig adott, olyasmit adott, amit nem lehet ledolgozni, visszafizetni, mert azért köszönet jár. Az egyik mindig adhatott, a másik pedig feneketlen kezébe csak kaphatott.

Úr és szolga — hallgatva néztek szembe.

— Mondtam, Róza, hogy kár erről most beszélni. Nézze, vannak dolgok, amiket meg lehet bocsátani, de nem lehet elfelejteni. Azt a szatyrot, amit maga nem hozott el, én sohasem fogom elfelejteni. Nem azért, mert nekem kellett vinnem, hiszen úgyszólván üresen hoztuk haza, meg azután vittem én azt máskor is, azt jól tudja maga. Csak a hang, Róza. Az, ahogyan maga beszélt velem. Emlékezzék csak vissza. Maga belémdöfte a kést és mindennap megforgatta bennem. Maga akkor ezt tette. Mindennap volt valami jó híre a számomra. És azután, amikor a lakásomból akartak kitérni... Hagyjuk, Róza. Én másképen cselekedtem, lássa. Fizethettem volna, csak egy szavamba került volna, mikor fordult a kocka. De én nem mondtam ki azt a szót. Mert lássa, mégsem vagyunk egyformák. No, ugye mondtam, hogy kár erről beszélni.

Róza most már egy szék támláját törülgette a köténye szélével.

— Az az egy azonban bizonyos, hogy mindaz, ami akkor történt az otthonunkban, nagyon is hozzájárult ahhoz, ha én most elmegyek. Nagyrészt maguk tanítottak meg nemszeretni az életemet. Napról-napra, óráról-órára morzsolták-zúzták-törték szét a lelkemet. Mindennap egy csöpp méreg ugyanarra a helyre. Ha kőből lett volna a szívem, akkor is kivájják, átfúrják... Ezért már csak jobb, ha most így történik, Róza. Lássa, azt is elhiszem, hogy most kicsit nehéz magának ismét idegenek közé szakadni. Ha egyszer mégis hazakerül az ura, annak is jobban esett volna a régi otthon vizontlátni. Hanem ennek már csak így kell történnie. Elhiszem, hogy most bánja, amit akkor cselekedett. Azonban vannak dolgok, amik jóvátehetetlenek, mert halálos cselekedetek. Ami abban az időben meghalt, most már nem lehet feltámasztani... Azért nem kell sírni, Róza. Én nem haragszom. Hiszen tudja, hogy nem vagyok olyan természetű. Maga nem is tehet mindarról tulajdonképen. Nem, nem haragszom, sőt, ha szüksége lesz valamire, csak keresse föl a fiaimat. Nem haragszom én, Róza, csak elmegyek innen. Siessen maga is csomagolni. Délután hatkor indulok... Így, Róza...

Most már igazán nem volt több mondanivaló. Róza lábujjhegyen ment az ajtóig, megegyszer körülnézett abban a szobában, ahol már a sötétben is tudta minden tárgynak, bútornak a helyét... Az ajtó halkán zárult be mögötte. Odakünn a konyha közepén megállt egy percre. Bement azután a szobába, ahol a takarításért lakott. Itt ment férjhez, itt szülte a gyermekét, itt lakott másfél évig az urával. Itt búcsúztak, mikor az ember a háborúba ment. Utolsó nap még megszegezte annak a vörös diványnak a lábát. Az a divány most is ott áll a sarokban. Az a szeg még mindig tart...

Kinyitotta ő is a szekrényajtót és el kezdett kiszedegetni, kirakosgatni...

És csak rakosgattak, csomagoltak a konyhán túl, konyhán innen... A lépés, zörej néha-néha áthallatszott. És feszült közöttük fájdalmasan a láthatatlan szál...

Ez is egy szál volt. El fog szakadni nemsokára. Azért fáj most olyan nagyon...

— Készen van, Róza?...

— Igenis, nagyságos asszony.

— Nem maradt itt semmi?

— Semmi, nagyságos asszony.

— Én is készen vagyok. Indulhatunk...

A kapu dördülve vágódott be utánuk...

— Nem maradt itt semmi, Róza?...

IV.

Zách Tamásné ott volt már az új otthonban, ahová elvágódott, mint a nagybeteg a békés templom hús árnyékába... Ott lakott már az öreg házban, amelyiknek az eresze alól szárnyára kelt sok esztendő előtt... Mióta volt már ott?

Napok multak el, vagy hetek is talán?

Gergelovának nevezték el a csehek azt a falut, a Nyitra partján. Azt a falut, amelyiknek egész határában Zách Tamásné apja volt valamikor az úr. A templomát is ő építtette, az oltárra Zách Tamásné gyengéd lánykeze hímezte a a gyolcsterítőt, álmodozón.

Gergelova... így nevezték el a csehek. Azt a drága, jó fekete televenyt, azt a bársonymezősöveget, azokat a szőlőket, gyümölcsösöket, azt a kukoricást, azt a sárgára meszelt kúriát ott a faluvégen...

Azt a földet, ahol a családi kriptá hallgatott komor méltóságában...

Abban az esztendőben sok hó esett, különösen azon a vidéken. Méter magasan állott az utakon a tengernyi vakító fehérség. Amerre ellátott a szem köröskörül, ráfeszítve a mozdulatlan, fagyos, hideg, halotti lepel, a szűzfehér szemfedő a házakra, kertekre, rétségekre. Zách Tamásné lassú lépésekkel járta végig a hét szobát. Egy végtébe nyíltak a nagy szárnyas ajtók, végig-hosszig lehetett látni az egész házon, az összes szobákon. A kalotaszegi varrottasokkal díszített előszoba, másképen „kis irodának” is nevezték. A kék szoba, — mindegyik fia odahozta a nászi ágyba szép menyasszonyát —, a nagy szalon, a címeres ebédlő, a rózsaszínű szoba, a déduská szobája, kis előszoba, azon túl a konyha, kamra és Csulaknak, a kertészembernek a lakása. Az ősi ház, a kerek, oszlopos tornáccal. Záchné

fázósan húzta össze vállát a százgalléros, meleg kabátkában. Sokáig álldogált a rózsaszínű szobában, a hajlított oldalú, régimódi, politúros komót előtt. Mikor a fenyő hullajtgatni kezdte tobozait, összeszedegette minden napon és egy csomóba gyűjtögette. Elgondolkozva rendezgette most a tobozokat. Rakosgatta egyiket a másikra, fekete selyemszállal kötözte össze őket. Kis oltárfélt épített a tobozokból. Földíszítette sárga, kék, vörös és rózsaszínű szalmarózsákkal. Az oltár körül sárgult arcképek, régi-régi felvételek és egészen újak, eleven színekkel, elevenen, vidáman mosolygók és ezek ott sorakoznak a régi komóton. A fiatalok elmentek helyet csinálni az öregeknek. A ház körül méteres hó az ablak alatt, a gyalogutakon végig a falun és a falun túl az ország útján...

Betemetve. Betemetve... Betemette a hó a falut. A posta nem jár, csak egyszer egy héten. Mi haszna volna azonban, ha járna is? Túl a demarkációs vonalról nem hozhat hírt úgy sem. Az új határok le vannak zárva.

A kakukos óra négyet kiáltott az ebédlőben. A homály hirtelen ereszkedett rá a házra. Behúzódott a nagy ablakokon a hangtalan szobákba. Záchné idegenkedve nézett körül. Még állt egy percig a komót előtt, azután átment a szobákra és bezárta a kis iroda ajtaját. Mitől fél? Miért zárkózik? Ki keresi a halottakat? Tudnak félni a halottak?

Valaki zörget a konyhaajtón... Nem siet, lassan megy nyitni. Ez bizonyosan Csulak, a kertészember. Ilyenkor be szokott jönni. Vödör vizet hoz a kútról és megkérdi, nincs-e szükség valamire?

A halinaposztó-csomag benyomakodik a katonabakancsban, fején az arccsontok szinte keresztülfúrják a ráncos, sárga bőrt. A szeme fehérje is sárgás Csulaknak. Talán csak nincs sárgaságban? Gémberegett ujjaiával megkaparja a sapka szélét:

— Vizet akar hozni, Csulak?

— Igen már sötétedik.

— Jól van, Csulak, itt a vödör. Majd megvárom.

Így mondja ezt minden este, amikor a konyhában a tűzhely elé kuporodik. Nincs már világosság a házban, csak a tűzből szüremkedik kifelé valami halványpiros sugárzás. Nincs nagy parazsa, sem erős fénye a vékony galyaknak. Az idén későn botolták le a fűzetet, ezek még tavalyról maradt ágak. A javát régen eltűzelték, most így kell kínlódnia, míg a friss vágás kiszárad a kamarában. Persze „az asszony“ dolga maradt utoljára. Amikor szemére vetette Csulaknak, az megvakarta a füle tövét és azt vágta oda kevélyen:

„Bizony, nagysága kirek, most már az van, amit a nip akarja...“

„Amit a nip akarja“ — ismételte magában Záchné és nem mondta ki, amit utána gondolt. Ő már látott olyat, amikor az történt, „amit a nip akarja“. Ezek még itt csak kacérokodnak vele. Ez még csak a füstje, de ő már megpörköldött a tűz mellett. Nem is vitatkozott ő Csulakkal. Hagyta. Az meg is tért magától, megbánta, ha úgy elszaladt a szája, hiszen huszonhat éve szolgált Zách uraságéknál. Ide házasodott ez alá a fedél alá. Itt nevelte a gyerekeit. Volt nem egy nyár, amikor az úrasszony és cselédasszony egy időben horgoltak pici főkötőket. Volt úgy is, hogy egyszerre tördelték a kezüket kis koporsó mellett. Az ilyesmit azért mégsem lehet elfűjni az emberek közül. Az ilyesminek mégis csak van valami nyoma. Szó sincs róla. Kirepülhet az emberből egy kis időre, — hiszen

a legjobb asszonyt is meg tudja csalni a legjobb ember is —, hanem véglegesen elfelejteni, az más lapra tartozik. Azt már nem lehet...

A tűz nyitogatta és csukogatta a szemét a tűzhelyben. Zách Tamásné kinyitotta a bádogajtócskát és elmélázva tördelte a száraz ágakat és rádobálta a tűzre. Ez volt az esti szórakozása. Apró burgonyákat borított le kis vasserpenyővel, egy esésze teavizet állított mellé. És tüzelt alá a hulladék ágakkal. Ó, amíg így bedobálta az ágacskákat órákon-órákon keresztül, hány élet járt át meg át rajta. És mennyiszor járta keresztül-kasul ő is a magáét. Voltaképen csak most ismerte meg azt, ami volt. Ebben a feneketlen hallgatásban, ebben a fehér koporsóban kerekedtek ki az arcok az álorcák alól. A szavak valódi értelme csendült.

Az udvaron zörgött a kút kerekének merítő láncá...

— Mindjárt bejön, — mondta halkán Záchné.

A nagy egyedüllétben megszokta hangosan gondolkozni.

Az ajtó előtt sokáig dobogott Csulak, a havat rázta le a bakan-csokról.

Igy tehát be is jön. Sokszor csak a vödört adta be. Most azonban bejött. Kicsit motozott a vödörrel a sarokban, aztán megfordult.

— Már „sitét“ van, nagysága kirek, — mondta fontoskodva. — Ahogy dél elmulta, kirek alásan, mindjárt sitét van. Lesz hosszú az éccaka reggelig. Most lehet alunnyi...

— Aki tud aludni, Csulak. Annak lehet.

— Annak igen, aki tud.

Elhallgattak kicsit. Csulak nézte az apró galydarabokat. Egy szempillantás alatt lángot vetettek és elégtek, mint a szalma, olyan hamar.

Hallgattak. Pedig lett volna itt miről beszélni, csakhogy arról, éppen arról nem akaródzott.

— Ma megfogtam a kilencvenhetediket, — mondta végre Záchné.

— Hm... Hm... hol a szemtelent?

— Az ebédülőben. Akkor volt, mint egy patkány. — Lássá, Csulak, mégis csak érdemes volt hazajönnöm. Hiszen, ha még kicsikét halogatom, elvitték volna a házamat az egerek. Vagy ledöntötték volna. Kilencvenhét egér öt fogóval, ez nem kicsiség. És milyen lyukak, fészkek. Egyszer régen olvastam, hogy a hollandusok vagy belgák bizonyos időközökben „nemzeti napokat“ tartanak a patkányirtásra, különben a kikötőket és gátakat rombadöntenek ezek a gyalázatos rágcsálók. Akkor nevetségesnek és túlzásnak ítéltém az egészet. Most látom, igazuk volt. Hiszen még a falakat is átfúrták a haszontalanok. Kilencvenhét egér, ez már valami. Az ember kihúzza a lábát és mindjárt betolakodnak — az állatok is —, tette hozzá kis szünet után. — Ó, a hollandusok okos emberek. Ők tudják, mikor és miért tartsanak nemzeti napokat. Mi magyarok megfeledeztünk a nemzeti napokról.

— Odaát Magyarországon, — kezdte Csulak és Záchnének a szívébe hasított a szó. Nem állhatta meg, kimondta a szemrehányást:

— Hamar megszokták ezt maguk. Csulak... „Odaát Magyarországon...“ Mikor másfél évvel ezelőtt elmentem, még itt is Magyarország volt... Akkor még maga is magyar volt, Csulak.

Csulak gyorsan felelt.

— Most van mit enni, van fizetés, nagysága kirek. Most az van, „amit

nip akarja". Most itt más világ járja. Nagysága azért ne félje, nagyságát senki nem bántja, ha lesz itt nagy dolog.

— Nagy dolog lesz, Csulak?

A sárga susinka arca engesztelhetetlenné keményedett. A tenyerét végighúzta a száján és bajusza helyén.

— Lesz, — mondta kevélyen.

Záchné megkotorta a tüzet. Nem nézett föl, úgy jegyezte meg:

— Maga nem volt itthon ma délután, Csulak.

Az hallgatott.

Kutyaugatás verte föl az udvart, Ráfigyeltek kis percig: azután megállapították.

— Ugat a Hattyú kutya.

— Miért ugat? — kérdezte Záchné. — Hiszen ide nem jön idegen.

Hallja, hogy húzza?

— Megnézek, miért ugatja.

Csulak kidöcögött. Záchné hallgatózva állt a konyha közepén.

— Mit érez ez a kutya? Miért ugat olyan nagyon?

Sűrű, gyors léptek közeledtek. A konyhaajtó előtt megállottak. Csulak hangosan beszélt:

— Itt van tekintetes úr, a konyhába lenni nagysága.

Te Úr Jézus, emberek jönnek. Kilencedik vasárnapja, hogy nem beszélt emberrel. Csulakkal itt-ott beszélgetett csak.

— Ó, csakugyan ön az, kedves jegyző úr? ... Isten hozta főtisztelendő úr... Tanító úr... ó, ó...

Az izgalomtól reszketett, nyelte a könnyeit és a torkát görcsösen fojtogatta a fájdalmas öröm... Dadogott...

— Kilencedik vasárnapja... Kilencedik, hogy itt vagyok és azóta nem beszéltem emberrel. Csulakkal néha... De ez a nép olyan most, mint a beretva. Akkor is vág, ha nem akarja... És be sem vezetem önöket. Igaz, hogy itt van a legmelegebb...

— Mindegy az, nagyságos asszonyom, — szólt közbe a főtisztelendő. — A fő, hogy itt vagyunk és ismét üdvözölhetjük magunk között a nagyságos asszonyt. Mi egy pillanatra sem felejtettük el. Minden ünnepnapon velünk imádkozott a gyönyörű oltárterítő, a nagyságos asszony kezemunkája. És valahányszor kilépek az oltár elé, rám nézett búsan az oltártól balra az üres családi pad. Bár azt hiszem, az utóbbi hónapokban nem volt üres a pad. Az elhúnytak szelleme bizonyára föltámadott és várja: mi fog történni.

— De kérem, nagyságos asszony — szabadkozott a három férfi, mikor látták, hogy Zách Tamásné odakuporodik a kályha elé és ugyancsak fújja a tüzet —, de kérem, miattunk ne tessék fáradni.

— Nem fáradság ez nekem, szó sincs róla, mindjárt égni fog. Inkább beszéljen, főtisztelendő úr, beszéljen az Isten áldja meg. Mi van, mi fő itt körülöttünk? A nép hogyan fogadta és hogyan állja a változott helyzetet? Hiszen reszketek érte, hogy valamit megtudjak... Ez az egész térfoglalás itten? Nem is tudom, hogyan történt ez?

— Hogyan történt? — ismételte a kérdést a főtisztelendő és a hangja a torkába szorult.

Mégis csak szokatlan volt ez így. A büszke úriasszony, ahogy ott kuporgott a tűz előtt és teli tudóval próbálta élesztgetni a lángot. Talán

a. halott magyarságba akar így életet lehelni? ... És ők maguk is, itt a félsötét kunyhóban görnyedezve... Kicsit féloldalt fordította a fejét. Félbeszakította önmagát:

— Most az az érzésem volt, hogy denevérszárnyak csapkodnak a fülem mellett.

Záchné feléje nézett.

— Denevért nem láttam, csak egy kuvik látogat meg néha. A minap, szegény Zajdáczné halála előtt hajnalig szólt a fáskamra tetején. Csodálatos egy madár. De így sohasem érünk a végére, főtisztelendő úr.

A láng fellobbant, Záchné szaporán dobálta be a kis ágakat. Vizet tett oda piros lábasban, középre, ahol leghamarabb forr.

— Éjjel jöttek mindig, a rendes katonaság is, de meg a sok tolvaj, rablóbanda is, amelyik ilyen zavaros időben mindig kibúvik az odvából. Itt is, ott is betörték a környéken, most itt fosztogattak, amott gyujtogattak, hogy rabolhassanak; egyszóval az ember elkészült mindenre. No egy este, — éppen a tanító úr volt nálam —, arról beszélgettünk, mit csinálnánk, ha úgy minket is megtámadnának. „Én bizony rájuk lőnék“ — mondtam — „van egy jó revolverem, az őrnagy bátyámtól maradt itten. Amikor fegyverek után kutattak a csehek, biz én jól eldugtam.“ A tanító úr elment, tizenegy óra tájt volt. Én meg imádkoztam kicsit, körüljártam a házban, éppen lefeküdni készültem. Egyszerre csak hangosan verik az ajtót, puskatussal. Az ablakhoz mentem. Sötét, csillagtalán éjszaka volt, nem láttam, csak a vastag feketeséget ide-oda hullámozni. Hanem az ajtót most már többen püfölték. „Ki az?“ — kiabáltam ki az ablakon. Semmi felelet, csak püföls. „Ki az?“ — kérdeztem újból — „feleljenek, mert kilövék!“ „Katonák“ — mondta egy hang. „Ilyenkor nem járnak rendes katonák, csak a rablók“ — feleltem tótul. „Ha katonák, jöjjenek reggel. Mit akarnak?“ „Nyisd ki az ajtót!“ „Ha nem takarodtok, lövök...“ Még nagyobb dörömbözés. Kilöttem. Abban a pillanatban püff... püff... püff... Köröskörül süvöltés, sziszegés, sortűz az egész házra. Mint a legyek röpködtek körülöttem a golyók. Én visszavonultam, hasravágódtam, a rózsafajért a kezemre csavartam, hangosan mondtam az Üdvözléget. A gazdasszonyom és a konyhalány halálra váltan rohantak be. Mint az örültek forogtak a szobában, integettem nekik, de az ilyen nőféle sohas tudja, hogy mit csináljon, ha baj van körülötte. Nem hogy lefeküdték volna, csak még inkább ugrándoztak, mikor engem a földön láttak, azt hitték persze, hogy már meg is haltam. Amikor azután a Terkának a fülecimpáját súrolta az egyik golyó, bezzeg összeomlott, mint a liszteszák, ha kipukkasztják. Egyszerre csak elhallgatott a lövöldözés, megint hallom, hogy püfölik az ajtót. Elkészültem a végsőre. Hanem megismerem az egyházi hangját. „Főtisztelendő úr, tessék kinyitni, rendes katonaság van itt, beszélni akarnak főúrral.“ Fölkeltem és kinyitottam... Előljött a harangozó, támolyogva az ijedségtől, mint a részeg, utána a nagy csomó katona lövésre készen tartott fegyverrel. Betódultak és vizsgálódva néztek körül, mint a hiúzok. „Add elő őket“ — ordítottak rám. „Kiket?“ „Hát a magyar kutyákat, a katonákat, akiket rejtegetsz.“ „Kutassátok át az egész házat...“ Feltúrtak mindent, de — persze — nem találtak senkit, hiszen én nem is rejtegettem senkit. Mindegy, azért közrefogtak és vittek magukkal.

Odakünn a konyhaajtó előtt, ugatni kezdett a Hattyú kutya, kaparta

a küszöböt. A tisztelendő úr elhallgatott. Egymásra néztek, nagyijedten azután szégyenkezve horgasztották le a fejüket. Ugyanaz a gondolat szaladt át rajtuk:

Mégis csak utolsó dolog ez, ennyire süllyedni. Felnőtt emberek remegnek, mint a nyárfalevele, ha a kutya elvakkantja magát. Pedig nem csinálnak mást, csak egy kicsit összeültek a bánatukat foltozgatni.

— A Hattyú kutya, — mondta Zách Tamásné.

— Talán jön valaki — tette hozzá a tanító és körülszalajtott a tekintetét. — hátsó kijáratot keresett.

Csakugyan félt a tanító úr? Ej, Istenem! mikor olyan rossz híre van a prágai kazamatáknak...

Odakünn elcsendesedett. A nagyságos asszony beleszúrta az arany-szélű, átlátszóan vékony csészékbe a teát. Cukrot, rumot kínált. Ömagának a parázsbelű, kellemesen illatozó krumpliból is tányérkára tett néhánnyat. Darabig csak a kanalak zörgése hallatszott. Azután megint belekapott a szóba a főtisztelendő úr.

— Az állomásra hurcoltak magukkal hajnalban. Akkorára persze már tele volt minden ház a nagy hírrel. Még nem haladtunk száz lépést, amikor elkezdtek körénk gyülekezni az asszonyok, de még a férfiak is. Szidták, csúfolták, fenyegették a cseh katonákat...

„Ti szvinyák“ — mondták — „ti gyáva kutyák... Azt ígértétek, hogy megszabadítottok a „hadiszidainktól“ és azzal kezdtétek, hogy elhurcoljátok a papunkat!?” Eleinte csak a szavakkal dobálták őket, de mire az állomásra értünk, már kövek is repültek. Ami engem illet, nem valami jól éreztem magamat a feltűzött szuronyú katonák között. Elkészültem a legrosszabbra. Csak az az egy vigasztalt, hogy magam körül láttam néveimet. Így tehát maradt még valami nemesebb a lelkek mélyén. Még ott van a mag; a tüzes láva és hamu, a bűzös, megrontó vizek és tüzek, amiket a föld okádott ki magából és zúdított rá az emberiségre: a háború, a forradalmak még meghagytak valamit a régi emberből. Még van reménység a feltámadásra. Lehet, hogy én, lehet, hogy más, de a munkát elkezdhetjük. Neki azt az ekevasat és mélyen hasogatni a barázdát az emberek szívébe. Valahol lenn, elrejtetten, félig már elhalóban, ott a csira. Ki kell takarni, hogy a nap áldott sugara hozzáférközhessék. Míg néztem a hívek ismerős arcát, ilyeneket gondoltam. Hangosan csak ennyit mondtam: „Menjetez haza békességgel, emberek. Magatoknak csináltok bajt, ha ebbe beleavatkoztok. Én nem félek, mert velem az Igazság...“ Az egyik cseh rámmordított, hogy fogjam be a számat. Elhallgattam, de a nép nem mozdult. Egyre dühösebb, izzóbb lett a hangulat körülöttünk. Az asszonyok telesugdosták az emberek fülét, azok is morogni kezdtek. Az őrzővezetője meggondolta a dolgot. Az állomásról betelefonált a zsupáni hivatalba, adatokat kért rólam. A válasz, úgy látszik, kielégítő volt, mert egyszer csak bejött hozzám és sűrű bocsánatkérések között elengedett. „Tévedés volt, kérem, sajnálom. Egyszerű tévedés...“

Egyszerű tévedés... a szobámban odahaza azonban kilencvenkét puskagolyót szedtünk össze és a gazdasszonyomnak még három hónap múlva is nyavalyatörős görcsei voltak. Tévedés volt... Később megtudtam, hogy a saját híveim közül került ki az áruló. Erdemeket akart magának szerezni a derék ember. Besúgta, hogy a magyarokkal tartok. Ez volt az én esetem a csehekkel... Az is lehetséges, hogy maguktól jöttek. Rám-

törtek egyszerűen. Hallottak valamit, nappal nem mertek bevonulni, ezért jöttek éjszaka. A kalandot restelték mégis, így akarták takargatni a gyávaságukat, az esztelen lövöldözést. Így vagy úgy — itt ülnek azóta a nyakunkon. Ez a legszomorúbb az egészben.

— És ugyancsak dolgoznak — szólt bele a tanító. — Nincs olyan hét, amelyik ne hozna valami utasítást. Tele vagyok már tót és cseh meséskönyvekkel, módszertanokkal, órarendekkel és hasonlókcal. Az olvasókönyvek, történelmek kicserélve. Népkönyvtár fölállítása és így tovább... és így tovább. Ezek dolgoznak, ezek nem henyélnek...

— Ha mi csak századrésznyit dolgoztunk volna — sóhajtotta a nagyságos asszony. — Mennyiszor sürgettem én főispánnál és más hivatalos helyeken... Törődniük kellene a néppel. Meg kell tanítani őket emberesebb, okosabb, egészségesebb életre... Törődniük kell a néppel. Az asszonyok nem tudnak főzni, nem tudnak gyermeket nevelni... Ki hallgatott rám? Az uraknak nincs idejük az ilyesmire... Az urak magasabbrendű dolgokkal vannak elfoglalva. Az első Béla feje tetejére zuhant háztető alól gerendákat kell kifeszíteni; ők azóta, ezer esztendő óta mind ezt a gerendát hurcolják. Akkor meglazult az oszlopszat, egyre toldozzák, foldozzák és tudja Isten, felépíteni mégsem tudták. Sokszor jutott már eszembe, hogy újból kellene kezdeni az egész építkezést. De ki fogja ezt megcsinálni, Istenem? Ha tudnák, mi történik Pesten... Mit hagytam én magam mögött! Szóval az el nem mondható, betűvel olyan le nem írható. Nem fogják megtudni soha az utánunk következők, hogy mi mit szenvedtünk. Mert nem a koplalás, nem is a kínzatások. Hanem ami a lelkekben történt? A megmérgezett jelen... A megfertőzött jövő...

— Mi történik Budapesten tulajdonképen? — kérdezte elfojtott hangon a tanító. Mi azt gondoltuk, hogy majd Budapest...

— Tudom, hogy azt gondolták — szakította félbe Záchné... Mi is azt gondoltuk eleinte Budapesten... Diadalmas bevonulásról álmოდztunk... Sok híja van még annak. Először odabenn kell rendet teremteni... A pártoskodás... osztálygyűlölet... ninestelenség... Így nem lehet hozzáfogni... Az a boldogtalan, beteg város... Ha visszanezék innen, a messzeségből, mindig csak temetőt látok... Nagy-nagy temetőt és a temető végében cifra ház, kivilágított ablakokkal. Piros fény árad az ablakokból a temetőre... A nagy ház — másnak gondolnád kívülről, pedig nem az. Néha azt hiszem, csupa-csupa örültek laknak benne. A zsúfolt utcák, a szaladó emberek... Fáradt, csüggedt és betegesen csillámló szemek...

— Budapest... de kár érte... Az én fiaim is ott laknak abban a városban. Mióta eljöttem, semmi... semmi hír.

A jegyző az előbbi reménytelen szavakkal vívódott még mindig.

— Akkor mi lesz velünk? — tette föl a kérdést és megértették, mire gondol.

Senki sem felelt...

Hallgattak egy ideig, azután a férfiak fölszedelőzködtek.

— Mindig itthon vagyok — mondta Záchné az ajtónál és bús mosoly hervadozott a szája szélén.

A Csulakék kutyája mérgesen rontott neki a távozóknak, de a két tészéktől nem nézett ki senki, hogy rászóljon a hangoskodó állatra...

V.

Három hónapja tartott már... Három hónapja járt-kelt magányosan a nagy, üres házban. Némaság és sötétség voltak csupán bús társai.

A sötétség délután négy órakor kezdődött. Akkor a láthatatlan kezek ráfeszítették a gyászfekete, nehéz posztót az ablakokra, betömték még a kulcslyukakat is feketeséggel. Sűrű volt a szobákban a titokzatos sötétség, hogy megállt volna benne a fejsze, mint odakünn a nedves ködben a feneketlen, sáros utak fölött. Csupa-csupa irdatlan feketeség végig a nagy házban. A világ legszomorúbb, hangtalan némasága, feketére festve. Három hónapja tartott már ez.

Könyvekre gondolt néha... Kézimunkákra... De a keze bénultan pihent az ölében, a szeme nem állotta a betűt.

Délután négy órakor beállott a sötétség, akkor lefeküdt a kis szobában. A kályhában lassankint kihúnyt az utolsó parázs. Csulakéknál nyílt néha az ajtó. Szemben a házzal, az út tulsó oldalán, kicsit beljebb az úttól, volt a bérlőek lóistállója. Az istálló udvarán nyikorgott a kútgém, a kocsisok megittatták a lovakat. A Hattyú kutya néha-néha belevakkanzott a gém csikorgásába.

Az ebédlőben halk, óvatos recsegés. A nagy pamlag fiókjában még mindig garázdálkodik az egér — gondolta. Azután hosszú hallgatás... Hosszú hallgatás...

Ugyan hány óra lehet? Lesoványodott, kicsi testét összehúzta a takaró alatt. Megtapogatta a falat, az ágy mellett. Odahordott mindent az ágya köré az összes szobákból, mindent, amivel még foltozgatni bírta azt a máladozó, muladozó életét. A szalmarózsák, fenyőtobozok, fényképek, apróságok.

Ügyetlen gyerekírások, régi születésnap-i köszöntők, szegletes rajzok, semmiségek. A nagy dolgok leszakadtak róla és ő levált a nagy dolgokról. A semmiségek mellette maradtak.

A sötétség behatolt minden pórusán, beleitta-beleette magát a vérebe. Fekete volt már a vére is, a szíve is csupa-csupa fekete gyász. Ahogy ott feküdt, egyre az az érzés vonaglott át rajta lábahegyétől a feje búbjáig, hogy terítőn fekszik, már nem is él. Élve temették el...

El van temetve. Semmi hír odaátról. Egyetlen szó, egyetlen hang meggyógyította volna. Eleinte még megpróbálta kapcsolatokat teremteni. Küldözött ide-oda, jegyzőhöz, paphoz, tanítóhoz és mindenkire, aki a tulsó partról jött. Csulak elment, hírt is hozott, de mindig-mindig valami olyat, amivel megmarta.

„Levil nincsen, de azt beszélik dumvinába, hogy a ház azé, aki benne lakja, már húsz esztendő óta. Mi nagyságával már huszonhat éve lakja, kirek alássan...“

Ilyenek örölték, morzsolták szegény testét-lelkét. Nappal csak jöttment a házban, mint az elátkozott lélek céltalanul. Már nem főzött magának. Belerágta magát abba a gondolatba, hogy nem érdemes. Kiesett belőle az élet minden célja. Kilenc gyermeket szült, és nevelt, és most ez a termékeny asszony leszakadt az élet fájáról. Hamarosan száradni kezdett.

A fenyők halkan zizegtek az ablak alatt. A zizegésbe különös pötyögés vegyült. Talán madárhangok. Nem először hallja... Belenyúlva

végtelen éjszakájába mindig visszatért ahhoz a gondolathoz, hogy a házatlan cinkék panaszkodnak odakünn. Eheznek és fájznak. Ők is hazátlanok.

Fölült, kigyujtott. Meg akarta nézni hány óra van. Rávilágított a kis karkötő órára.

— Szent Isten, még csak délután hat óra . . .

. . . Még csak hat óra . . .

Hol volt még a reggel a sötétségre fölrvavatalozott magányos, öreg asszonyinak. Összekulcsolta a mellén a kezét és lehúnyt szeme mögött mozdulatlanul figyelte, hogyan szőnek-fonnak, motoznak benne a gondolatok. Ide-oda mászkáltak a szorgalmatos kis szavak. Apró hangyák, keresztül-kasul túrták sovány húsát. Fénylő, csillámló hajszálakat húztak keresztül a sűrű alagutakon és a hajszálak meg-megrándultak. Ő már ismert minden utat és elágazást. Tudta, melyik gondolat hol szokott fájni, hol bogozódnak, találkozni a különböző szálak. Ám ezen a csodálatos szövődéken egészen új alakban formálódott ki előtte a régi élete. A szövőszék másképen eresztett mostan, a vetélő másképen járt, kusza lett a vászna, és tele görcsökkel. Kócból szőtt, nem selymes, hosszúra fehéritett kenderből.

Az ágy megrázkódott alatta, az ablak is zörgött, valami zuhant nagy messzeségben. Túl a messze mezőségen az ór leeresztette a korlátot, jött a vonat. Most csakugyan elmúlt kilenc. A tiszta, hideg levegőn keresztül élesen hallatszott a huhogás, pöfögés. Az esti gyors. Bécsből jön, Szobig megyen, valamikor Budapestig járt . . . Ezt minden este így gondolta, minden Isten adott este fájdalmasan eszmélt rá a mostani időre. A vonat már nem hallatszott, de a föld még mindig reszketett alatta. Néha olybá tűnt föl neki ez a vonat, mint valami szörnyű-szörnyű tüzes állat. Nehéz kórsággal van tele, a fájdalomtól veszetté korbácsolva rohan elő a dúvad az ismeretlen messzeségből, fújva, lihegve vágat és a merre elhalad, ott megfertőzi a szegény reszkető földet. Mételyt hord a hátán, idegen mételyt, nem lehet előle menekdni, mert a métely már benne van az út porában, a levegő minden atomjában. Beteg az egész világ . . .

Máskor meg úgy gondolta, hogy az Isten tüzes szekere repül-vágat az éjszakában; nagy hírrel vágat a hetedik égből, végig a világon, az angyali kocsis csak hajtja-kergeti, és amerre elhalad, a nyomában búzaka-lászs ered a beléndekből . . . Mindenre gondolt. Arra is, hogy egy napon úgy tesz mintha nem történt volna meg mind az, ami megtörtént a nagy világban. A háború, a forradalom, a kommunizmus, az oláh megszállás, cseh megszállás, mind-mind rossz álmok, csúf hazugság. Ő becsomagol szépen, kimegy az állomásra, az esti gyorshoz. Jegyet vált, felül az elsőosztályú kocsiába. A bársonyülésre leül illedelmesen és csak ül ottan. Este tizenegyre megérkezik a fiaihoz . . . „Miattam ne csináljatok semmit . . . Én magammal hoztam a vacsorát . . . Finom fogoly, porhanyóra pírulva . . . Diós és mazsolás kalács . . . Te legkisebb, nyúlj csak be a kó-sár legaljára. Ott még van valami . . .“

Már nem hallatszott a vonat dübörgése. Csak a pötyögés, pusmogás újból. Nem állhatta tovább. Kinyitotta az ablakot. A kis madarak, hárman bevágódtak a szobába. Az ablak alatt, az udvaron, a kertben, a mezőn véges-végig a nagy fehérség. Záchné a hó alatt nyugvó földre gondolt. Most végre pihen a föld. Halott nyugalomban pihen. Elvégezte a munká-

ját és pihen. Először a tavasz jött langymeleggel, sok napsugárral, fény-nyel, csillogással engedékenyre csókolta, azután végig szántotta, behasogatott és elvettette beléje a magot. A szegény föld kábultan, ösztö-ösen, magatudatlanul kezdett életet csírázni a magból. A csira megeredt. Jött azután a nyár, a föld forrón adta ki magából minden szerelmes ere-jét, odaadta magát egészen; az acélosságát, frissességét, üdeségét, legtisz-tább magát és beérlette a termést. Ez nem volt elég, még-még akartak tőle, még többet — mindent. És ő megfeszítette utolsó — végső akarátát, felszívta önmagából az életnek utolsó csöpp nedvességét, az élet melegé-nek utolsó nyarát, minden színt-szagot, mindent ami még élet, fölkatatott fölszívott a legmesszibb redőből és odaadta — odaadta — beérlette a gyü-mölcseit . . . Azután kinyújtózott halálos fáradtan: pihenni, pihenni; fádom, reszketek-didergek: fáradt vagyok. Takarjatok be, aludni, aludni. Az égi, fehér takaróba be is göngyölték, be is takargatták a fáradtan aludni vágyót. Most azután csak alszik magába roskadtan . . .

A fák alól téli fuvallat bujt ki, beköhintett az ablakon. Záchné még kinézett egy pillanatig. Csulak bukkant föl előtte.

— Nagysága még nem alussza?

— Beengedtem ezeket a szegény, fagyos cinkéket. Bekopogtattak az ablakomon. Kínjukban talán ráemlékeztek arra az időre, amikor még volt arra való kedvem, hogy cukros dióval tartsam őket. És maga mit csinál ilyen későn, hogy nem alszik?

— A feleségem nem tudja aludni. Hogy azt mondja, csak a feje, csak a feje, az fáj neki nagyon.

— Az bizony nehéz dolog, a betegség, Csulaki.

— Biz az baj, baj, ha az asszony beteg.

— Jó éjszakát, Csulak.

— Nagysága, látta este, milyen piros volt az ég alja?

— Talán szél lesz holnap.

— Az nem. Mondják, hogy az ürményi gróf kastélyát fölgyújtották.

— Azt nagyon rosszul tették, Csulak. Jó éjszakát . . .

. . . Így, tehát fölgyújtották.

Különös jelek a népek nagy éjszakájában. Egyszer itt ég, másszor ott ég. Máglyatüzek, ismeretlen kezek gyújtják, szítják őket. Itt is lángol, ott is lángol. Az ég alja vörös lesz tőle, az emberek arca pedig megsápad . . .

A cinkék gömbölyűre húzódva gubbasztanak, Záchné visszafekszik. Néha azt hiszi, hogy hallja a madarak pici szívének dobbanását. Azt gondolja, hogy reggel diót tör és kiszórja a szofora alá, a hóba . . .

. . . Tizennyolc cinkéje volt már. Csodálatos, hogy milyen hamar adták hírül egymásnak a nagy eseményt; a szofora alatt dió nő ki a hóból. Először csak három volt, az a három legbátrabbik. Azután négy, öt-tíz, végül már tizennyolc. Ha reggel kilenc órára nem volt ott a dió, zúgva csipogtak az előszoba ablaka alatt: mi az asszony, mit csinálsz te jó lélek, te kedves, kicsi, sovány angyal, csak nem haltál meg??

Nem halt meg, már el is készült, feltörte a tizennyolc diót és viszi kifelé nagy sietve . . . Ez volt a napjának legnagyobb eseménye. A ma-darait megetette, de önmagáról megfeledezett. Egyetlen gondolat élt már csak benne: a várakozás: hírt várt, levelet arról, mi történik odaát?

Hírt a gyerekeitől . . .

Néha még feltámadt benne az akaratnak halvány visszfénye. Mi lesz,

ha egyszer mégis megnyílik az út, ha megváltozik minden és ő visszamehet közéjük. Olyankor nekilátott, főzött, sütött. Elkészült és az asztalhoz ült. A kanala odakoccant a tányér széléhez. A néma szobában nagyot pukkant a kis koccanás . . . Eszébe jutott, hogy egyedül van, kifordult az étel a szájából.

Megérzik-e ezt a gyermekei? Hiszen ő sem érezte meg, hogy velük mi történik? Akár meg is halhattak azóta. Ó az az anyai szívről való mese! És a többi mese. Milyen sokáig hitte, hogy a mesék igazak. Ha legalább álmodni tudott volna róluk. De még azt se. Igaz, hogy az alvás nem volt alvás. Csak belezuhanás a fekete hallgatásba.

Tizenhat órán keresztül minden napon se látott, se hallott, csak a gondolataiban turkált. A háború alatt olvasott egyszer egy katonáról. Ezt a katonát mellbevágta egy gránát. Széjjeltépte a húsát, tüdejét, máját, de nem halt meg mindjárt a boldogtalan. Feltették a betegszállító kocsira, elvitték a legközelebbi őrhelyig. Ott bekötötték és tovább küldték. Tovább a szakadó záporosőben, a borzalmasan rázós úton. Az utat is akna-ágyúgolyó, gránát tépte, szaggatta, hasogatta szerte-széjjel. Ezen az úton vitték a szegény katonát a koromsötét, záporos éjszakában. Hegy-völgyön által. Mire hajnalodott, a vöröskeresztes katona megállította a szekerét, hogy megnézze a beteget. Egy idő óta nagyon elcsendesedett, pedig az egész hosszú éjszakán át kegyetlenül nyögött. Ott feküdt a katona a koci fenekén, kinyújtózva egész hosszúságában, sárga volt a képe, mint a viasz, a melle telisded-tele aludt vérről. Mert, hogy kínjában feltépte kötelékeit és a tíz ujjával belemart a sebbe . . . Vájkálta a szívet egész éjszaka . . .

Mire kivirradt rá, Zách Tamásné maga elé tartotta a kezét és jámegnézte. Nem látszott rajta a vér. . .

Szederkényi Anna

(Folytatása következik.)

TOVÁBBI!

*Úttalan úton járom a lápot.
Tétova léptem ösvényt se talál.
Nádba, gyökerbe botlik a lábam,
Nyomába riad bús vízi madár.
Fürge lidérchad libben az éjben,
Csábítva kering, csúfol, csalogat.
A lép muzsikája susogva zizeg, zúg
Fülembe titokzatos éj-dalokat.
Tán napja se lesz már a fekete égnek?
Sehol se dereng a végtelen ür.
Sötétbe teremnek a szörnyek, a rémek
S én járom a lápot védtelenül.
— Homályos a cél, titkát földi fátyol,
A küzdelem izzó láza tüzel.
Pihenni ha vágyom, kerülget az álom,
Lüktető, sürgető vérem üz el.
Előre, tovább!*

R. Kozma Ilon

A POZSONYI PRÍMÁSI KERT.

I. Lipótnak a német-római birodalom fejévé történt megválasztása (1658 augusztus 1) után, mint az szokásban volt, a kisebb német fejedelmek egymásután kérelmezték az új császártól hűbérük megújítását. Vilmos, szász-weimari herceg háromtagú követséget küldött Bécsbe a megerősítés kieszközlése végett. E követség egyik tagja „zu seiner Privat Curiosität“ naplót vezetett úti élményeiről és tapasztalatairól s ebben érdekesen írja le azt a látogatást is, melyet a követség, Bécsből kirándulva, Pozsonyban tett. A városra vonatkozó feljegyzések túlyomó részét a primási kert leírása teszi; nyilvánvaló, hogy a naplóvezetőre ez volt legmélyebb hatással. Az a körülmény, hogy a naplót egy távrolól jött idegen kifejezetten csakis magánhasználatra írta, kezessége nyujt a leírás őszinteségére s ezáltal hitelességére nézve is. Később a naplót írójának fia, Johann Joachim Müller, mégis kiadta „Entdecktes Staats-Cabinet“ című munkájának második kötetébe foglalva, Jénában, 1714-ben. A pozsonyi primási kertnek ottan olvasható leírása bennünket több szempontból rendkívül közelről érdekel. A németnyelvű szöveg fordítása így hangzik:

„Bár az érseki palota a városban áll, a mostani primás nem lakik ottan. Az Archiepiscopus Strigoniensis, vagyis esztergomi érsek, ki mostanság Lippay úr — méltóságánál fogva pedig hercegi rang és cím illeti meg —, a városon kívül szép nyári palotát építtetett s hozzá nagykiterjedésű kertet rendeztetett be. A palota hosszú épület, mögötte nyílik a kert s ebben szép, nagy galériák és szőlővel befuttatott és boltozott sétautak vezetnek. A bejáratától jobbra szépen szegélyezett, négyszögletű halastó terül el, rajta különböző fajtájú török récék és egy hattyú, melynek párja csak nemrég pusztult el. Minthogy a primás a György nevet viseli, a halastó közepén a lándzsás Szent György lovagnak életnagyságú, kőből faragott szobra áll a sárkánnyal. Innen a kertész ahhoz a quartierhez vezetett, hová az úgynevezett narancs-, vagy melegházból az olaszthoni fákat, növényeket rakják ki. Volt ott mindenféle gyümölcsöző fa, gránátalma, citrom, narancs, babér stb., számszerint 167, többnyire vörösre festett és zöld vaspántokkal ellátott vederben. E valóságos erdőcskékben még 780 minden fajtájú, kis és nagy, égetett agyagedény állott, márványszerűen barnára, zöldre és tarkára festve; az ilyeneket az újrakeresztelők (anabaptisták) égetik. Némelyiken aranyozott angyalfej van, bár, ami az ábrázolást illeti, ezeket az újrakeresztelők nem szívesen készítik. A többi ritka növény között volt áloe is, hosszú, hegyes, a széleken tövissel ellátott, húsos levelekkel, körülbelül másfél rőf magas, amely állítólag minden hetedik esztendőben hoz egyetlen virágot. Leveleit a török asszonyok vízbe teszik s rothadni hagyják, azután pedig a fennmaradó vékony rostokból vásznat szőnek a török ruhákhoz. A kertben összesen 24 nagy és 3 kisebb quartier van, valamennyi tele idegen növényekkel, virágokkal, gyógyfüvekkel és más ritkaságokkal. Labirintus is van itt. Néhány quartierban hatalmas alma- és körtefák állanak, a legkülönbözőbb és ritka fajtákból. Item barna- és

ezüstszínű muskotályalmák fái. A szőlővel befuttatott galériák egyik végétől a másikig tekintve, szép perspektivikus festmények láthatók. A quartierokban és a labirintusban különböző, magas és festett oszlopok állanak, melyeken mindenféle színű égetett zománcsal ellátott gömbök vannak, kisebbfajta tökök nagyságában. A kertnek a püspöki palota melletti részében hasonlóképen szép galériákat s bennük terjedelmes festményeket láttam, úgymint Amphion, Orpheust és néhány összezsapást törökök és magyarok között. A kert felső sarkában, balra van a Parnassus, a másik sarokban, vagyis jobbra az eremitorium, a remeteség; a kert közepén pedig a kéjlak áll, benne a művészi vizijátékkal. A Parnassus tetején a Pegasus-lé szárnyal; alatta, körül a hegyen, a múzsák és erdei istenek, mindenféle instrumentummal, dobokkal, harsonákkal, hegedűkkel, pásztorzíppokkal. Mindezeket a művészi vizijáték tartja mozgásban s még hozzá olyan hangokat adnak, mintha az ember igazi zenészeket hallana. Annál is inkább úgy rémlik ez, mert az istenségek a muzsikáláshoz használt valamennyi tagjukat mozgatni tudják. Az eremitoriumban Szent Jeromos óriási, kőből faragott alakja fekszik, amint egyik kezével a keresztet tartja maga elé mögötte az oroszlánt szintén kőből faragták ki. Ugyanitt különböző barlangok és sziklahasadékok vannak, grották módjára cseppkövekből alakítva, régi fűzfatorzszekkel és zöld mohával borított, korhadó fákkal. Az ajtócskák csak vastag bőrből készültek. A mennyezet boltozatos s mindenféle kövek meredeznek róla, mintha csak most akarnának alázuhanni de máskülönben is komor és félelmetes az ottlétel. A bejárat egyik oldalán áll Paulus Eremita, ki 16. évétől 113 éves koráig egy barlangban élt s egy kutaeskából és egy pálmafáról szerezte élelmét és ruházatát. Kőből faragott föliáns van előtte s abba ír. A másik oldalon látható Albertus, előtte szintén hasonló könyv fekszik. Hátrább, balra egy magyar király, névszerint Salamon, akinél a híres udvari bolond, Marcolphus élt, s akit háborúban elűztek, nyomorúságba kergettek, úgyhogy azután a pusztaságba vonult s állítólag ott halt meg 1075-ben. Mellette egy halálfőn aranyozott koronával s ugyanott kosárka függ, benne kenyérrel, mely napi eledele volt. Jobbra ül Rosardus, egyik kezét halálfőn nyugtatva; fogadalmat tett, hogy nem fog aludni s ezért feje mellett köröskörül tojásnagyságú kövek meredeznek mint megannyi hegyes fulánk és tövis, hogy ha elszunnyadna s fej lehanyatlanék, ezekben a kövekben megüsse magát, az ösztökék megszúrják s ismét felébresszék. Tovább balra, egy sziklás kápolnácskában, vagy barlangban látható Szent Antal, a tiszteletreméltó szentatyja és eremita hófehér hajjal és hosszú szakállal, mellette halálfő, körülötte a legkülönbözőbb ördögök, melyek egykor rárontottak, ő azonban nem törődött velük s remeteségében halt meg, állítólag 105 éves korában, anno 355. Van itt azután egy másik barlangban egy oltár, rajta fehér márványból készült feszület, kétoldalt Máriával és Jánossal. Leghátul, elkülönített barlangban ahová belépni nem lehet s ahová egy állítólag 50 dukátért vásárolt vitrum concavumon, vagy microscopiumon át kell benézni, látható 13 öreg apa és 5 apátnő, közöttük Paphnutius, Onuphrius, Mária Magdaléna, egyiptomi Mária, Klára, szinte emberfölötti nagyságban, egyik a másik mellett. Csodálkozva láttuk ezeket, minthogy a barlang alig félig olyan nagyra látszott, mint a benne mutatott képek. Ámbár nagy titokban szokták tartani s nem egykönnyen mutatják meg valakinek, hogyan van az ott belülről mind elrendezve, mégis, megállapodva egy kilátásba helyezett recompe-

satióban, vezetőink kinyitották az ajtót s ekkor kitűnt, hogy a valóságban alig tenyérnyi magas alakok kis korongon állanak. E kéjlak kapujának két oldalán két, drótból és kőből készített, befestett férfialak áll, muskétával és kelevézzel; Passauban készültek 40 forintért. Bent köröskörül hét fülke van, három nagyobb, négy kisebb. Minden ilyen barlangszerű fülkében egy-egy erdei istenség szobra foglal helyet. Körben tükrök vannak elhelyezve; más-más formájúak s így mindegyik más képet ad, mint a többi. Az egyik alak fejnélkülínek látszik, a másiknak szemei hiányzanak, a harmadiknak csak egy, a negyediknek négy vagy több szeme van, az ötödik felfordítva tartja fejét, a hatodiknak csak fél feje van; de láttunk ott még több furesaságot is. A víz középről szökik a magasba, a kéjlak és a rajta álló ember magasságáig, összesen 19 öl magasra, mindegyiket 6 lábbal számítva. Lakosztályából az érsek a középső átlós galérián át egyenesen e művészi vizijátékra lát ki, valamint egy tükörrre, mely a szoba ablakába állított két gyertyatartót tizenhatszorosan mutatja. — E rezidencia mellett szép kápolna van; állítólag egész Magyarországon nincsen hozzá fogható.“

A pozsonyi primási kert világhírét nem törölték el a századok, de legközvetlenebb és leghitelesebb leírása ebben az elrejtett, eddig sehol sem méltatott naplófeljegyzésben maradt az utókorra. Midőn 1735-ben Bél Mátyás nagy művének, a *Notitia Hungariae Novae* címűnek első kötetét megjelentette, már csak a pusztulásnak indult nagyszerűségről tudott beszámolni. Nem az eleven, naiv megfigyelés, hanem a történeti visszatekintés hangján, a földrajzi író szabatosságával szól, de éppen ennél fogva egészíti ki igen szerencsésen a német utazónak háromnegyed évszázaddal korábbi leírását. Tőle tudjuk meg a következőket:

A kert tulajdonképeni megalapítója Forgács Ferenc esztergomi érsek volt, ki a városon kívül kis nyári lakot építtetett, hogy ott az egyház-kormányzás gondjait időnkint kipihenhesse. 1615-ben bekövetkezett halála megakadályozta őt abban, hogy ezt az egyszerű üdülőhelyet, melyet Borromeo Szent Károlyról nevezett el, a hercegprimás méltóságának megfelelő méretekre és fényre emelje. Utódai, Pázmány Péter és Lósy Imre sem fordíthattak gondot annak továbbfejlesztésére, mígnem Lippay György személyében olyan férfiú jutott a primási székbe (1642—1666), kiben kiváló államférfői képesség, az ellenreformáció szolgálatába állított rendkívüli erély mélyen megalapozott, szinte családi hagyományként jelentkező művészi érzékkel egyesült. Ő neki volt köszönhető, hogy a törökűlta ország akkori siralmas helyzete mellett ilyen, európai viszonylatban is nagy-jelentőségű kertművészeti alkotás létesülhetett az ország fővárosában. A primás hasonló nevű unokaöccse a maga korában megbecsült művész volt; kitűnik ez abból, hogy Lipót Vilmos főherceg bécsi gyűjteményének 1659-ben felvett leltárában már szerepel négy viaszrelief az évszakok életképszerű ábrázolásával, „von einen vngarischen Caualier Nambens Lippay gemacht“, s e darabokat ma is őrzi a bécsi Művészettörténeti Múzeum. Ez a fiatalabb Lippay György 1663-ban kiadott rézmetszetén megörökítette az akkor teljes pompájában álló pozsonyi kertet. Bél Mátyás latinnyelvű leírása főleg a metszetet veszi alapul, de még autopsziára is hivatkozhat; minthogy, mint mondtuk, több tekintetben kiegészíti a Müller-féle leírást, legfontosabb részét fordításban itt adjuk:

„A kert fekvése rendkívül vidám és nyájas; egyrészt a meredek szőlő-hegyek lábáig terjed, másrészt kelet és dél felé a kilátás teljesen szabad.

A régibb résznek, vagyis a főépületnek kétoldalt egy-egy hosszú előépítménye van; míg a főhomlokzat a kertre néz, ez a két szárny egy udvart zár be, mely a királyi útra nyílik. Két kapu vezet be: a külső a Boldogságos Szűznek szobrával és a Lippayak nemesi címerével tűnik fel, a másik, a belső, a főépületbe nyílik s azon át egyenesen a kert legszélesebb sétatújtára visz. Ez utóbbival átellenben, mintegy kétszáz lépésnyire, vagy még távolabb, vízi erőmű volt, mely Lippay metszete szerint nemcsak nagyszerű, hanem egyenesen bámulatos volt; de ebből ma már (1735-ben!), a pompás épületen kívül semmi sincs meg. Az épület hatalmas külseje vallásos tárgyú festményekkel ékeskedett; belsejében, rejtett csövekből, innen is, onnan is nagy hirtelenséggel vízsugarak törtek elő, melyek ugyancsak megráfálták a mit sem sejtőket. A tornyos épület tetején Sámson alakja állott, jobbával a szamar állkapcsát emelve, melyből tizennyolc láb magasra szökött fel a víz; sőt a földtől számítva ez a magasság ötven lábat tett ki. Szent Rozália szobrán kívül a felső emelet díszítése szatírokból, más effajta festményekből és a falba mesterileg beillesztett óriási tükrökből állott. Kétoldalt a hajlékony ajtócskák ma is megvannak. Innen jobbra, a kert ugyanezen részében volt a Parnassus, rajta a Pegasus, melynek patáiból csalfa vízsugarak törtek elő, s ugyanott Apollo és a múzsák szobrai. Szemben, északra, gondozatlan külsejű remete, úgynevezett anachoreta szobra volt látható. A vízmű és a palota közötti terület két félre oszlott; a nyugati rész a pompás és válogatott gyümölcsöskertet foglalta magába, míg a keletre néző másik részt huszonnégy, egyenlő tágas lugas határolta. Ezeket sétautak választották el, melyeket a nyírott lombok részben beárnyékoltak, részben szabadon hagytak. Mikor tehát leginkább izzott a nap, itt volt a legalkalmasabb sétahely. A palotához közelebb eső ágyakat virágokkal ültették tele, játszi tarkasággal, olasz szokás szerint festményhez hasonlóan, különbözőképen vezetve a mintákat. A palota kapuja előtt két kútból ismét vízsugarak szökeltek s a látvány annál kellemesebb volt, mert napsütésnél mindkettő szívárványszínt játszott. Mindegyiket hármás medencével látták el. A legfelsőben egy-egy vízöntő állott, itt a fiatal Tóbiás, ott egy más ifjú képében, ez a kívánt halat, az pedig a térdére eresztett pástorsípot tartotta; mindkettőből huszonnégy lábnyi magasba szökött fel a vízsugár. De volt itt még több mulattató kút is. Ezek között legkiválóbb bizonyára a szirének kútja volt, melyről Lippay így ír: „Az alantabb fekvő galériában, a sziklás hegynél hallható a szirének éneke; együtt játszik velük fúvószerén egy dudás s ez locsolással tréfálja meg az ott állókat.” De azt sem lehet utoljára hagyni, hogy az alsó sétatér egy elhagyottabb helyén romok voltak, melyeket avatott munkával a római romok hasonlatosságára készítettek. Ezekon mindenféle madár ült s különböző hangokon oly remek összhangzással énekelt, hogy az élő madarakat is oda vonzotta. Ma is megvan még a halastó, Szent György vértanú szobrával, amint a háromfejű szörnyeteget általveri; ám az utóbbi már nem hányja a vizet, melyet azelőtt kítartott szájaiból bőven ontott. Mindezekon kívül megemlítendő a kőkorlattal körülvett kerti labirintus; igen kellemes tartózkodási hely volt ez, mert tornyos és esinos tető védte a nap ellen. Három bejárója volt, cserjés falakkal elválasztott útvesztője pedig csaknem számtalan. Így hát olyan utat tett meg benne az ember, amely éppen elegendő volt egy sétára. Mindez a sok gyönyörűség, húsz évi munkával, Lippay primás költségén állott elő.“

Még egy hiteles, egykorú emléke maradt e bámulatos s a maga nemé-

ben Magyarországon páratlan alkotásnak. A primás testvéröccse, Lippay János jezsuita atya, öregségében a pozsonyi primási udvarban élt s ott minden szabad idejét kedvenc szenvedélyének, a kertészkedésnek szentelte. Több kertészeti szakmunkája közül első helyen áll a magyar nyelven írott „Posoni Kert“, mely a primás költségén jelent meg (az I. könyv Nagyszombatban 1664-ben, a II. könyv ugyanekkor Bécsben, a III. könyv Bécsben 1667-ben). Később ez a rendkívül érdekes munka még több kiadást ért meg. Szinte rajongó szeretet és odaadás hangján foglalkozik a pozsonyi primási kertben pazar sokféleséggel összegyűjtött „virágokkal, veteményekkel, fákkal, gyümölcsökkel és kerti csömötékkal“. Egyszersmind részletes gyakorlati útmutatásokat ad a kertészek számára. Minthogy a szerző éppen ezeket az oktatásokat tartja munkája legfontosabb részeinek, a kert építészeti, szobrászi és festészeti díszeiről, valamint a vízművekről csak keveset szól. De ő is említi pl. a lugasokat tartó, faragott oszlopok és karók tetejére helyezendő „külömb külömb-színű mázos gombokat“, melyeket „kivált-képen az új-keresztények“ készítenek. Ajánlja: „Az lugasoknak végein a' kő-falra, vagy deszkából csinált táblákra, szép prospectusokat, és képeket írhatni; hogy hosszúaknak láttassanak“. Bőven foglalkozik a kerti labirintusok tervezésével is.

Az a kép, melyet e közvetlen leírások szolgáltatnak, azt mutatja, hogy a pozsonyi primási kert a XVII. század főúri parkjainak olasz eredetű, Európa-szerte elterjedt típusához tartozott. A képzőművészetek egykorú romanizmusának ez a kísérő jelensége természetesen a közeli ausztriai és délnémet területeken is létrehozta a maga hasonló kertművészeti alkotásait. Ilyen volt a bécsi Neugebäude kertje, melyet II. Miksa készíttetett; ez azonban már 1600 körül pusztulásnak indult. A prágai Belvedere kertje Rudolf császár elhatározásából s minden kuriózum iránti előszeretetéből született; ma is áll még ott az ú. n. éneklő kút. Amiként Rudolf Olaszországból, Spanyolországból és Ázsiából hozatta a gránátalma-, citrom-, narancs- és a többi, legkülönbözőbb ritka fajtájú fákat, úgy a pozsonyi primási kert rengeteg exotikus növényének is ilyen módon kellett magyar földre kerülnie. Geometrikus ágyak, grották és szobrok tekintetében különösen gazdag volt a heidelbergi kastély kertje. (Ismerteti M. L. Gothein: *Geschichte der Gartenkunst*, II. köt. Jena 1924.) Mindezek egykori pompájáról ma is még megközelítő fogalmat adhat a Salzburg melletti Hellbrunn parkja, ha eltekintünk a több ízben, részint francia, részint angol szellemben keresztülvitt átalakításaitól. Ez a park Marx Sittich salzburgi hercegérsek pompaszeretetének köszöni létrejöttét (1613—1615). A szigorú tengelybeli megfélelések, a nagyra varázsolt perspektívák, a szimmetrikusan elrendezett, mintázott virágágyak és kővel szegélyezett vízmedencék, komor, árnyas sétautak és napsütötte, ezer színben égő távlatok, a növényzet mesés változatossága, díszkapuk, díszkutat és labirintusok, Belvederek és Eremitoriumok, vadregényes cseppkőbarlangok és a dekoratív szobrok roppant tömege, különböző automaták, játszi fantáziával kieszelt vízi tréfák, optikai és akusztikai csalódások — mindez és más számtalan ötlet, közös sajátja volt a hellbrunni és a pozsonyi parknak. (Hellbrunnra vonatkozólag l. az *Österreichische Kunsttopographie* XI. kötetét, Bécs, 1916.) A szellem bizarrsága és fantasztikuma nem tudott határt tartani az antik mitológia és a kereszténység fogalomvilága között s a legkülönbözőbb elemeket páratlan egységbe forrasztotta. Mindaz, ami önmagában megmosolyogni való

mesterkéeltségnek tűnik, ebben az örökmozgalmas, csobogó, zúgó együttesben a korszellem megnyilvánulásának értékére emelkedik.

Csodálatos kettősség jellemezte annak a kornak az emberét. A magyar alkotmányosságra nézve legválságosabb időkben, oly körülmények között, melyek a Wesselényi-féle összeesküvéshez vezettek, a szakadatlan ellenreformációs küzdelmek mellett és a törököknek egészen az osztrák határig erő támadásaival egyidőben Magyarország primását pihenő óráiban a mesészerű, tündéri illúziók kertje szórakoztatta.

A magyar kertművészetnek első nagyszerű emléke mint nyitány jelenik meg a későbbi, többnyire francia szellemen fogant kertkoncepciók, mint a Batthyányak körmendi, a Koburgok szentantali, az esztergomi érsekek püspöki parkja, gr. Barkóczy Ferenc egri püspök Eger melletti Fuorecontrasti nevű kastélyának kertje, valamint az eszterházi és kismartoni parkok előtt. (L. ezekre nézve: Számadó János: Régi magyar kertek, parkok. „Magyar Figyelő“, 1911.) Sajnos, éppen ez a nyitány semmisült meg úgy, hogy csak a fenti leírásokból lehet egykori nagyszerűségére következtetni. Már Bel Mátyás korában erősen látható volt rajta az idő pusztítása. Ezt megelőzőleg Keresztély Ágost, a szász kardinális jelentékeny változtatásokat tett a kert berendezésében. Az a helyreállítási munka, melyet gróf Esterházy Imre hercegprímás (1725—1745) kezdeményezett, nem tartóztatta fel a pusztulás folyamatát. Ma a primások egykori nyári palotája még fennáll, de régóta katonai célokat szolgál; a Lippayak kertje azonban visszahozhatatlanul áldozatul esett a változott idők meg nem értésének. *Pigler Andor.*

SZÉP TAVASZ, BOLDOG SZERELEM.

*Szivemet hozzád emelem,
Szép tavasz, boldog szerelem.*

*S búcsút veszek már tőled én,
Az elbocsájtott vőlegény.*

*Én még a régi én vagyok,
Szememből régi fény ragyog.*

*Az elbocsájtást megbocsájtom,
Ha szép karod még egyszer átfon.*

*Ó, szép tavasz, csókolj meg en-
[gem,
Ki himnuszod hódolva zengem.*

*Sőt megbékélten távozom,
Még sorsomat sem átkozom.*

*Te, boldogító szerelem,
No, játszadozzál még velem.*

*Szeliden távozom örökre,
Mint őszi lomb lehull zörögve.*

*S nem zengnek himnuszok, dalok,
Bézárul ajkam, meghalok.*

Páthi Ferenc.

A KÖLTŐ HALÁLA.

Arkádia pesti berkeiben a futótűznél is gyorsabban terjedt el az a hír, hogy a zsarnok torkig lakott a magyar vérrel, izgatja már fülét a korbácsütés alatt felhördülő nők jajja, a börtönök mélyéből kihallatszó hazafi-átok, bántja szemét az anyák és leányok örökös feketéje, a kivégzettek sírjaira hordott virághalom, elégnek találja már a hóhér jövedelmét, a főbelövésre szánt puskapor számláját — és békülni akar. Amde tudja, hogy a leigázott nép büszke fajta: ma még nem felejtí a korbácsot, láncot, akasztófakötelet, tehát szelídítőket keres, dalosszavú, édeshangú madárfiakat, akiknek eddig a viharból is kihallatszó énekét örömezt hallgatta a bilincsbe vert, elkínzott lélek, s hallgatni fogja most is. Pénzzel, zsíros állással, csillogó ruhával csábítja magához az ágról-szakadt madárfiakat békülő nótát zengeni, amely csitítson és feledtessen és elviselhetőnek hazudja a láncot.

A pesti berek madarai, a többnyire keshedt dolmányú, bujdosásban elnyűtt csizmájú, üres zsebű, szegény magyar írók összenéztek egy pillanatra s ebből a pillantásból mindegyik tudta, hogy a másik is úgy tesz, mint ő: undorodva löki el magától a vesztegető kezét.

— Átok arra, aki magyar létére Bach-huszárrá lesz!

*

Azon az estén, mikor ez a hír először röppent fel, az irodalom grófja — ahogy íróbarátai nevezték el a régi boldog időkben —, agyonhajszoltan, összetörten, mitsem tudva az írónak vetett lépről, ballagott haza szál-lására. Egész nap a pesti utcákat járta, a cenzortól a szerkesztőig, a tér-parancsnoktól a nyomdáig, aztán megint vissza, mindenütt kért, magyarázott, könyörgött, vitatkozott, ígért s mindhiába. A beszélyt, mely alá az Arion nevet írta, csonkán, torzan, nyomorékká szabdalva engedte keresztül a cenzora, s így nem kapta meg azt a tíz forintot sem, amit a szerkesztőtől hosszú harc után kicigánykodott.

— Ehenhalok! — gondolta kétségbeesetten, amikor a sikertelen ostrom után kókadt fejével, üres gyomorral Buda felé vette útját.

Már öreg este volt. A Dunasoron csak két-három rác hajós bibelődött a hegedűorru uszályhajóval, melynek vasmacskája nem akarta megfogni a Gellért-hegy alatti köves vízfeneket, s a Lánchídnál egy szuronyos morva katona komoran és ellenségesen, mint a harapásra készen álló bulldog, járkált fel s alá a faköponyeg előtt. Rajtuk kívül egy lélek sem volt látható az utcákon. A csendes és félnék bürgerek már mind aludni készültek, avagy éppen ekkor vizsgálták meg megegyeszer a kapuzárat, mivel hogy a napokban is többfelé magyar bujdosók kéredzkedtek be éjnek idején. Gyorsan és nesztelenül nyíljék hát az az ajtó, ha kell, nehogy észrevegye a policáj, s elhurcolja másnap a házigazdát a Neugebäude börtönébe, az asszonynepet pedig Haynau korbácsa alá.

A meggyötört városon ködösen, süketen terpeszkedett az éjszaka csendje, mintha csak segíteni akarta volna elnyomni a kétségbeesés sza-

vát, amely lázbetegként hánykolódott a lelkekben. Hangos szóval senki sem hitt, mégis mindenki várt, s a várakozás meddősége keserűvé torzította a messzenéző magyar arcokat, amelyeken pedig már a teremtéstől fogva rajta volt az írás: optimista légy. És lehetett volna-e más, mint hitevesztetten keserű ez az arc, mikor a Neugebäude udvara felől hajnalonkint még sokszor hallatszott sortűz, vagy a bitófát állítgató ácsok fejszecsapásai, a városban pedig szaglászó rendőrspicklik, kopófülű cseh policájok lesték a szájak mozgását? Ugyan ki mert volna valomást tenni arra a lélek rejtekén alig megmozdult hitre, hogy megvirrad még valaha?!

Az irodalom grófja különben sem hitte és nem is szeretett rágondolni erre a nagy szomorúságra. Fáradtan, gondolkozás nélkül kanyarodott el a várhegy alatt, ahonnan gyilkos ágyútorkok ásítottak le a csöndbefuladt városra és a hegy lábánál egy pillanatig megpihelve, őszinte undorodással nézett fel a hegyoldalban fészkelő, apróházias Tabánra.

— Pizsofkészek! — szólt ellenségesen, mialatt annak a törpe házikónak és tenyérnyi kis udvarnak rajza jelent meg a szeme előtt, ahol lakott. A fényes pesti hatszobás szállás a Szarka-utcában, ahol faragott ébenfa-szekerényekben ódon kötésű könyvek pompáztak exotikus virágok, francia szénrajzok, kínai vázák, selyem keretek társaságában, azután a kékegű, ezüstcsillagos és holdas hálóterem (ó, mennyi irigye volt ennek!), a mindent betöltő esbouquet-illat, a pezsgős vacsorák, a frakkos-trimflis inas, a szellemtől sziporkázó beszéd és ez a mostani nyomorúság-fészek, ahol egyetlen szegényszagú szobácskában, a pléhmosdó és nyirkorgós ágy között a salétromtól virágzó pusztas fal dísztelenkedett, ahol a könyvtárnak csak az ablakdeszkán jutott hely s a tintafoltos abrosz valósággal fáj a kecskelábú asztalon, — Uram, Isten, micsoda sülyedés, vajjon lesz-e valaha szabadulás erről a rettenetes helyről?

Sírni szeretett volna, ha mindez az eszébe jutott, s ilyenkor nem tudta megállni, hogy végig ne simítsa gyűrődött frakkját, amely négy esztendő óta nem látott szabó-vasalót, és meg ne igazítsa keshedt, vastag selyem nyakkendőjét, melynek kötését ő maga találta ki.

— Semmit sem ér így az élet — sóhajtotta sírós hangon, de azért nagyon éber vigyázattal indult fölfelé a hegynek, hogy a ködtől csúszóssá nyálkásodott sárból minél kevesebb tapadjon rojtosodni kezdő pantallójához. A girbe-gurba utcák mélyén aludtak, két oldalt, mint álmos örök strázsáltak a sárgás-fehérré meszelt házikók, valamelyik udvarban a kakas eltévesztette az éjfél, pedig a Szarvas-téren a toronyóra még most ütött kilencet.

— Álomszuszék, érzéketlen, fatuskó nép ez — mormogta bosszúsan, haragudva, még arra a csendre és életteleniségre is, amely ily korán leszállt ide —, semmi érzéke sincs az éj szépségei iránt. A tyúkokkal kelnek, fekszenek s megbotránkozva néznek reám, ha délben kelek föl. Hová jutottam! Hová jutottam!

A keserűen panaszkodó ember egy zöldre mázolt kiskapú előtt állt meg, amely éppen olyan szorosan be volt zárva, mint a többi. Zörgetett, meg is rugdosta néhányszor a kaput, hogy nagyobb legyen a zaj, de a házigazda még sem akarta meghallani. A hajdani kényes gavallér a kizárt ember dühével esett neki a bezárt ajtónak. Rángatta, rugdosta, verte az öklével, majd végül elhatározta, hogy bemászik a kapu tetején.

— Jesszasz, hiszen a gróf jött haza! — szólalt meg egy hang a ke-

rítés mögött, mikor erős lendülettel felvetette magát a kerítésre. — Lelkemre azt hittem, hogy a policáj fogdmegjei zörögnek, azért nem nyitottam ki.

A német házigazda ott lapult a kerítés mögött és olyan mozdulatokat tett karjával a ház felé, mintha azt akarta volna elérni, hogy az a valaki, aki kifelé készült, integetésére benn maradjon.

— Vendégünk jött estefelé — súgta aztán, közelhajolva a lakójához. — Egy bujdosó. Azt mondta, ismeri magát.

A hajdani forradalmár, aki egykor a József-kaszárnya földalatti árisztomának a csuklóján jól látható bilines-nyomaival kezdte meg pályafutását, s nem régiben is mint bujdosó tért vissza feladni magát, látatlanban is rögtön mély rokonszenvet érzett a jövevény iránt.

— Segíteni fogok rajta — határozta el magában és megtapogatta a tárcáját, mely pedig öt forinton kívül csak adósságainak jegyzékét rejtegette.

A házigazda lakásának üveges ajtaja felé tessékelte, amelyen egy teljesen ismeretlen férfi leleselkedett ki.

— Megjött a gróf úr — suttogta be a gazda az üveges ajtón.

— Herr von Kúthy? — lépett ki erre a jövevény. — De miért hívja öt grófnak? — kérdezte a házigazdától.

A német zavartan mosolygott:

— Hát, hogy olyan finom ruhában jár... aztán francia név van a kártyáján. Az ember sose tudhatja a mai világban, hogy voltaképen kivel van dolga.

— Ah — kiáltott föl Kúthy —, ez csakugyan érdekes okoskodás, amelyben van is valami igaz. Ha ön ismer engem uram — fordult a vendéghez eltitkolhatóan göggel —, tudni fogja, hogy engem az „irodalom grófja“ névvel tiszteltek meg, amely pedig legalább is van olyan grófság, mint a többi. Igen, a megalázott, gúzsba kötött, eltiport magyar irodalom grófja vagyok én, ha szegényen, rongyosan, tönkrementen is.

A jövevény alig észrevehető gúnyos mosollyal fogadta ezt a különös dicsekvést.

— Nos, gróf úr — szólt —, szeretnék önnel egy-két bizalmas szót váltani. Hol az ön szobája?

— Itt nem lehet? — kérdezte Kúthy kedvetlenül, mintha arra törekedett volna, hogy ismerős szem előtt ne kelljen feltárnia szegénységét, nincstelenségét, nyomorúságát, amely szobájában majd eltitkolhatóan lesz. — Az én szobám tudniillik... hogy is mondjam... nem igen alkalmas fogadásra.

A vendég megnyugtatta:

— Hiszen az előbb már megmondtá, hogy most csak egy eltiport, rongyos irodalom szegény grófja ön.

— Tessék hát errefelé — mutatta az utat a vendéglátó azon a fanyar hangon, amelyből már teljesen kiveszett a nemrég még utánozhatóan szeretetreméltó és folyvást vendégeskedő úr gyakorlott gesztusa.

A jövevény látszólag minden érdeklődés nélkül lépett be a szobába és kínálást sem várva ült az asztal mellé.

— Rendkívül fontos és bizalmas küldetésben vagyok — kezdte, miközben alaposan szemügyre vette a szoba minden zegét-zugát. — Mielőtt azonban ezt elmondanám, szeretnék néhány kérdést tenni.

— Tessék — egyezett bele Kúthy.

— Mennyit kapott ön azért a beszélyéért, amely minap a „Losonci Phönix“-ben jött ki? Nem a maiért, mert ezt nem engedte keresztül a cenzor...

Az író csodálkozva nézett a kérdezősködőre.

— Uram, én azt hittem, hogy ön bujdosó magyar, aki üzenetet hozott nekem.

— Nem, nem vagyok bujdosó — felelt a jövevény élesen. — Ezt csak a házigazdának mondtam, hogy beeressen, habár ebből azt is sikerült megtudnom, hogy önök mind a ketten szívesen rejtegetik a bujdosókat.

Kúthy elfehéredett.

— Ej, hát ilyen fogásokkal is dolgozik a policia?! — kiáltott fel epésen. — Ezt nem tudtam. És én, bár büntelennek érzem magam, ellenvetés nélkül kész vagyok önt követni.

— A policia minden eszközt felhasznál, mely célhoz vezet — szólt nyugodtan az idegen. — Azonban ne értsük félre egymást: én nem a policia embere vagyok, s nem is azt jöttem kutatni, hogy ön conspirál-e a bujdosókkal, vagy sem, bár ezt az észlelést könnyen felhasználhatnám ön ellen megfelelő helyen.

— Szóval azt akarja mondani, hogy hatalmában vagyok — zúdult fel Kúthy.

— Ó, dehogyan — felelt az idegen —, csak jólétesült voltomat akarom bizonyítani. Nem fenyegetéssel, hanem szép szóval akarok én önnel boldogulni... Nos, mennyit keresett ön a multkor a „Zarszkoje Szelo“ című beszélyével?

Kúthy kivette zsebéből a tárcáját és az idegen elé tette a benne levő pénzt.

— Miért nem mondta rögtön, hogy valamelyik hitelezőm küldte ide! — szólt kedélyesen. — Hiszen velem könnyű boldogulni!

Az idegen félretolta a bankókat:

— Én nem vinni, hanem hozni jöttem ide, és nem öt forintot, hanem tisztességes jövedelmet. Csak egy szavába kerül és ön kiemelkedik abból a szegénységből, nyomorúságból, amelyhez nincs hozzászokva, s amely önnek valóságos martirság. Ismét jólét fogja körülvenni, költhet ruhára, lakásra, kényelemre és nem kell hiába szaladgálnia tíz forintért késő estig, mint ma is.

— És mi volna ez az egy szó? — húzta közelebb a székét Kúthy a biztató kilátásokra.

A jövevény merőn nézett az asztalra, amelyen egy nőies ákom-bákokkal megcímzett levél feküdt à Monsieur Louis de Kúthy etc.

— Rendszerváltozás készül a tartományban — szólt az idegen monoton hangon, kezébe véve és megforgatva az asztalon talált levelet. — Haynau nemsokára megy. Új kormány jó, Bach miniszter, aki nyugalmat, rendet és új rendszert akar. Visszaállítja a vármegyéket és magyar megyefőnököket, biztosokat fog az élükre állítani. Az egyiknek élére önt szemelte ki, díszruhával, pompás lakással, jó fizetéssel. Ha igent mond, holnap már megkapja fizetésének első részletét, amely bizony igen tekintélyes summácska.

Kúthy elgondolkozva nézett a salétromos falra, amelyen hosszú lábával kaszával egy pók szaladt keresztül. Szabadulás? Úrnak lenni?! —

gondolta felujjongó lélekkel —, ó, de jó volna! Ámde milyen áron? Szolgálni azokat, akik korbáccsal, bakóval tiportak végig ezen a leigázott országon? Nem, ezt mégsem.

— Nos? — sürgette a választ a jövevény.

— Nem, százszor is nem! — ugrott fel Kúthy az asztal mellől. — Hazám ellenségeit szolgálni, ezt úgy hívják, hogy hazaárulás. És ön visszaél az én kiszolgáltatottságommal, amikor nekem ilyen aljas ajánlatot mer tenni. Nem szégyeli magát? Tudja, hogy a hatalmában vagyok s nem adhatok méltó választ!

— Megálljunk csak — szólt az idegen cinikus szárazsággal —; kár ennyire heveskednie! Lám, mire visz az, ha valaki még nem is vacsorázott! Egyék előbb s csak aztán feleljen. Nincs rosszabb tanácsadó az éhes gyomornál!

Felkelt és otthonosan szólt ki az ajtón: Herr von Kúthy a vacsoráját kéri.

A házigazda egy tányér levest s egy darab kenyeret tett az asztalra. Kúthy egy ideig rá se nézett, de aztán egyszerre, mintha meggondolta volna magát, az asztalhoz ült, behányta a kenyeret a levesbe és mohón kezdte kanalazni. Az idegen szótlanul nézte.

— Lám, milyen éhes — mondta, mintha csak magának beszélt volna —, hiszen délben is alig evett valamit... Most aztán tessék neki-ülni és írni éjjelig, hogy holnapra megint együtt legyen a tányér leves s a darab kenyér. Aztán egyszer a legjobb ruha is rongyos lesz, arra is pénz kell, s a gróf úr majd darócruhában kopogtathat az időközben becsukott szerkesztők ajtaján. Hát nem jobb volna megint pástétomot enni, pezsgőt inni rá, szép ruhában járni, fogatot tartani, grófokkal és grófnőkkel barátkozni?

— Azon az áron, amelyet ön kér, nem — válaszolt Kúthy tompa hangon.

— Jól van — nyugodott bele az ágens —, én most nem is erőlködöm tovább. Elmegyek és itthagynom azt a címet, ahol holnap a pénzéért jelentkezhetsz. Csak egy „igen“-be kerül és ön kiszabadul ebből a nyomorúságból. Gondolkozzon csak rajta.

Meghajtotta magát és kifelé indult.

— A levelét meg el ne felejtse felbontani — szólt vissza az ajtóból. — El ne felejtse, gróf úr!

— A Sátán maga volt ez ember! — mormogta Kúthy magába roskadtan és egy-két percig bódultan nézett a becsukódott ajtóra, majd felvette a felbontatlan levelet és olvasni kezdte: „Siralmas most a mi sorunk — szólt a levél, a nénye levele — alig van betevő falatunk. Mindhárman betegek vagyunk, pénzünk harminc krajcár, ha van, úgy kericsgélünk kölcsön egy kis tejet-mit az irgalom nevében szomszédainktól. Ha teheted, küldj egy kis pénzt, hiszen te ott nagy uraságban vagy.“

Kúthy kiejtette kezéből a levelet.

— Csak ez kellett még! — sóhajtott gyöngén, annak az embernek megtörtségével, aki már letett az ellenállásról.

Felugrott az asztal mellől és eltorzult arccal markolt a hajába, mintha ennek segítségével akarta volna agyát tanácsra kényszeríteni:

— Mit tegyek? Uram Isten, mit tegyek?

Sokáig állt így, szörnyű tusában sajátmagával. Az egyik pillanat-

ban elrúgta magától a meghódolás gondolatát, a másikban utána nyúlt. Az a jövő, amit kínáltak neki, a fényes állás, jó fizetés, kényelmes élet mellett is örömtelennek, lelkifurdalással telinek, visszataszítónak tetszett előtte, de mikor aztán arra gondolt, hogy mostani életében semmiféle változás nem állhat be, mert... mert az ő tolla a magyar sorssal van összekötve, akkor rögtön elfogta az örökös szegénységtől, a rojtos ruhától, lyukas cipőtől, leves-vacsorától, küzködéstől való undorodás s megszólalt benne egy vádló hang: mért nem segítesz testvéreiden? Az egyik beteg testvér, akit a legjobban szeretett, egy pillanatra megjelent lelki szemei előtt, eléje térdelt és esdőleg nyujtogatta feléje sovány, fonnyadt karját, a másik kettő meg kisírt szemmel állt mögötte és a térdelőre mutatott: ha van szíved...

Kúthy eltakarta az arcát, mintha menekülni akart volna ettől a szívét szagató képtől:

— Nem, nem tehetem... nincs bennem ekkora aljasság!

Levetette magát a székre, az asztal mellé, aztán nyugalmat erőltetve magára, tollat vett kezébe és szép, formás betűkkel írta le e szavakat: Korvin, történelmi regény.

— Igen, írni fogok — ütött az asztalra dacosan — ha belehalok is. Nem engedem, hogy nyakamra tegye lábát a sors. Majd megmutatom én ezeknek a gazoknak, hogy a levegőből is pénzt teremtek, de el nem adom magam!

Leírt vagy tíz sort s ekkor megállt. A gondolatai, amelyek pedig idáig még bővizű forrásként ömlöttek a papirosra, most kuszáltan, fáradtan, akadozva, kinnal jöttek a világra.

— Egyszer a legdúsabban termő fa is elapad — bocsátotta le erőtellenül a karját. — Először csak később virágzik ki, mint a többi és kevesebb virágot hoz, de ezen a nyáron a gyümölcse már csak kinnal érik meg. A rákövetkező évben már virágot sem hoz, talán ki sem hajt... kimerült. Ah, ezt jól ismerem. Velem is ez történt.

— Csakhogy *így* mi lesz belőlem? — jajdult föl benne a kétségbeesés — s az, amit önmagának válaszul adott, már a mélységbe taszított halandó segélykiáltása volt, aki immár csak a pusztá életéért könyörgött. A hajdani divatos író, aki sokszor azalatt írta meg beszéleyeit, mialatt az utána küldött szedőgyerek az előszobában várakozott, aki a „Hazai rejtelmek“-et valósággal a mellényzsebéből húzta ki és témán alig törte a fejét, közelében érezte, hitte a véget, az író halálát: a kimerültséget. A sok szenvedés hozta-e, vagy a szegénységhez nem szokott Múza a ledér nők szokásaként egyszerűen a faképnél hagyta, avagy az erőlködéstől éppen az a gyökér szakadt meg agyában, amely a gyümölcsöt hozta, — mindegy volt már neki.

És a gyöngö ember, aki talán megállta volna a földi gyönyörök kíséreteit, az átvirrasztott, kínlódott éjszaka után összeroppantan, legázoltan, fájdalomtól vonagló arccal, tolvaj módjára lopódzott ki reggel a szobájából és ment Bach-huszárnak jelentkezni.

Váczy József.

KÉRDŐJELEK AZ ÉLET ÚTJÁNAK ELEJÉN.

1.

Rossz éjszakákon, amikor az ablak mögött a szél kintornája nyöszörög és benn, a szobában, megroppan az öreg bútor: — nagyon a paplan alá kell bújni és csöndesen szepegni, mert kihez forduljon segítségért a kisfiú?

A látható világgal szembe lehet állni: dacosan mosolyogva és abban a szent hitben, hogy minden csak „*miattam*“ történik, tehát semmi nem lehet „*rám nézve*“ veszedelmes, — hanem az éjszaka nyöszörgő titkai érthetetlenek. Mért nem roppan az a bútor nappal, amikor teljes világosságban áll előtte és mért nem sír fájdalmasan a szél akkor is, amikor látni lehet az ablak mögött a fák hajladozását? És mi az a nappal és mi az az éjszaka? Honnan jön ez a fekete víz, vagy fekete felhő, honnan jön elő, pontosan és mindig egyforma időközökben, hogy elöntsön és betakarjon mindent? És hová bújik el a nap aranygolyója, hová tűnik a fény és hová lesz a nappal ezer-árnyalatú, csodás színjátéka?

Nincs semmi baj, ha addig el tud aludni, amíg Maris néni eloltja a lámpát és kimegy a szobából. De ha ez nem sikerül, vagy ha éjszaka felriad és érzi, hogy ráborul a borzalmas, fullasztó, fekete lepedő, mikor a paplan is elég volna takarónak! Nappal könnyű azt mondani: ostoba vagy, mért vacogsz az éjszakától? — de az éj megállott, halálos csöndjében minden okoskodás hiábavaló, mert az ablak mögött a szél kintornája nyöszörög és benn, a szobában, megroppan az öreg bútor...

Mért sír éjjel az öreg bútor, amikor nappal egyetlen hangja nincsen? Mért sír a szekrény, amikor fából van és nem élő valami? Vagy talán ezt is csak azért mondják neki, hogy — becsapják? És a szekrény is él, mint ahogy élt régen: fa-korában, — és most a fájdalmait panaszolja el, a fájdalmakat, amiket az asztalos gyalújától szenvedett? Igen, a szekrény él és örökké élni fog, mert halál — nincsen! A halált csak a nagyok találták ki, hogy megijesszék vele. A szekrény is él, szenved és nyöszörög, mert a fejszére, a fűrészre és a gyalúra emlékezik, amelyek szétmarcangolták eleven, érző testét, hogy szekrénné alakítsák át. És a szék is él, az ágy is, meg az ablak fái is azért sírnak, mert nem bírják fájdalmukat magukba fojtani. És hátha a kövek, meg a téglák is élnek? És a falakban millió élet vergődik, örökös rabságra kárhoztatva? Talán nem is a szél kintornája nyöszörög, hanem a falak jajveszékelnek. A falak, amelyek éjszaka élnek és nappal ámodnak és azért nem hallani nappal a panaszaitkat...

Rossz éjszakákon jól a paplan alá kell bújni és befúrni a fejet a párna közé, hogy ne hallja az éj végtelen, fájdalmas síránkozását. A nagy falóra vidáman ketyeg, mintha azt muzsikálná neki: a-lud-ni... a-lud-ni... Ő az egyetlen vigasztaló, az egyetlen jóbarát az éjszaka halálos csöndjében, amelyben millió élet végtelen siráma fuldoklik a fekete takaró alatt...

2.

Néhány nap óta kétszeresen keservesek az éjszakák. Most benn van a szobában Maris néni is és a lámpa állandóan ég. Maris néni ágyát beállították a Gabi ágya végéhez. Ez pedig azért történt, mert Gabi — beteg. Ő ugyan nem hiszi el, hogy Gabi beteg, de apa elhitte neki. Gabi beesapta apát és apa megparancsolta Maris néninek, hogy mindig a gyerekszobában legyen, hátha szüksége van Gabinak valamire. Gabi, persze, kihasználja ezt és egész éjszaka nyugösködik, meg követelözik! Sír, cukrot kér, limonádét akar, mert neki most éjszaka is szabad beszélnie. Most senki nem szól rá, hogy az esti imádság után már nem szabad beszélni, mert a jó Istenkét bántja meg vele. Gabinak, persze, könnyü éjjel fenn lenni és mindenfélével zaklatni Maris nénit, mert Gabi néhány nap óta egyáltalán nem kel föl az ágyból és nappal pótolja azt az alvást, amit éjszaka elmulaszt. De mit csináljon ő, aki minden reggel felkel és egész nap játszadozik? Ő nem alhatik nappal, de éjjel sem alhatik, mert Gabi miatt nem lehet!

Legközelebb majd ő is azt fogja mondani, hogy — beteg. Ha Gabinak szabad, akkor neki is szabad. Ha Gabinak elhiszik, akkor neki is el fogják hinni. És ha Gabi kaphat mindenfélét, amit csak megkíván, akkor ő is fog kapni!

Különbben ő már semmit se bánna, csak aludhatnék éjszaka! Csak ne égne folyton a lámpa és Gabi ne sírna olyan sokszor! Ne sírna, mert valahányszor belekezd: őt is felébreszti. Ő pedig nem alhatik nappal, mint Gabi. Neki éjszaka kell aludnia, hát Gabi hagyja őt aludni!

Aztán meg, eddig azt hitte, hogy — ha ég a lámpa — akkor nem kell a takaró alá bújni. Akkor nincs fekete víz, vagy fekete felhő a szobában, akkor nem roppan a régi bútor és nem nyöszörög az ablak mögött a szél kintornája... Nem igaz! Mindez akkor is megvan, ha a lámpa ég, a bútorok, a falak, minden éppúgy sír és ráadásul még Gabi is sír, ami ilyenkor rettenetes! Ő ugyan jól tudja, hogy Gabi csak azért sír, hogy csokoládét kapjon. Vagy — talán — Gabi igazán sír? Igazán fáj valamije és igazán beteg? De hisz akkor — —

3.

Messziről, a nagy hegyek közül meleg üzenet jött, hogy vége már a télnek. A kertben, a fák fekete gallyain, már nem szikrázott hópalást. A sovány, meztelen fák fázósan dideregtek a hűvös tavaszban és az ágak végén apró zöld könnyecsek buggyantak ki. Talán azért, mert fáztak szegény fák, elveszítvén meleg hópalástjukat, vagy talán örömben, hogy a tavaszi nap néha sápadtan rájuk mosolyog? A hó eltűnt és szürke, szomorú sár fénylett az utcákon. Nincs vigasztalanabb valami a tavasz első napjainál. Végtelen szomorúság mindenütt: földön, háztetőkön, fák meztelen ágain, végtelen bánat, hogy elmúlt a tél fehér pompája és még nem lehet felölteni a tavasz tarka köntösét, amelynek csodás színei fogják felváltani a tél egyszínű csillogását. Már nincs: ezüstös fehér és még nincs: zöld, rózsaszín, piros, sárga és a többi. Csak szürke szomorúság van: sár a földön, vizes feketeség a tetőkön, bánatos sírás a bádogcsatornáknak és fekete, sovány fák, amint meztelenségükben dideregnek...

Senki nincs a szobában. Gabi fekszik és őt most egészen magára hagyják. Mit csinálhat egyedül? Játsszani nem érdemes. A képeskönyveket

már mind átnézte. Senkivel nem beszélhet. Hát odaáll az ablakba és kibámul.

Eső, sár, szomorúság, — és egy nehéz szekér, melyet két sovány ló alig bír továbbcipelni. A kocsis kiabál és veri a szegény állatokat. Mért veri a két szerencsétlen állatot?!... Meg kellene mondani apának. Majd összeszidná és megbüntetné a kocsist! Hisz az a két szegény pára nem bírja el a nehéz szekeret!...

Ej, az ablakon kinézni sem érdemes!...

Nyílik az ajtó.

A doktor bácsi jön keresztül a szobán, apával. Gabihoz mennek be. Öt észre sem veszik.

Elgondolkozik. A doktor bácsi azért van, hogy a betegeket meggyógyítsa. De ha van doktor bácsi, akkor betegnek is kell lennie! Hát akkor — igazán van betegség? És Gabi — igazán beteg?

Nem törí tovább a fejét ezen, úgysem tudná eldönteni. Különbén majd megmondja neki Gabi, ha felkel az ágyból. Gabi nem nagy, Gabi nem tud komédiázni, hát majd megmondja őszintén neki.

De — ha Gabi igazán beteg — ő arról sem tehet!

Sétálni mentek, Maris néniel, az uszoda felé. Apa engedte meg. Szépen, rendesen sétálgattak és vidáman beszélgettek, amíg a Játszótérre nem értek. Mindig a jó úton haladtak, ahol nem volt sár. A cipőjük olyan tiszta volt, mint amikor otthonról elindultak. Maris néni meg is dicsérte őket, hogy most milyen jó gyerekek.

A Játszótér üres volt. Nagy tócsák fénylettek rajta, sűrűn, majdnem egészen egymás mellett.

Maris néni éppen azt mondta nekik:

— Gyerekek, megfordulni!... Megyünk haza. Nemsokára este lesz.

Ő meg is fordult. Gabi azonban egyszerre elugrott mellőle és beszaladt a Játszótérre. Igaz, hogy átugrált a tócsákat, de a lába mégis mélyen belesüppedt a hideg sárba. Úgy tett, mintha nem hallaná, hogy mit mond Maris néni. Szaladt-szaladt, mind beljebb és beljebb a Játszótéren, átugrált a pocsolyákat, néha beléjük is lépett, ilyenkor a vizet magasra fröcskölte és egyre azt kiabálta:

— Bandi, fogj meg!... Bandi, ugy-e nem tudsz megfogni?!

Maris néni rémüldözve nézett utána:

— Gabi, visszajönni! Micsoda rendetlenkedés ez! Megmondom apukának, megállj!

De Gabi a fülebotját se mozgatta. Úgy látszik, tetszett neki ez a játék, ez az ugrádozás a Játszótéren, a pocsolyák közt és bele a pocsolyákba, és egyre csak ezt kiabálta:

— Ugy-e, nem tudsz megfogni?!... Ugy-e nem tudsz megfogni?!

Amikor aztán mégis visszajött hozzájuk, mert megelégette a játékot: piros volt az arca, szinte lángolt és csuromvíz volt a cipője, a harisnyája, sőt a nadrágja is. Maris néni rémülten ragadta meg a kezét és sietve cipelte hazafelé:

— Megállj, te rossz gyerek!... Ilyet csinálni! Megmondom apának és ki fogsz kapni!... De ez még nem elég! Beteg leszel!... Így jár az, aki engedetlen!

Most már elszállott a Gabi jókedve. Félt apától, a büntetéstől és fázott is, mert hideg szél kezdett fújni. A ruhája olyan nedves volt, hogy

szinte facsarni lehetett volna belőle a vizet. Szepegve követte a Maris nénit, aki oly gyorsan ráncigálta maga után, hogy ő is csak futva bírta beérni rohanásukat.

Nem tudja, hogy kikapott-e Gabi apától, vagy nem. Csak arra emlékszik, hogy Gabit azonnal ágyba dugták, mert nagyon piros volt az arca és nagyon köhögött. Maris néni pedig már azon az éjszakán bejött a gyerekszobába aludni...

Most jön vissza a doktor bácsi apával együtt.

Mind a ketten nagyon komolyak és szomorúak. Apa kérdően néz a doktor bácsira.

— Tüdőgyulladás... Nem tudom, kibírja-e? — mondja a doktor bácsi.

Apa szemébe könny szökik.

— Délután megint eljövök... Bízunk a fiatal szervezetben. Csak az segíthet!

Kimentek. Öt észre sem vették...

Tüdőgyulladás: — ezt mondta a doktor bácsi és apa nagyon szomorú volt... De hisz akkor Gabi igazán beteg! Mert az nem lehet, hogy az ő becsapására találták ki a — tüdőgyulladást! A doktor bácsi nem is tudta, hogy ő itt van, a szobában. És apa sem tudta. Észre sem vették őt... Hát akkor Gabi igazán beteg?

Ezen az estén egyedül maradt a gyerekszobában, mert Gabi ágyát átvitték apáék hálószobájába. Egyedül volt, nem zavarta most a Gabi sírása, — és mégsem tudott aludni. Folyton az járt az eszében: tüdőgyulladás...

Mi lehet az?

4.

Másnap reggel nem volt szabad Gabihoz bemennie.

Azt mondták neki, hogy csak játsszék szépen a nagyszobában, mert Gabi alszik és nem szabad felébreszteni. Hát mégis úgy van, ahogy ő gondolta: Gabi nappal alszik és azért van kedve éjszaka sírni. De hátha nem is csokoládéért sír éjjel, hanem amiatt, mert — tüdőgyulladása van!

Estefelé azt mondta neki Maris néni, hogy jöjjön be Gabihoz. Most ébren van, hát most bejöhet.

Bement.

Apa ágya mellett volt a Gabi ágyacskája. Csak éppen annyi távolság volt a kettő között, hogy apa a saját ágyához férhessen. A Gabi ágya mellett, egy széken, sok-sok üveg, mindenféle színes üveg, meg kanál, meg kockacukor, meg citrom, meg tiszta zsebkendő.

Anya is benn volt a szobában és símogatta a Gabi fejét.

Gabi mosolyogva fogadta őt és intett neki, hogy jöjjön egészen közel hozzá. Odament. Most látta csak, hogy a Gabi arca nagyon piros. Egészen olyan, mint akkor este volt, amikor a Játszótérről hazajöttek. Az ajka meg nagyon száraz és meg van repedezve. Soha nem volt ilyen a Gabi ajka! Ez hát a — betegség? Ez a — tüdőgyulladás?

Gabi türelmetlenül intett neki, hogy jöjjön egészen közel hozzá. Anya most valami kendőt mártott be a mosdótálba és azt csavargatta ki. Senki nem volt az ágy mellett. Gabi megfogta az ő kezét: soha nem volt ilyen forró a Gabi keze, szinte égették az ujjai. Aztán fölemelkedett kissé az ágyban és gyorsan a fülébe súgta:

— Hozd be a gumipuskámat... De úgy, hogy anyáék meg ne lássák!
Nem tudta, hogy mit csináljon? Nem tudta, hogy mit akarhat Gabi azzal a gumipuskával, amit a mult héten talált az utcán és aminek úgy megörült, pedig nem is tudott bánni vele. Ő már el is felejtette a gumipuskát, mert Gabi eldugta. Csakhogy Gabi most olyan kérően nézett rá és olyan könnyes volt a szeme, hogy a gumipuskát mégis csak be kellene hozni!

— Mért nem beszélgettek? — szólalt meg Maris néni.

— Bandi, hozd be a képeskönyvemet!... Majd nézegetni fogjuk — mondta most Gabi és hunyorított a szemével.

Megértette. Csöndesen kiment a szobából és előkereste a gumipuskát. Gyorsan a zsebébe csúsztatta. Aztán a kezébe vette Gabi egyik képeskönyvét és indult visszafelé. Gabi olyan szépen kérte a gumipuskát, hogy be kell vinni neki. Be kell vinni, mert tüdőgyulladásra van, mert piros az arca, megrepedezett a szája és forró a keze.

Anya még mindig a kendőt csavargatta. Gyorsan odament a kis ágyhoz és jobb kezével Gabi felé nyújtotta a képeskönyvet, a ballal pedig titkon odaadta a gumipuskát. Gabi mohón kapott utána és gyorsan a párnája alá rejtette. Aztán hálálkodva nézett rá.

Egyszerre csak Gabi nagyon elkezdett köhögni. Még pirosabb, szinte kék lett az arca, a halántékán vastagon kidagadtak az erek, a szeme tele lett könnyel és egész kis teste rángatózott. Anya gyorsan Gabihoz szaladt. Maris néni pedig kiküldte őt a szobából:

— Menj ki, Bandi!... Gabi nagyon beteg, nem nézheti most a képeskönyvet. Hát csak erigy tovább játszani...

5.

Ezen az estén, az ágyban, sokáig járt az eszében a gumipuska. Mit akart Gabi azzal? És hátha azért köhögött olyan nagyon, mert ő odaadta neki? Persze, Gabi a gumipuskát a párnája alá dugta és az nyomta a hátát: azért kellett köhögnie!

Didergett az ágyban, mert hiába bűjt a takaró alá és hiába húnnya le erősen a szemét: mindig Gabit látta maga előtt. A nagyon piros arcát, a kicserepesedett ajkát, a kidagadt ereit, a könnyes szemét. És mintha a Gabi forró ujjai még most is égették volna a kezét.

Hát — ilyen az, ha valaki beteg? Milyen rossz is lehet az! Milyen könnyes volt a Gabi szeme, amikor olyan csúnyán köhögött. Betegség — mégis csak van. És a doktor bácsi most azért jár ide Gabihoz... Hát akkor mégse minden játék és mégsem történik minden csak azért, hogy a nagyok becsapják a kisgyereket. Gabi beteg: komolyan és igazán. De hát honnan lehet megtudni, hogy mi van igazán és mi van csak azért, hogy neki komédiázzanak?!

Jó, jó, betegség: az van, de halál: — az nincsen! Mert akkor nem volnának olyan jókedvűek, olyan vidámak az emberek, ha biztosan tudnák, hogy ők is meg fognak halni. Előre búsulnának a saját halálukon, ha a más halála nem is fájna nekik. A halál az csak játék, a temetés is játék! Betegség van, de halál nincsen! Mert ha halál is volna, akkor mindig sírnának az emberek. Vagy csak azért nem sírnak, mert tudják, hogy a halál után a mennyország következik?

Halál — betegség — betegség — halál —: így nehezen lehet elaludni.

Ráadásul itt van a tavaszi szél kintornája, amint az ablak mögött nyöszörög és itt vannak az öreg bútorok, amint pattognak az éjszakában.. És Maris néni sincs itt, mert Gabi mellett virraszt. Gabi mellett, akinek piros az arca, lázas az ajka, forró a keze, könnyes a szeme és aki, szegény, nagyon csúnyán köhög...

6.

Rossz éjszakákon jól a paplan alá kell bújni és befűrni a fejet a párnák közé, hogy ne hallja az éj végtelen, fájdalmas síránkozását.

A nagy falióra vidáman ketyeg, mintha azt muzsikálná neki:

— A-lud-ni... a-lud-ni...

Ő az egyetlen vigasztaló, az egyetlen jóbarát az éjszaka halálos csöndjében, amelyben millió élet végtelen siráma fuldoklik a fekete takaró alatt...

Erdődy Elek.

A RÓMAI HOLDHOZ.

Róma fölött kék tenger-éj,
Aranyhajó a holdkaréj.

Allok didergős éj-időn
A síma, néma háztetőn.
Körülsuhog nagy köpenyem,
Nemes birétum fejemen.

Kezemben zörgő olvasó,
Az ajkamon zsolozsmaszó.
De most a hold varázsa von
S a holdat így szólomgatom:

Te méla mécs imám felett,
Öreg barát, köszöntelek.
Két szarvad kétfelé mutat
S én követem a két utat.
Az egyik égfelé suhint —
Ó minden, minden arra int!
Tán odalel kis árva szóm,
Meleg még tőle olvasóm.
De most a másik szarvadon
Az északot találgatom.
Fenn északon most zúg a szél,
Mutatja már fogát a tél.
De jó fészek a kicsi ház,
A kályhában piros parázs.
A téa lágyan duruzsol,
Sült krumpli hív a hamuból,
S az izzadt két ablak közül

Kövér szalonna is kerül.
(A Mária néni ölt minap:
— Mondok, jó lesz az úrfinak.)
Asztalhoz ülnek csendesen,
Az én négy szép legédesem.

És meg sem hült a téa még,
Előkerül a könyv, a kép
S fölhajolva követik
Távoli lábam lépteit.
Aztán kinyíl a zongora
És fölremeg Solvejg dala.
Zsong, zsong a gazdag mély zene,
Mintha idáig zengene.
Ó mintha most is hallanám
És melegedném dallamán.
Míg Róma holdját zengetem,
Lám, szívem így melengetem.
S egy drága napra gondolok —
(Siettésetek angyalok!)Amidőn kis-gyerek fejem
Anyám ölébe ejthetem.
És elkezdem mesélni majd
(Mint vén hajós a régi bajt):
Hogy melegedtem egykor én
Rómának őszi éjjelén
Szent Pantaleon tetején.

Sík Sándor.

LÁTOGATÁS DÖBLINGBEN.

Abécsek kedvence vasárnapi kirándulóhelyére: Grinzingenbe már megindult a népvándorlás. Zsúfolt villamosok száguldva szállítják a híres Koblenz-teraszra a kirándulók ezreit, akik bizonyára nem tudják, hogy útjuk a keskeny Billroth-Strassén mily nevezetesség mellett visz el. Azt talán még tudja egyik-másik közülök, hogy Lenau, a nagy magyar-német költő, 14 éven át volt lakója a döblingi elmegyógyintézetnek s hogy 1850-ben itt halt meg. (Tehát két éven keresztül közös volt a sorsa Széchenyiével.) De hogy a legnagyobb magyar államférfiú szíve is itt szűnt meg dobogni, újdonságszamba megy előttük. A grinzingi villamosok nagy zajától és csilingelésétől védett helyen, magas kerítéssel és széles feltöltéssel határolt sűrű erdőség közel 12 holdnyi parkjának közepette fekszik az „egykori“ gyógyintézet. Távolság az utca zajától, mindenütt hatalmas csend honol, s az épületben, amely a XIX. század elején főúri kastély volt, mintha minden kihalt volna. A hosszú és kaeskaringszerű főúton, amely a parkba, majd azon át a főépületbe vezet, egy lélekkel sem találkozom. A park talán már nem is nevezhető parknak. Gondozatlan és elhanyagolt, akárcsak a főépület, amelynek vakolatát és egykori finom ornamentikáját már kikezdte az idő vasfoga. A világháború alatt a gazdáik által sietve elhagyott orosz-lengyelországi kastélyok mutattak ily külsőt.

A tárva-nyitva tátongó kapukon keresztül végül is felfedezem a portáslakot, ahonnan hosszas dörömbölés után előkerül egy tőpörödött kis anyóka. Neki persze hiába fejtegetem jövetelem célját. A „Herr Verwalter“-hez utasít, aki azonban csak egy „Zécsényi“ Károly grófról tud; ez 1875 körül volt az intézet lakója, s mint később sikerült megtudnom, még ma is él a bajorországi Thul-ban. Segítségével azonban csakhamar reálálunk a „volt“ intézet legöregebb ápolónőjére, aki 53 évi hű szolgálat után nyugalomba helyeztetvén, még ma is régi szobáját lakja. Útközben elmeséli kalauzom, hogy a világháború alatt a gyógyintézet megszűnt gyógyintézet lenni s jelenleg a hadirokkantak otthona és foglalkoztató-műhelye.

Mint ismeretes, az intézet élén Széchenyi idejében dr. Görgen Gusztáv tanár állott, akinek halála után, 1860-ban az idősebb Obersteiner tanár, majd 1872-ben ez utóbbinak fia, Heinrich Obersteiner vette át az intézet vezetését. A világháború alatt 1917-ben egy konzorcium alakult, amely megvévén az intézetet, azt még ugyanez év folyamán továbbadta az akkortájt Bécsbe özönlő kommunista agitátoroknak és sovjet-megbizottaknak, akik egészen 1919 márciusáig, tehát a magyar vörös terror kitöréséig voltak urai az akkor még gyönyörű parknak és az épületeknek. A magyar vörös terror kitérősekor megnyílván a zsilipek, a kommunisták mind Budapestre özönlöttek, úgyhogy az üres épületeket az osztrák hadügyminiszter végül is lefoglalta a hadirokkantak számára. Ezért ma már csak „volt“ és „egykori“ gyógyintézetéről lehet beszélni.

Az öreg ápolónő azonban már többet tud. Igaz, hogy homályosan, de még arra is vissza tud emlékezni, hogy tudomása szerint mely szobából állott annak idején Széchenyi István lakosztálya. Persze az egykori fel-

jegyzések és adatok feltalálásának lehetőségéről ő sem tud biztosítani, de „megnyugtató“, hogy a „fiatal“ Obersteiner 75 éves özvegye még él, az egyik szomszéd villában lakik és őrzí mindazokat az adatokat, melyek az intézet régebbi történetével kapcsolatosak. Talán a Széchenyire vonatkozó adatok sem kallódtak még el. Felemlíteni is felesleges, hogy a hadirokkantotthon orvosai semmiről nem tudnak. A régi tulajdonosok elvitték a naplóikat, az új tulajdonosoktól pedig igazán mindent el lehetett volna várni, csak azt nem, hogy a nevezetes sarokszobát emléktáblával jelöljék meg. Mert az öreg ápolónő szerint is a főépület jobboldali sarokszobája volt Széchenyi öngyilkosságának színhelye. Ezt az adatot azután Obersteiner professzor özvegye is megerősítette. Tőle sok érdekes részletet sikerült megtudnom. Széchenyi összesen 3 szobát lakott, a főépület magasszintű főfrontjának sarokszobáját és még két szomszédos szobát.

Még figyelemreméltóbb azonban az egykorú napló hosszas keresés után felfedezett bejegyzése. Az 1819 óta vezetett Intézeti Napló 1848. évi kötete szerint ugyanis Széchenyi István gróf ez év szeptember hó 7-én került az intézetbe. A napló 322. tételszám alatt a következő bejegyzést tartalmazza:

7-ten September.				Burde auf Veranlassung seiner nächsten Angehörigen in Begleitung des Herrn Med. Dr. Ballog in die Anstalt gebracht.
Melancholia	Széchenyi Stefan Graf	katholisch. Wien.	Minister der öffentl. Bauten im ungarischen Ministerio.	
Ershoß sich 8. April 1860.		Verheiratet.		

A bejegyzésnek legérdekesebb a három első és az utolsó rovata. A gyógyintézetbe való beszállítása tehát legközelebbi hozzátartozóinak kérésére történt. Most már csak az a kérdés, hogy kit értett Görden a „legközelebbi hozzátartozók“ megjelölése alatt. Ma már ismeretes ugyanis, hogy tulajdon fiaitól, Béla és Ödön grófoktól semmi sem állott oly távol, mint apjuknak tébolydába való kényszerítése. Ez a bejegyzés inkább politikai indokokra és nagyfokú óvatosságra vezethető vissza. Talán a bécsi Kamarilla keze is belejátszott, hogy Görden ezt a rovatot így töltette ki. További feltűnő adat, hogy a betegség okául „melancholia“ bejegyzés szerepel, végül, hogy a lapidáris „Ershoß sich 8. April 1860.“ sablonos bejegyzésével mily könnyedén pontot tettek a tragédia végére.

Az egykori feljegyzések dossierjában Széchenyi melancholiáját (?) illetőleg egy a még eddigieknél is fontosabb adatra bukkanok. Ez egy hivatalos intézeti papíron írt levél, helyesebben jelentés, amelyet az intézet akkori, éppen szolgálatban lévő assistense: Dr. Benesch intézett az az időtájt Badenben üdülő Görden igazgatóhoz. A levél 1848 szeptember 7-ről kelt déli 1 órakor: „Um halb ein Uhr wurde S. Excellenz der Herr Graf Stephan Széchenyi — írja Benesch — als Kranker durch einen Begleitungsarzt in die Anstalt gebracht. Ich liess ihn drei Zimmer einquartieren, zweifle aber, dass er daselbst werde bleiben können, indem er häufige tobsüchtige Anfälle hat. Ich bitte, mir über ein weiteres Verhalten Ihre Willensmeinung Kund zu geben.“

Látnivaló tehát, hogy a napló „melancholia“ bejegyzése nem fedte egészen a valóságot. Vagy Benesch tévedett, amikor őrzöngő kitörésekről tett jelentést, bár az esztergomi Dunába-ugrás jelenete után ítélve a hely-

zetet, az assistens jelentése inkább látszik hiteltérdemlőnek. Ez a levél mindenesetre megcáfolja azokat a mendemondákat, melyek szerint Széchenyi csupán szimulálta az őrjöngést és hogy csak menekülés céljából választotta Döblinget „pihenőhelyéül“.

Hogy Döbling Széchenyi számára nem volt pihenőhely, az ma már ismeretes. Legkevésbé az utolsó napokban, amikor az osztrák hatóságok felsőbb helyről irányított zaklatásainak s az április 3-iki házkutatásnak eredményeképpen végleg betelt szenvedéseinek mértéke. Még egy egészséges idegzetű ember is áldozatul esett volna e gyalázatos tortúráknak. Nem csoda tehát, ha a beteg Széchenyi István végső kétségbeesésében a halált választotta. Április 7-én, nagyszombaton este még együtt vacsorázott Görgen igazgatóval és annak feleségével, akik semmi olyat nem vettek rajta észre, ami szörnyű tervét elárulta volna. Másnap, husvétvasárnap reggelén átlőtt fejjel, halva találták meg hálószobája egyik karosszékében.

Ma is rejtély azonban, hogyan került Széchenyihez a revolver? Ez az a pont, amely miatt Görgent és az intézet vezetőségét sokszor érte magyar részről támadás. Pedig a derék Görgen igazán ártatlan volt ebben. Mindenesetre különös azonban, hogy egy nagybeteg — különben is exponált — államférfiút éjjelen át teljesen magára hagytak és hogy a sok látogatót nem ellenőrizték szigorúbban. E tragédia megrendezői azonban hatalmasabbak voltak, mint Görgen. A bécsi udvar klikkje és Bach előtt bizonyára nem ment újdonságszámba, hogy „valaki“ egy revolvért „véletlenül“ Széchenyi szobájában felejtett.

Sajnos, mindezt ma még homály borítja. És 65 évvel halála után éppúgy nem lehet biztosan tudni, hogyan került a gyilkos fegyver Széchenyihez, mint ezelőtt 65 évvel.

Eltemetése körülményei ismeretesek. A döblingi beszentelésen alig egynéhányan vettek részt. A pesti ifjúságot Bach esendőrszuronya nem engedte Döblingbe jutni. A magyar ifjúság csak később, mikor Cenken a családi kriptába eltemették, róhatta le a nagy halott iránti kegyeletét. A döblingi „kripta“ ma is áll. A nevezetes sarokszoba ma orvosi rendelő céljait szolgálja, míg az egykori intézet falait rokkantak és bénák néma szenvedése tölti be. Az élet zakatoló forgatagában csak a magyar vándor áll meg egy percre, hogy az emlékezés fájának hálaleveleit e tragédia helyén koszorúba fonja.

A döblingi mártir emlékééről Bécs nem vesz tudomást. Pedig illő volna, ha legalább egy kis emléktáblával megjelölnék e tragédia színhelyét. Ha az osztrákok nem, legalább mi magyarok.

Czakó István.

SZÉLRÓZSA.

— Népies mondóka. —

*Elöttem van észak,
Ott fehérlő tél jár,
Hátam mögött dél,
Ott sötét az éj már.*

*Balra napenyészet,
Zöld lomb elenyészett.
Jobbra a nap nem kél?
Oh, zokogó Erdély!*

Vöröss József.

A LELKIISMERET.

Az intuitív ethika híveinek tanítása szerint az emberi tudatnak van egy olyan része, amely az erkölcsi ideálok és normák világával közvetlen kapcsolatban van: a lelkiismeret. Ez szinte rátapint ezekre, s tudatunkat ráeszmélteti az erkölcsi világra, s mikor ennek követelményeit a kötelesség formájában elének állítja, nem tesz egyebet, mint figyelmeztet bennünket, hogy ha nem ezt teszed, átléped azt a korlátot, amelyen túl cselekvésed révén nem tarthatsz többé igényt az erkölcsi értékességre.

Mit jelent a lelkiismeret? A szó származása szerint is arra mutat, hogy nem a testi, ösztönös, természeti, hanem a belső, a lelki ember ismeretét óhajtja jelölni. Lelkiismeretről csak a dualisztikus világnézet alapján beszélhetünk, mert a monizmus legfeljebb lehetőségekről szólhat ott, ahol emez egy felsőbb világ ismeretére támaszkodó kötelességek parancsát hallja. Jelenti ez a fogalom benső, lelki énkünknek tudatos egységét, összefüggését és tervszerűségét is, hiszen tiltakozó szava különösen olyankor válik hangossá, mikor másképen akarunk cselekedni, mint ami állandó jellemünkkel és életünk magasra helyezett ideáljával ellenkezik. A neki megfelelő görög *συνείδησις* és a latin *conscientia* is a tudatösszefüggés, a tudategység ismerete. Tehát szintetikus lelki aktus a lelkiismeret, mely szándékaink és ideáljaink összehasonlítása alapján, az önkritika alakját ölti magára. Éppen ezért egy sajátos erkölcsi tudatnak is mondhatnók, melynek hiánya az erkölcsi értékvakság: az erkölcsi nihilizmus. A pszichológusok *moral insanity* néven ismerik ezt a betegséget. A benne szenvedőkkel erkölcsi fogalmakról éppoly haszontalan a vitatkozás, mint a született vaknak a színekről szóló előadás. Velük szemben igazán *desinit philosophus incipit medicus*.

A lelkiismerettel is úgy szoktunk lenni, mint az egészséggel: akkor vesszük észre, mikor erkölcsi tudatunk kátyúba jut és helytelen útra tér. A hallgatás nála csakugyan helyeslést jelent. Sokrates *daimonionja* az első európai intuitív ethikus lelkiismerete, mindig megszólalt és hallatta tiltó szavát, valahányszor a hellén bölcs erkölcsi értelemben helytelen akart cselekedni, de hallgatott, ha jó úton járt. Megszólalása éppen az elítélő kritika miatt nem szokott kellemes érzelmekkel járni, s Kant találóan említi vele kapcsolatban az önismeret „pokoljárás”-át. Amikor a lelkiismeret fölidézi elének a kötelesség tudatát, olyankor mindig erkölcsi keresztúton állunk, s a hajlam, az ösztönös én szívesen tévedne el. S az ember erkölcsi ereje csakugyan ilyenkor látszik meg: le tudja-e győzni önmagát, a természeti embert és követi-e az erkölcsi parancsot vagy sem. Nem csoda, ha a rigorisztikus Kant ezekből a pillanatokból ítélte meg az ember értékét, mondván, hogy „ha a természet egyik vagy másik embernek kevés rokonszenvet oltott szívébe az emberek iránt, ha vérmérséklete szerint hűvös és közömbös volna mások szenvedései iránt, szóval: ha a természet az ilyen embert (aki különben nem a legrosszabb terméke volna) nem alkotta volna éppen emberszeretővé, nem találhatna-e magában még mindig olyan for-

rást, amelynek révén a jó temperamentumnál sokkal magasabb értéket szerezhethet magának? Dehogy nem! Hisz akkor emelkedik fel a jellem értéke, mely erkölcsi értelemben és összehasonlításon felül a legnagyobb, t. i. ha mégis jót cselekszik embertársaival, de nem ösztönös hajlamból, hanem kötelességből". (Metaphys. d. Sitten.) S csakugyan a lelkiismeret sokszor úgy tűnik fel előttünk, mintha általa valami idegen, magasabb hatalom, melynek akarata a mi hajlamainkkal ellentétes, nem örömet vállal kötelességek elé állítana bennünket. A lélek „iratlan törvénye“ azonban nem ily zsarnok. De az bizonyos, hogy erkölcsiség nincs küzdelem nélkül: az ember nem emelkedhetik az értékek magassága fölé anélkül, hogy — miként az ürben szálló Ádám — ne érezze a természet lefelé vonó erejét is. Azonban ez csak a köznapi emberek élménye, akiknek erkölcsi lényekké kell lenniök, mert nem ilyeneknek születtek. Az erkölcsi genie a kötelesség fájdalmas „parancsát“ nem ismeri, mert a természet könnyedségével és termékenységével teszi a jót, vagyis neki nem teher soha a helyes viselkedés. Szinte öntudatlanul jó és tiszta lábbal jár e sáros világ felett, mint ahogy az igazi művész az esztétika követelményeinek ismerete nélkül alkot szépet. Az ilyenről igazak a költő szavai, hogy „a jó embernek jó utat sugalmas ösztöne mutat“.

*

Mivel a lelkiismeret szava kötelességeket revelál tudatunkban, többször fölmerült az a kérdés, honnan származnak ezek. Az evolúciós naturalizmus az egyéni akaratot túl egy misztikus közakaratot tételez fel, s ennek a tudatát keresi bennük. A társadalmi környezethez való alkalmazkodás eredménye volna így a lelkiismeret, mely a megszokás és nevelés folytán ránk kényszerített társadalmi akaratot idézi elénk. Ezért érzünk benne valami egyénfeletti erőt.

A történelmi magyarázat sok mindenfélét meg tud érteni a kötelesség tartalmából, de magát a kötelesség formáját nem tudja előttünk keletkeztetni a semmiből. Tény, hogy a lelkiismeret megnyilvánulásai sokfélék: majd a szimpátia, majd a kötelesség, majd meg az igazságosság formájában bukkanunk rájuk. Mindezek számára fel kell tételeznünk egy eredeti, minden tapasztalatot megelőző, sőt annak a lehetőségét alkotó erkölcsi tudatot, s ez a lelkiismeret *a priori* alakja. Egy követelmény, amelynek ezer meg ezer egyéni valóság a leesapódása. Az így értelmezett lelkiismeret fogalmából következik, hogy az a követelt teljesítmény, mely kinek-kinek erkölcsi életfeladata, tartalmi szempontból egyénenként változó. Ismernie kell az embernek önmagát és a világban, a társadalomban való helyzetét és aztán a magához mért szerep ideálját kell követnie. Ez volt Sokrates elve, mikor az erényes élet alapjául a tudást jelölte meg, s őt követték a sztoikusok, mikor azt kívánták, hogy az ember „a természet szerint“, vagyis „a mindenséggel“ harmóniában éljen. Jól mondja tehát Cicero (de off. I. c. 31.), hogy a jó színész nem az, aki a legnagyobb szerepekre áhítozik, hanem, aki a tehetségének leginkább megfelelő választja.

A lelkiismeret tehát az általános erkölcsi törvényt, mely az alanyi tudatot valami egyénfeletti értékkel kapcsolja össze, egyéni tartalommal tölti meg. S éppen ez ellene sokszor a kifogás: nagyon egyéni és nincs kritériuma. Ez igaz is volna, ha nem tennők fel, hogy a lelkiismeret szabad-

sága nem az anarchia principiuma, hanem benne az abszolút érvényű értékvilág intuiciója él. Rajta át — ahogy mondani szokás — Isten szava szól hozzánk. Az emberi természet kaotikus zúgása és lármája azonban sokszor elnyomja ezt a szót és az ember ilyenkor nem tud, mert nem akar tudni róla. A szigorú lelkiismeret talán sokszor hallucinál, de ez mindig jobb, mint a tág lelkiismeret lelki süketisége. A lelkiismeret rendszeren a konkrét és individuális esetek síkjában mozog, s nem emelkedik a legmagasabb absztrakcióig: ez éppen a tudományos reflexió feladata. De a lelkiismeretben is az értéknek a tudata él, csak hogy egy személyes formában.

Az értékvilág vagy annak személyes hordozója: Isten, az a végső tekintély, melyre a lelkiismeret támaszkodik. Mert valamilyen tekintélyre mindig szükség van az erkölcsi élet területén. A belátás, az érték megpillantása sokszor nehéz itt, az érdekek élénk ereszkedő ködös homálya miatt, s ha ilyenkor egy tekintély kézen fog bennünket és átkalauzol a ködtengeren, a hála érzete támad szívünkben.

— De hova lesz akkor az erkölcsi autonómia? — kérdezhetné valaki. Hiszen akkor így idegen parancsra cselekszünk és sohasem a magunk akarata irányít bennünket!

Ne feledjük el, hogy ha a tekintély iránt bizalom él bennünk, akkor az ő irányítását sohasem érezzük erőszakos kényszernek. Az is igaz, hogy az erkölcsi életben az autonóm személyiséget a heteronómiánál többre tartjuk. De mit jelent ez az autonómia? Azt, hogy az ember akaratából, tudatos önelhatározással cselekszi a jót, nem tudattalan ösztönből. A történeti fejlődés útja is az, hogy az ember a heteronómia állapotából az autonómia felé halad. A történet kezdetén ugyanis az emberek a „közvélemény“ *δημον πάρις* stb. szolgálói. A görög ember tetteit eleinte az *αἰδώς*, az *αἰσχύνη* irányította, s a lelkiismeret fogalma Sokrates sejtése nyomán csak a stoikusoknál alakult ki. Azt lehetne mondanunk, hogy ekkor éltek az első autonóm egyéniségek.

Ez a fogalom ismét háttérbe szorult a katolikus középkorban a magát megalázó, engedelmes hívő mögött, aki az Egyház irányítására bízta magát. A középkor világa a heteronómia. De a protestantizmus, lerombolva ember és Isten között minden közvetítő falat, annál erősebben hangsúlyozta az autonómiát. S reája épült az újkori német idealizmus filozófiája: Kant és Fichte etikája. A lelkiismeret öntudatos foka a kanti „gyakorlati ész“, amelyben fölragyog az ideálok és normák világos tudata.

A lelkiismeret tehát, ha úgy vesszük, mégis heteronóm, mert kötve van az értékvilág által, amelynek intuiciója él benne. A lelkiismeret a különböző (személyes és kollektív) értékelések, s a velük járó konfliktusok színtere. Itt születésében ragadható meg az ethikum magva. A szavára hallgató ember mindamellett autonóm, mert öntudatosan hordozza az értéket és maga akaratába viszi azt át. Az igazi ethikai álláspont mindig a Jézus Krisztusé, aki azt mondta: az ő feladata, hogy annak az akaratát teljesítse, aki őt elküldötte. Azért egy cseppet sem érezte magát rabszolgának, mert elküldöje akaratát erkölcsi tudata által a magáévá tette; a mennyei Atya és az ő akarata között talán csak egyszer érzett különbséget: a Getsemáni-kertben, de akkor is megnyugodott abban, hogy „ne úgy legyen, ahogy én akarom, hanem amint Te“. Vagyis elmondhatjuk, hogy a lelkiismeret az erkölcsi világ galvanometere, melynek nagyszerűségét még a naturalisták is kénytelenek elismerni. Nélküle, ahogy Hobbes mondja,

„elhagyatott, szegény, piszkos, állati és rövid“ volna az emberi élet. S különösen nagy értéke az a szerep, hogy mintegy erkölcsi transzformátora a tudatnak, melyben az erkölcsi heteronómia az értéknek a kötelesség formájában való felismerése által autonómiává alakul át. Ennek a fényénél elhalványul az a sokat hánytorgatott kérdés is: vajjon az egoizmus vagy altruizmus-e a morál alapja, továbbá, hogy tehetünk-e kötelességünknel többet is?

A tiszta egoizmus éppúgy, mint a tiszta altruizmus, ideáltípusok, amelyek a valóságban sehol sem fordulnak elő. Az öntudatos erkölcsi életet élő egyén ugyanis nem önmagában zárt világ, hanem része egy emberi közösségnek. Ebben a reális viszonylatban mind a két félnek: egyénnek és társadalomnak más és más kötelessége van, amelyek harmónikus összekötése éppen egyik feladata az erkölcsi életnek. Az ember sohasem felejtetheti el, hogy minden egyén csupán egy rövid ideig élő levél az egész emberiség viruló életfáján, mely egész létét e fában kerengő éltető nedvekből szívja magába. Az embernek vannak önmaga iránt is kötelességei, valamint mások iránt is. De úgy az egyik, mint a másik abból fakad, hogy az én és a más egyformán értékek hordozója és ezeket az értékeket tisztelni kell bennük, ha cselekvéseink erkölcsiek akarnak lenni. Nem az a lényeges, hogy magunknak vagy másoknak, hanem: hogy az értékeknek szolgáljunk. Az önző lét, mely az értékeket is csak eszközül használja a maga gyönyörűségei érdekében, üres, vígasztalan és előbb-utóbb kiábrándulásba visz. Így járt Faust is, aki eleinte az egész világ fölé emelte a maga egyéniségét, de amint Gretchen életét összetörte, új és nemesebb útra tért. Hordozójává lett nála magasabb értékeknek és — megváltást talált. Az erkölcsi törvény azt követeli tőlünk, hogy meg tudjuk tagadni és le tudjuk győzni önmagunkat. De ez az önmegtágadás nem pusztulás és fogyatkozás, hanem a léleknek csodálatos gazdagodása: legyőzzük magunkban az alacsony, rút ösztönöket, hogy meggazdagodjunk az erkölcsi világnak hasonlíthatatlanul nemesebb és nagyobb értékeivel. Jobb részünk győzedelmeskedik benne a rosszabbik fölött. A lemondás tehát nem öncélja az erkölcsi életnek, mint a passzivitásba merült buddhizmus hirdeti (hiszen így megfosztanók a létet minden tartalmától és feladatától), hanem csak eszköz az emberi személy értékének magasabbra fokozása érdekében. A szentek és a vértanuk lemondó alázata mily csodálatos gazdagságok forrása! Mennyire igaza van az Írásnak: aki megalázza magát, felmagasztaltatik. Semmi sem állítja elénk az erkölcsi megtisztulás útját hatalmasabban, mint Dante fenséges költeménye. A *Divina Comoedia* ugyanis erkölcsi mű. Értelme, hogy az élet tisztulás, a bűn örvényeiből a keresztény szeretetbe vezető út, hogy aztán ennek világánál éljük tovább megtisztult életünket. Találóan mondja tehát róla E. Troeltsch: „Mind e mai napig nincs a mi kultúrvilágunk ethikai értékeinek nagyszerűbb és egységesebb összefoglalása. Goethe Faustja sem fenségebb. Ennek is hasonló az alap gondolata, de kevesebb benne a tömörség és a határozottság.“

De e két nagy alkotás is mutatja, hogy a lelkiismeretnek vannak morális konfliktusai. Fichte aligha mondja igazán, hogy a lelkiismeret sohasem tévedhet. Kérdés, hogy az egyéni tudat gyenge világánál megtalálja-e mindig az akarat a legértékesebb célt!? De megvan ennek a fogyatkozásnak is az orvosszere: a lelkiismeret nevelhető. Le lehet hántani róla azt a réteget, amely oly sokszor eltakarja. A becsületes szándék ön-

maga is érték, s nagy tetteket csak az tud cselekedni, aki tévedni is mer, de tévedését — ha rájött — be is meri vallani.

Az erkölcsi élet a lelkiismeret világánál nézve kötelességek sorozata. Ezeknél többet ember nem tehet. A katolicizmus szerint ugyan többet is tehetünk, s ebből fakad az *érdem*. De a protestáns fölfogás másképen vélekedik. *Soli Deo gloria!* Az üdvösség Istennek ingyen kegyelme, nekünk vele szemben nem érdemeink, csak fogyatkozásaink, csak bűneink lehetnek.

A közfelfogás nem szokott különbséget tenni a *jogi* és az *ethikai* kötelességek közt sem. Pedig így könnyen tévedésbe esünk. Ha a benső, „iratlan törvény“ alapjára helyezkedünk, kicsoda merné magáról állítani, hogy minden kötelességét teljesítette? Ha pedig az ember korlátlan értékeket tudna megvalósítani, akkor Isten volna. Hiszen az ilyen ember tökéletességében nem lenne többé ember, aki mindig csak törekszik a tökéletes ideál felé. S az ilyenek életének virága a lelkiismeret. *Nagy József.*

GOND MADÁR.

*A bölcsömre te hajoltál,
Játékokat te mutattál,
Te altattál, te keltettél,
Hogyha sírtam, mindig jöttél,
Hü madár,
Gond madár.*

*Iskolába veled jártam,
Kis ágyamban veled háltam,
Lépteimre te figyeltél,
Ha elestem, felemeltél,
Hü madár,
Gond madár.*

*Kik neveltek, mind meghaltak,
Kik szerettek, mind elhagytak,
Hűséges csak te maradtál,
Meg se csaltál, el se hagytál,
Hü madár,
Gond madár.*

*Árvaságban, bolyongásban,
Te voltál az utitársam,
Kenyeremre te vigyáztál,
Küszöbömön te fogadtál,
Hü madár,
Gond madár.*

*Ha szálltál is néha-néha
Más idegen ablakokra,
Alkonyatra visszafértél,
Éjszakára hazajöttél,
Hü madár,
Gond madár.*

*Pislog a mécs, hátha, hátha
Ki is alszik nemsokára,
Maradj velem, el ne szállj,
Szemfedőmtől meg ne válj,
Hü madár,
Gond madár.*

Labancz Ida.

Ravasz László: Százados énekek. (Madách pesszimizmusa, Jókai lelke.) Mikor e két irodalmi beszédet élő előadásban hallottuk, esztétikai élvezeteket keltettek stilisztikai és retorikai szépségükkel, a képekkel, melyek egy-egy elvont gondolatot egyszerűre érzékelhetővé tettek és könnyű szárnyalással átlebbentették a kétségek szakadékain; átjártatták valónkat az élet melegével, mert éreztük, hogy amit a szónok mond, nem alkalmi virág, hanem valódi, egy életen át gyűjtött, a lélek mélyen nyugvó élményeknek megnyilatkozása. Most, mikor nyomtatásban követjük fejtegetéseit s gyakran visszatérünk egy-egy súlyosabb mondatra, érezzük és nyilvánvalóvá lesz előttünk, hogy az élő beszéd szépsége és melege mély gondolatoknak hordozója, az élmény meleg hangulata egymással küzdő eszmék harcából fakad. Az élő előadás szépségével megragadt, a nyomtatott szöveg tartalmával lekötött.

Az első beszéd, *Madách pesszimizmusa*, lényegében válasz egy másik nagy szónokunk és gondolkodónk Madách-magyarozatára. Prohászka Ottokár a történeti képek luciferi diadalának láttára a költeményben imádás helyett káromlást, isteni tervek helyett kontárságot, teremtő stílus helyett cinizmust lát. Ravasz László a bibliai keretben keresi a költemény kulcsát, különösen az utolsó rész ama jelenetében, melyben Éva alázatos boldogságában az Üdvözítő anyjává dicsőül; ezért a történeti képekben is keresi és meg is találja a Megváltót, aki a saját bűne folytán a kegyelem állapotából kiestett és magára maradt embert láthatatlanul kíséri rettenetes harcaiban s előkészíti arra, hogy levetve vélt önállóságának gögjét, visszatérjen az Úrhoz. A Sátán, ki hatalmi harcot kezd Teremtője ellen, maga is kényszerül belátni, hogy ő sem egyéb egy gyűrűnél a teremtés óriás művében. Pesszimista-e tehát Madách? kérdi Ravasz. Az, mint az Isten titkának valamennyi fűrkészője, ha az Isten nélkül való életet a tökéletes rossznak látja; de optimista, mikor az élet rosszaságából az örök szeretet és örök jószág kebe-

lébe való visszatérést hirdeti. E fel fogásban, melyet a tudós főpap mes-teri könnyúséggel és természetességgel fejt ki a költő művéből, kénytelenek vagyunk az ő pártjára állani s Madáchot a pesszimizmus vádjá alól fölmenteni.

A Jókai-beszéd egyike azoknak az értékes kísérleteknek, melyek a Jókai-probléma megoldására vállalkoznak. Mert a Jókai-probléma megvan; ez annyit jelent, hogy mióta e költő-óriás megjelent és lelke kincseit pazar kézzel szórta nemzetének, azóta az elmélet: a költői lélektan, a műfajok tudománya nem igen tudott boldogulni vele. Jókai olyan kivételes jelenség az irodalom világában, hogy a meglévő kategóriák, szabályok s egyéb tudományos kelékek nem illenek rá, s újat az elmélet nem eszelt ki számára. Az irodalomtörténetnek könnyű dolga van, mert egyszerűen beleállítja abba a korbá és körbe, melyben Petőfi, Arany, Szigligeti, Madách klasszikussá emelték a magyar történetet.

Ravasz László Jókainak örök gyermekváltából indul ki, melynek szent kiváltsága a fantázia, a felszabadulás a valóság uralma alól, az álmódott világ diadala a létező világ felett. Ravasz szerint Jókainak őseréjű, egyetemes fantáziáját bizonyos történelemfelettség jellemzi, meséi regék, mythikus és romantikus színekkel; ezért szerinte nem szabad a részletek (egyes művek) szerint megítélni, hanem epikáját egyetlen nagy, összefüggő alkotásnak kell vennünk, mely hasonlít a középkori nagy lovagregényekhez, miket kollektív fantázia teremtett meg. Bármily szellemes ez a megoldási kísérlet, aggodalmaink vannak miatta, mert Jókait magát teljesen mythosszá formálja, olyan késői Homeros-félévé, aki a rapszódoszok százados örökségét önti végleges alakba. Ennek az előzményei pedig ez esetben nincsenek meg. Jókai a maga területén hatalmas alkotó *egyén*, kinek lángelméjét nem mernök kollektív absztrakciójá felhigítani, valamint művei is, mint egyenként zárt és teljes műalkotások, tiltakoznak a Mahabharata-féle eposz-

óriásokká való egybeolvasztás ellen. Nincs terem gondolatom kifejtésére, de azt hiszem más oldalról kellene a kérdést megközelíteni. Eddig mindig a fantázián kezdtük; kezdenők egyszer onnan, amit Jókai maga annyiszor hangoztatott: a realitás; felülről helyett próbáljuk meg alulról. Talán akkor valószínűtlennek mondott jellemei is valószínűbe-kké válnak, hisz legtöbbször a nemzet ébredésének és titáni harcainak valószínűtlen idejéből mintázódik, amire a költő maga több ízben utal. Én azt hiszem, hogy sok ellentmondás és látszólagos képtelenség el fog oszlani, ha Jókai szemével fogunk hozzá, az ő esztétikájának, poétikájának, költői lélektanának törvényeit állapítjuk meg.

Ravasz fejtegetései szinte minden lapon megállíthatnak, helyeslésre vagy ellenmondásra bírnak, tehát erősen megindítják és megtermékenyítik gondolkodásunkat. Pompás a Jókai nyelvéről szóló részlet, melynek utolsó sorai Arannyal vetik össze: „Arany minden nyelvészeti lehetlenséget megoldott, ha az előbb problémává vált számára. Jókai sohasem oldott meg problémákat, mert nem voltak soha *nehézségei*.” De itt is tiltakoznunk kell ez ötlet ellen: „Petőfi világa néma világ”, értvén rajta, hogy akusztikai mozzanatai, indítékai nincsenek; nem utalok másra, mint a *Téli esték* utolsó versszakára, melynek szimfóniája kész cáfolat.

Van Ravasz Jókai-tanulmányának egy önálló része, mely a képzetet s a valóság viszonyát tárgyalja. Ez esztétikai irodalmunkban egyike a legmélyebben járó fejtegetéseknek s bár alig terjed kilenc lapra, többet mond, mint némely kilencéves értekezés. Sem a Jókai-, sem a Madách-magyarozók nem mellőzhetik ezt a két remekbe készült tanulmányt.

Tolnai Vilmos.

Újabb Wilde-kötetek magyarul. (Toll, írón, méreg, Fordította: Bálint Lajos. — Tanulmányok, Fordította: Hevesi Sándor. — De Profundis, Fordította: Telekes Béla. Genius-kiadás.) Az a huszonöt év, mely Oscar Wilde halála óta immáron eltelt, elég nyugodt távlatot nyit arra, hogy meglássuk rajta azokat a — valódi vagy hamis — rovásokat és értékeket, amelyeket mindig láttat, avagy lassanként elmos az

idő. Annyi kétségtelen, hogy a Wilde-láz kacér, bizzar irodalmi divata eltűnt. S ha most hatása alól már higgadtabb, összefoglalóbb távolságra jutva, értékjelentősséggé akarjuk kiemelni munkásságát, egyrészt fájdalmas csalódással kell lemondanunk arról a kísérletről, amely őt s műveit a klasszikus arányosság méreteivel próbálja felfogni és értelmezni, másrészt leverő érzések közt kell szemlélnünk káprázatos tehetségének örökség-sorsát: a szellemeskedő ötlet-formáknak epigon öröklődésekben kihasználta, fénytelen elfonnyadását és kiéledését.

A fenn jelzett kötetek Oscar Wilde-ot, mint a művészi élet forradalmi individualistáját alakítják elénk. Alapjában Wildenak a tanulmányokban tulajdonképpen nincs sem hite, amelyet hirdessen, sem elmélete, amelyet bizonyítson. Ő sohasem jut tovább önmagánál. Ő mindig önmaga, saját egyéniségének élvezője, — de csak önmagáért s erre használja, építi fel maga körül a világot. Objektív mértéket, elvet, történelmet nem ismer, sem magában, sem magán kívül. A dolgok, az élet mértéke csak az egyén, akit a képzelete határoz meg a szépség stílusában. Ez a képzelet azonban valahogy nem a maga teremtő fényében ragyog. A logika játékos könnyedsége csillog rajta. Formák, melyek kikerülnek azt, hogy gondolatok teljenek és érlelődjenek beléjük, ötletekké könnyülnek és dialektikus szellemeskedések csattanó káprázatát villogtatják fölötté. Lépten-nyomon érzik, hogy a forma, a kifejezés fontosabb, mint a tartalom. Az ötlet veri a gondolatot. A paradoxonok bűbájos kötél tánca, mely villanó, néha szédítő erejével inkább izgatja, mint kifejezi az igazságot, csak magát egyensúlyozza s nem veszi észre, hogy csak mozdulat-, játék-stílus lett, amely meglep, mert merész, de nem azért, mert talán igaz és biztos.

Szinte magától értetődik, hogy Wildenak ezzel az életszemléletével nem férhet össze a világ szinthezisének szolid munkája. Wilde paradoxonokra bontja szét az egész életet. Ezért lesz fölényes, cinikus, aki mindent feláldoz a meglepetés hatásának. A világot sem éli át, nem is szenved meg, nincs igazi élménye róla; ő maga csinálja, és finom mívű

stílusába burkolja tapasztalatait. Közben pedig mindig arra vigyáz, hogy a paradoxonjai meg ne sérüljenek, arra azonban sohasem ügyel, hogy észre ne vegyék, hogy ő csak gyönyörködik, de nem hisz bennük. Ezért nem tud elhittetni, de meghatni sem. S ha itt-ott egy-egy gondolata ragyogó formájával csodálkozó elmélkedésre kényszerít bennünket, ekkor is zavarban vagyunk, mert érezzük, hogy sajátjából csak egy pillanatot, de nem egész életének ereje áll a gondolata mögött.

Bármennyire eleven is Wildenak ez a szellemi ereje, nem tagadható azonban, hogy nagyon egyirányú, formalisztikus s így néha mechanikus természetű lesz. Folyton egy csapáson jár s egyazon gyűrűben kering. Valósággal rabszolgája lesz gondolkozásmódja eme természetének, s bár győzi anyaggal, kimerül annak változatos megszerkesztésében. Ez az önmaga-kötöttsége felszívja még egyénisége fejlődését is; hazárdjátékos a lesz legnagyobb, legtermékenyebb pillanatainak és artisztikus, könnyelmű mozdulattal tékozolja el embersége értékeit. Vajjon el lehet-e hinni, hogy Wilde individualizmusa a De profundisban a megalázódással megtisztult s igaz lett, amikor ennek a megalázódásnak a tartalom nem igazságot, hanem csak elevenebb és mélyebb stílus-szint jelentett nála? Szabad-e az életet ilyen torzóvá feldolgozni, amely a fájdalom látszat-ihlete alatt készül s nincs benne szenvedés, de még csak érzelmi rész sem, hanem csak pózoló tettetés, elmés és hamis finomkodás? Wilde tragédiája nem ott van, ahol André Gide keresi, hogy egyénisége végül is megfogyatkozott, hanem ott, hogy mindig az életművészet királyának hirdette magát s végső elemzésben csak fényes seb lett a művészetben. Ő volt a század legnagyobb kincsének a gondolatnak legszellemesebb tékozlója s a szépség-keresés legzenitálisabb, de legfájdalmasabb nyugtalansága.

Brisits Frigyes.

Aranysárkány. (Kosztolányi Dezső, az regénye.) Kosztolányi Dezső, az újabb magyar lírának egyik közismert és elismert reprezentánsa, prózai műveiben: novelláiban és regényeiben is a franciák, a naturalisták és impresszionisták tanítványa. Nagyon jó iskola ez annak, aki,

mint ő is, erősen kifejelett művészi egyéniségen szűri át a nagy mesterektől kapott irányító elveket és hatásokat. De ez elvek és hatások azért rendre kimutathatók nála, persze azokkal a különbségekkel együtt, melyek faji, vagy talán csak individuális egyéniségéből erednek. — Az érzékeltetés művésze, a pillanatnyi impressziók megragadása és lehető teljes kifejezése, az írói személytelenségre és a tárgyias alakításra való törekvés (*impersonnalité* és *impassibilité*), a kis, jelentéktelen emberek világába való elmerülés, jellemzésben az analitikus módszer, az élet összevisszaságának és logikátlanságának megéreztetése és naturalisztikus ábrázolása, ennek folytán persze a regény kompozíciójának elhanyagolása; ez mind, mind a Goncourtok, Flaubert és Guy de Maupassant hagyományára és Kosztolányi hű követője e hagyományoknak. De lírikus természetét, meleg, érző szívét nem tagadja meg s nem téved sem a naturalisták rútság-kultuszába, sem erotikába. Ezen felül mérsékelten hajlik a szimbolizmusra és az élet hiábavalóságának szimbolikus megsejtetésére. S így végül is, megint csak összetalálkozik francia mestereivel, kiknek műveiből csak úgy árad a désillusion, a kiábrándultság, az a „lelki szárazság“, melyről már Szent Ágoston is tudott, s mely a mindennapiság tarlójáról száll és ragad át az affektusokra szomjazó kedélyre s kiszikkasztja a szívet. Kosztolányi pesszimizmusát azonban érző szív, részvét és a humorra való hajlandóság enyhíti. Nála a pesszimizmusból melancholia lesz.

Mindez a lelki és írói sajátság erős nyomokat hagyott most megjelent regényén: az *Aranysárkányon* is. De lássuk magát a regényt. Ha kinyitjuk a könyvet, egy érdekes kis világ tárul föl előttünk. Egy eleven, nyüzsgő kis boly, délvidéki magyar város, az író egy másik regényéből is jól ismert Sárszeg, abban is egy kis kör; a gimnázium, a diákok és tanárok élete. Az író valósággal érzékeink elé állítja ezt a kis világot. Maga nem igen beszél, nem magyaráz, csak mutogat, meglátatja velünk az embereket és a dolgokat. Mintha csak nem is könyvből olvasnók, hanem szabad

szemmel látnók. És nemcsak szemünk, hanem jóformán minden érzékszervünk megkapja a magáét. Szinte közvetlenül érzékelünk mindent. — Mikor pl. egy szép májusi napon a fényes reggelből belépünk az íróval a régi, rozoga gimnázium előcsarnokába, hirtelen valami pincelehetet csap meg bennünket. Fázunk a kongó, széles előcsarnokban, mely kánikulában is hideg. S rögtön rá egy furcsa szagot is érzünk, azt a régen ismert iskolaszagot, mely szivacsokból, krétából, porzóból, meg a megsavanyodott tintából tevődik össze, émelyítő érzést okoz, de a régi, szorongó diákkori hangulatokat is felidézi. Káprázó szemünk csak lassanként különbözteti meg a félhomályban a tárgyakat; a falórát szigorú mutatóival, egy ugró pokrócot a tornacsarnok előtt és az üvegezett szekrényt, melyben római bigák, quadrigák gipszmása áll. Fölötte a klasszikusok mellszobrai sorakoznak, olyan fakó, zöldes-szürke arccal, mint a rákbeteg — — Gergely, az iskolaszolga a csengőt rázza, másodszer szöveget, a háromnegyed nyolcat. — — Zaj, lárma, szaladgálás mindenfelé. A harmadik csöngetés után elcsöndesedik az iskola. Nyílnak az osztályok ajtajai, bemennek a tanárok. Több helyről kihallatszik; „Szentlélek Úristen, emeld föl hozzánk szíveinket... szíveinket... hogy a szépet és nemeset megérthessük... megérthessük...”

A diákok sebesen mormolják mindennapi imájukat, a tanár a dobogón mellére kulesolja kezét, szemét szemérmesen lesüti; keresztet vet, leül, írja az osztálykönyvet. Egy diák az első padból kilép, a tanár füléhez hajolva bediktálja a hiányzókat, oly bizalmasan, mintha édes titkot közölné, mely csak ő rájuk kettőjükre vonatkozik. Mozgolódás támad, tankönyveket lapoznak. A tanár előveszi noteszét, forgatja leveleit. Hosszú, kínos csönd támad. Kék, barna szemek világitanak feléje, pár szemüveg, szöszeke, fekete hajak, melyeket fölfelé fésültek, borélyosan bepomádéztak, vagy ficsurasan kinyaltak, grádicsosan nyírt fejek, kócosak, vagy vizes kefével gyorsan összeborzoltak, mint ázott csirkeollak, és areok, bájosak, leányosak még, halványak a félsztől, gonoszak a rettegéstől, aztán a pad alatt combok, meggyötörve a rémü-

lettől, lábak, melyeket fekete, sárga, vagy fénymázatlan nyersbőr cipők fednek és egymást tapossák...

Igen, Kosztolányi e regényében csupa friss, élő emlékezet. Minden diákkori benyomása, kicsi, nagy élmenye feleled benne; a felújult helyzetképek, areok szinte egymást taszítják, hogy elhelyezkedjenek a regényben. Látjuk a diákok, a tanárok különböző típusait, melyek egy-kettőre egyénekké válnak az író ceruzája alatt. Egy-két biztoskezü vonal, egy határozott kontúrú erős színfolt s az alak él, nem típus többé, ő maga az, senki más. Az író mindent jól, pontosan lát és megmutat. Stilisztikai fogásokra nincs szükség. Az eleven szemlélet és szemléltetés közvetlenebb hatású. Ez a legjobb Maupassant-féle hagyomány.

És milyen fantasztikus erővel élnek a hangulatemlékek. Valósággal átéljük a diákokkal a vizgára készülést minden önsanyargató drukkját, lázas izgalmát, szinte magunk is számoljuk a napokat: még két, már csak egy hét, még három nap, holnap... A pszichológusok vitakozhatnak a problémán, van-e hangulat-emlékezet? Az író megmutatja, hogy van. Olyan boszorkányosan tudja belénk szuggerálni hangulat-emlékeit, hogy nem szabadulhatunk hatás alá. Kosztolányinak a lírikusnak e regényében is ez legnagyobb ereje.

Mindez azonban csak staffage. E nyüzsgő élet központjában Novák professzor áll, dr. Novák Antal, a fizika-tanár. Az író figyelmünknek minden csapját felé irányítja, mert őt is főleg ez egy alakja érdekli. Valósággal izgatja. Lapokat tölt meg jellemzésével. Lelke legmélyéig akar hatolni. Szinte viviszekciót végez rajta. Látéleletet, majdnem tudományos leírást készít róla statikus helyzetben, aztán szétszedi, megvizsgálja, minden rúgóját, megint összerakja, működésbe hozza, különböző helyzetekbe állítja, megfigyeli minden reakcióját, végletes kíváncsisággal meg akarja lesni agysejtjei mozgását, amint kiválasztják a gondolatot. — A regényben történik, minden ő érte történik. Ha szélsénde van a kis városban, tanulmányozhatjuk: mit csinál ez alatt Novák tanár? Ha föltámad az események szele, az az érdekes; mint kapja el a forgószél Novák Antalt.

Hilda a lánya, egy kis vérszegény hisztérika, titokban találkozzat egyik diákjával. Kérdés: mit szól ehhez Novák, mikor rájön? Hildát megszőktefi a diák, ott a probléma: minő reakciót vált ki ez az apából? Egy bukott diákja egy éjszaka rátámad, inzultálja. Kosztolányi vagy száz oldalt tölt el a nagyszerű feladattal, hogy óráról-órara, napról-napra, hétről-hétre tanulmányozza e brutális incidens gyilkos hatását. — A regény többi alakja a szerint lép elő a háttérből, amint szükség van rá. Novák professzornak újabb és újabb szituációkba állítása végett. S csak addig szerepel mindenki, míg ezt a szerepét betöltötte. Ebből módszeresen folyik, hogy míg a főalak jellemzése analitikus, a többieké impresszionista, vázlatos.

A regénynek nincs is folyamatos meséje. Gyorsan pergő vagy stagnáló helyzetrajzok sorozata az egész. Novák Antal személye a kapocs, mely összetartja a szituációkat. Eleinte szövődik ugyan egy kis regény, szerelmi regény Novák Hilda és a diák között, de ahogy az író egy szeszélyes mezdulattal széttepi a bonyoldalmat és a két bábút lesöpri a játékszínról, ezzel elárulja, hogy nem érdekli az ügy. Csak a tanár érdekli, a tanár viselkedése e szituációban. A megkezdett, de epizódra jelentéktelenített szerelmi regény elsiklása ügyetlenségnek volna mondható, ha észre nem vennők a szándékosságot. Így is baj azonban, hogy túlhosszúra nyúlik, provokálja s nem elégíti ki az érdeklődést. — Mindjárt utána jön aztán egy másik, még hosszabb epizód, az említettem brutális incidens, a megbukott, másik diák bosszúja, melyet az író addig görget, míg lavina lesz belőle, mely eltemeti a főalakat. Igaz, hogy mind a két epizód központjában ő áll, ő töpreng, ő szenved, küzdökdi s mind a két epizód bőven termi az érdekes szituációkat, melyek a lélekanalízisre új és új alkalmat nyújtanak, de a két epizód nem függ organikus össze s a regény e két tengelyen nem gördül jobban. Egyik akasztja a másikat. Vajjon mit akart ezzel Kosztolányi? Azt hiszem: naturalizmust. Az élet buta összeviasszaságát, zavaró logikátlanágát akarta kiemelni és talán azt a finom tapasztalatot, hogy a lényegileg fontosabb dolgok kivonulhatnak a tudatból a

lényegileg haszontalanabb miatt. — Novák tanár, akinek szemefénye a leánya, a leány szökése után kétségbeesik, de mikor egy éjszaka inzultálják, ez az inzultus olyan hatalmas lelki üggyé válik nála, hogy észbe se jut többé a leányával törődni; csak ezzel kínozza, öli magát s mikor végre kipattan a dolog s nyílt botrány lesz belőle, meg is öli magát. Mondottam, hogy e főalak jellemrajzában Kosztolányi analitikus. Tehát szükségképpen lélekbűvár. Várhatunk-e egy lírikus természettől anyai tárgyilagosságot, személytelenséget, amennyit a pszichológustól megvárunk? Igazán meglepő, mennyire tudja fegyvelmezni magát. Nagyfokú érzékenysége csak mint erős érdeklődés nyilatkozik, de a rokonszenv soha sem válik olyan fokú elágyulássá, hogy keze reszketne elemzés közben. Néha azonban megúnja, vagy kevesli e tárgyilagos szerepet. Ilyenkor az intuiciót veszi elő s valósággal belebűvík alakja lelkébe. A belülről kifelé való jellemzés mintegy betetőzi az analízist s a léleknek olyan homályos zugait is megvilágítja, hova az analízis eszközeivel nem lehetne eljutni. E ponton Kosztolányi már a fantasztikum határát horzsolja.

A regény címe: *Aranysárkány*. Mit akar ezzel mondani az író? Egy szimbólumba foglalja és így fejezi ki — nem annyira regényének „morál”-ját, mint inkább azt a melancholikus világszemléletet, mely minden munkájából kiütökzik. Az álmok, az aranyos sárkányok, melyek valaha oly büszkén szelték a levegőet, milyen hamar a földre hullnak, elfakulnak, elrongyolódnak. Nem marad meg más semmi, csak az emlékezet. Az élet pedig zajlik, kavargog tovább, szürkén, unalmasan. Truditor dies die. Egyik nap tölja a másikat s ássa a másik sírját.
Dóczy Jenő.

Az ész tragédiája. (Némethy Géza versei.) A szerzőnek Kozma Andorhoz intézett előszavából megtudjuk mintegy az ezen cím alatt egybegyűjtött költemények keletkezéstörténetét, amely a múlt század kilencvenes éveig nyúlik vissza. Sok közülük már akkoriban megjelent különböző folyóiratokban, nagyobb részük azonban a legújabb időkben ke-

letkezett; a neves tudós három évtizedes kemény tudományos munka után, azaz közben visszatért a műszá-
hoz. Szinte a XVIII. századi német
költőket juttatja eszünkbe, akik —
komoly hivatali férfiak — a „Poe-
tische Nebenstunden“ben hódoltak
a szépnek. Kedvesekké, bájosakká
éppen az teszi ezeket a később, mos-
tanában írt költeményeket, hogy egy
érett férfúnak a lélekben való visz-
szatérései egy, az emlékezéstől be-
aranyozott szép ifjúsághoz. Amint
pl. Goethe „Dichtung und Wahr-
heit“-jának idilljei és leányalakjai
onnan kapják azt a magasabbrendű
irodalmi finomságot kielégítő lehel-
leszerű finomságot, mert érettebb
korában írta meg mindazt, ami a
könyörtelenül megállás nélkül tova-
folyó idő végkép visszazohozhatatlan
s csak a romantikus „Sehnsucht“, a
csak a művészetben kielégíthető vá-
gyódás által elérhető távolában tör-
tént, úgy itt is ez hat meg. Mind-
ezért szinte jól esik, hogy régi rí-
mek, régi kifejezések csendülnek
föl, amelyektől elszokott már a fü-
lünk.

Legjobban érdekelhet azonban
bennünket az a terjedelmesebb böl-
cselkedő költemény, amelytől a kö-
tet nevét is kapta: Az Ész tragé-
diája. Ez a Madách Ember tragé-
diájára, avagy a német Schack gróf
hasonló tárgyú művére emlékezte-
tőleg az „ókori kelet“, a „klasszikus
világ“, a „középkor“, a „renais-
sance“, a „reformáció“, a „felvilágo-
sodás“, a „legújabb kor“ jellem-
zésén át vezet a „végítélethez“, amely
teljesen a világháború utáni han-
gulatból fakadt s melyet az 1923-as
évszám nélkül is azonnal ezekbe az
évekbe helyezne mindenki.

„Oh skorpionem, oh viperafajzat
Történeted summája ez tehát:
En istenédet adtam neked, hogy alkoss,
S te arra használtad fel azt, hogy ölji!
Oh, testvérgyilkos, oh szentségtörő,
Tennen fajódnak drága vérivel
Fertőztetted meg ezt a szép világot,
Az En áldott, az En szent Testament!“

Ezért határozza el az örök szel-
lem, hogy önmagába visszatér:
„Ó, vesszen hát köröttem minden
élet. És jöjjön a tűz, a nagy *ekpyro-
sis* S éterré égjen minden más
anyag, Hogy visszanyerve régi
szent magányom Istenhez, bőleshöz
méltó éltet éljek!“ S még kemé-
nyebben: „Hisz gazdagabb lesz szí-

vem egy örömmel, Hogy embert
többé nem látok soha!“

Az utóbbi század minden nagy
háborúját hasonló viharos ellent-
mondás követte a legtöbb európai
népnél. Ezek között azonban volt és
van különbség. Míg Erckmann és
Chatrian például a józan, békésen
dolgozni akaró polgárság szemző-
géből átkozták irányregényeikben a
napoleoni háborúk vad öldökléseit,
míg V. Hugo egyik hatalmas művé-
ben a waterlooi csatával kapcsolat-
ban az emberi érdekek ellen való-
nak látta a vérengzést, addig itt
mintegy etikai alapon emel vádat a
szerző. Nem az érzés lázítja — mint
pl. már a háború folyamán Gyóni
Gézát — e világháború ellen,
hanem a *ratio*, az ész, mert erkölcs-
telensége mellett mindenekelőtt esz-
telennek is látja az emberiségnek
ezt a végső nagy bűnét. Ez nagy-
szerűbbé, fenségesebbé teszi a tra-
gikus problémát, de a valóságban
mégis V. Hugo állásfoglalása fogja
majd megragadni annak idején a
kultúra magasabb fokára feltört
embert: „Csak a barbár népek szok-
tak hirtelen fejlődésnek indulni
egy-egy győzelem után. Ez a zápor-
tól megduzzasztott hegyipatak
röpke hiábavalósága. A civilizált
népek... nem lendülnek fel és nem
süllyednek le egy-egy hadvezér
hadiszerekesége vagy kudarca miatt.
Az emberiségben meglévő fajsúlyuk
másválamiból fakad, ami jelentéke-
nyebb, mint egy-egy ütközet...
Gyakran vesztett csaták után len-
dül neki a haladás.“ Végeredmény-
ben természetesen mégis az ész, a
ratio és az ezzel összefüggő racio-
nalisztikus gondolkodás lesz a jobb
kor megteremtője, ugyanaz, amely
már Descartes százada óta mind
hatalmasabb erővel tör előre, amely
megteremtette a modern világot,
mely szükségképpen ki kell hogy kü-
szöbölje az idők folyamán az ő leg-
nagyobb, sőt egyetlen igazi ellen-
ségét, az egy kultúrájú népek közti
háborút. A racionálisan összemű-
ködő fejlettebb társadalom az így
elcöcséskolt szédítő energiákat nem
fogja majd nélkülözhetni s jobb
célra fogja fordítani. Az Ész-nek
tehát nem kell majd ahhoz a
végső eszközhöz folyamodnia, amely
Némethy szép költeményének tra-
gédiáját befejezi. Az Ész erősebb
lesz a hitvány embernél, a belső

afrikai és csendesóceáni színes emberevő modern rokonánál, ennél a repülőgépre kapaszkodott barbár parvenünél. Napjaink gazdasági krízisei pedig éppen most tanítják meg a világégés „győzteseit“ arra a főntebb idézett V. Hugo-féle igazságra, hogy „győzni“ rossz üzlet.

—ó—.s.

Regények, elbeszélések. (Lőrinczy György: Az álmodó bükk. Dobosi Pécsi Mária: Magyarok szimfóniája. Szekula Jenő: A faltörő kos.) *Lőrinczy György* novelláskönyvét lapozva, egy percre sem tudok megszabadulni Lőrinczy György régebbi írásaitól. Akár regényét, akár novelláját, naplószerű rajzait olvastam, mindig kiéreztem belőlük az író leg-egyénibb hangját, a sorai mögött rejtőzködő, panasszal teli, kitörni készülő, vádaskodó embert és művészt, aki egy nemzedék tragédiájával, a magyarság hanyatlásával azonosítja magát s önnön faja ellen lázong, melyet deres fővel is ifjúerősen, kimondhatatlanul bálványoz. Mit panaszol ez a rövidlekeztetű történetek alatt buzgó, évtizedeken át elszigetelten mormoló líraiság? Nagy magyar tehetségek mellőzését, idegenség elharapózását, egy egész léha, magával tehetetlen kort. Ez a hang Lőrinczy legtöbb, mondhatni: legértékesebb könyvének alaphangja. Nem ő uralkodik ezen a hangon, a hang uralkodik rajta, az viszi, ragadja ki őt a legtávolesőbb novellatéma kereteiből s a konklúzió akárhányszor nem a kitűzött témát tetőzi be, hanem a minden formát keresztülszakító elégedetlen, Petur és Tiborc-keverékű magyarnak fájdalmas tanítását szólaltatja meg. Lőrinczyben talán egy oldalnyi objektív művészet sincsen; konkrét, tőle csak művészileg függő értéket, azt hiszem, nem adott soha. Nem ért a művészet pogány felhőfutásához s olyan író, aki legtöbbször önmagában botlott meg. Figyelmét egy pillanatra sem képes igazán izolálni a magyarság sorsától. Ez minden tollvonásában meglátszik; ha másban nem, abban a szomorú hangban, mely olyan hatást kelt, mintha az író tulajdonképpen csak búfelejtőnek beszélne egyébről, s elméje, titkon, az olvasón kívül, más régiókban járna, az ő kedves, szomorú, egyetlen témájánál. Az ostorozásban, a vígasztalanság rajzában van

Lőrinczy valódi ereje; szavainak idegszájai ilyenkor fájdalmasan vibrálnak, mivel egy egész nép minden idegével kapcsolódnak, s úgy érezzük, mintha Lőrinczy, a maga vízió-nárius fantáziája nyűgében, jobban szenvedne, mint a nemzet maga. Mentől inkább távolodik örök problémáitól, annál szétfolyóbb az írása, alakjai annál csináltabbak s vannak meséi, melyek teljesen megoldatlanul érnek véget.

Ez a benyomás változatlan marad, ha legújabb novelláit olvassuk. Lőrinczy szemlátomást szabadulni szeretne az ő egyéni hangjától: abszolút, tisztán műfajbéli művészetet akar adni. Ebben van a gyengéje; szorosabb értelemben vett novellái vagy elnagyoltak, töredékesen, csónkán hatnak, vagy egyáltalában eltévesztik hatásukat. De van ennek a könyvnek egy túlnyomó, értékes része, mely a régi, igazi Lőrinczy hangnemében beszél: a tiszta impresszionista, a formák nyűgét levetett fantázia kőborlása emlékek közt, az elfeledett, eltemetett patriarkális magyar világban, melynek tájképeihez, alakjaihoz, külső mozgalmakban szegény történeteikhez az álmodó Bükk örök szongása adja a kísérő zenét. Az álmodó Bükk szimbólum; Lőrinczy György kedves üdülőhelye széles perspektívává terül s magasság lesz, honnét a hazája sorsán borongó, magyar tragédiák lidérenyomása elől menekült, elszigetelt lélek farkasszemét néz a korral. Ez az orgonabugás természetes erővel, képekben, gondolatokban gazdag, tisztaszép magyar nyelven szól, rimtelen költemények szabadság strófáin keresztül jut hozzánk s a költő hangulatszeszélye szabja meg időtartamát, súlyát, színét, minden árnyalatát. A pesszimizmus és optimizmus különös keverékével rokonszenvesen néz ránk Lőrinczy György kettős arca. S ha az egyik arc néha mégis egyedül mutatkozik, a bánat arca az.

Lőrinczy György megjelenése érdekes a maga nemében, megható, megkapó, gondolatokat ébresztő, tiszteletet parancsoló. Egy eszményi munkában lezajlott életnek lírai valóságai ezek a könyvek; fájdalmas, szorongást keltő örökös vád kísért bennük, néhol nyíltan, jóslatszerűen, néhol a sorok alatt, mint az időnként eltűnő forrás csobogása;

vád és panasz a magyar világfolyás miatt, melynek Isten tudja ki a megmondhatója.

Több mint harminc kötetet írt már. Ismertsége korántsem vetekszik ezzel a számmal. Könyvei nem kirkatkönyvek, nem szenzációt keltők. Könyvek, melyekben sok a tüdő, sőt a lírai ömlengés is, és főképp kevés az izgatószer ahhoz, hogy a nagyközönségnek szélesebb körben tessenek. Az utóbbi évtizedek likvidálásánál majd kiderül, hogy Lőrinczy művészete mivel maradt adósa az irodalomnak s mit mellőzött benne a közönség igaztalanul.

Dobosi Pécsi Mária legújabb regénye, immár a negyedik, jelentős stáció egy kivételes tehetség pályafutásán. Akik ezt az öt évvel ezelőtt jelentkezett írónőt figyelemmel kísérték, mindjárt első könyve (Persephone elrablása) után jövőt jósoltak neki. A dícséret mindenestre halkabban szólt az *Antóni Dániel* ködszerű alakjaival kapcsolatban, eredendő hibákra mutatott rá a *Második négyes*-ben, de egyhangúan elismerte, hogy Dobosi Pécsi Máriaat kiváló magyar nyelve, nagy tudása, vérbeli művészete, mondanivalójának sokrétűsége kiváló írónőink sorába emeli.

A *Magyarok szimfóniája*, akárcsak Dobosi Pécsi Mária eddigi regényei, igen sovány mesét ad. Vidróczy Flóris, Hajdúvár botanikus főtisztelendője, évtizedek óta nem jegyzi be az anyakönyvbe a születéseket, haláleseteket, s rettenesen megijed, mikor Gál Kelemen, a fiatal pap, felülvizsgálatra jön. Gál Kelemen azonban nem a mulasztást pótolja a sarga lapokon, hanem halhatatlannak elgondolt zeneművét írja rájuk, a Magyarok szimfóniáját. Ezt a szimfóniát meddő kísérletek után Kenedy Anna váltja ki belőle. Vidróczy elhalt nővérenek Amerikából hazakerült leánya. Anna apja is művész, festő, akit itthon agyonhallgattak, odaát pedig a reklám térített hamis, de jövedelmező útra. Gál Kelemenben megindul a küzdelem szerelme s kettős hivatása közt. Egyházához fogadalma köti és paraszti anyja, kinek álma, hogy fiából püspök legyen. Az anyai kéz aztán összetép mindent, szerelmet és szimfóniát.

Látszólag ez volna főcselekménye a regénynek. De Gál Kelemen s Ke-

nedy Anna nem eléggé megrajzolt alakok ehhez; egyéniségük ütközése s rövid harea az oldalak száma szerint is kevés, alig több, hogy egy hosszabb novellát betöltsön. Aztán mintha nem is önmaguk döntenék el sorsukat, hanem az író keze, mely biztosan jár minden pillanatkép, tájfestés és bőséges reflexió nyomán, pompásan ért a szellemes megjegyzések, kitűnő eszmeilel röppenő gondolatok egybeolvasztásához, lapokon, sőt fejezeteken keresztül, csak a csúcspontraemelést mellőzi. Érdekes, hogy a mellékalakok sikerültebbek s teszem, Vidróczy portréja elevenebb, élőbb, mint talán a regény többi szereplője együttléve. A halvány főalakok s szerencsésében formált mellékszemélyek közti diszsonanciát az összefoglaló cím mélyebb, de nem teljesen igazolt értelme tünteti el némiképp. Az írónő — úgy látszik — főhős nélkül való regényt írt, melynek minden alakja *egy* eszmét szimbolizál, közvetve, vagy közvetlenül, többé-kevésbé sikerülten. Kenedy Frank, a korán letört, későn felmagasztosult festő éppen úgy egyik hangja a magyarok szimfóniájának, mint Gál Kelemen, vagy Vidróczy, sőt még Zsuzsa is, a gyilkos cseléd. Mert a maguk vérmérséklete és lelki nívója szerint mindahányan ki akarnak emelkedni Hajdúvár egézséges levegőjéből, mely — ha bizonyos magasságon túlröpül az ember — mérges lehelletet áraszt makacs szerelemre és művészi álomra egyaránt. Vidróczy Flórisban, akadémiai tagsága ellenére, nagy botanikus vész el. Gál Kelemenben — legalább az írónő szerint — nagy, de bátortalan zeneszerző; Kenedy Frank viszont azt példázza, hogy Hajdúvárról még a kemény tehetség is csak megtépzva, földi boldogsága árán jut el a megdicsőüléshez. Így érezzük egységesebbnek, átfogónak a könyv értelmét. Ez a benyomás azonban nem teljes, éppen a legtöbb alak álomszerűsége miatt. Részletszépségek, szebbnél szebb gondolatok vannak itt elsősorban, azok válnak szerves lényekké s adják az élet elevenességét a regénynek. Már a fordulatok bizonytalanok, a felvetett probléma megoldatlan marad, az alakok lelki válsága csak látszólagos, elejtett szálak lengenek a lapokról, drámai feszültség nincs

s ha az író úgyes áthidalásai révén volna is keletkezében, inkább leírásban halkul el. A mese hirtelen befejezése úgy hat, mint egy következtetés, melynek leveztésében főbb, bizonyító passzusok hiányoznak. Ezt az úrt gazdag lírai szépségekkel pótolja az író.

Pedig érezzük, hogy Dobosi Pécsi Máriát nem csupán nagy intelligenciájának, pompás stílusának, értékes ötleteinek kifejezése vezette. Az alakok s a regény gondolatbeli része közt örökké sejtethni, hogy valami különösebb igazságot akart kidomborítani. Ennek az igazságnak alkotó részeit megtaláljuk a könyvben, szanaszét, de ezek a részek még nem forrottak egységes eszmévé. Talán azt akarta mondani Dobosi Pécsi Mária, hogy a nő minden művészet forrása, és — ha akarja — megakasztója. A nő tette naggyá Kenedy Frankot, minden kálvárián keresztül is, és a nő akasztotta meg Gál Kelemt, mikor mint anya, szívéből kimossa a melódiát, kezéből kiüti a tollat. Ez a gondolat persze nem egyetemes érvényű s az író még egy regény területén belül, egy-két adott esetben sem tudja a szükségyszerűség parancsoló erejével igazolni. Így aztán az olvasó akként összegezz, hogy Gál Kelemen püspök lesz, mert az a hivatása, Kenedy Frank pedig művész, mert annak született s az igazi tehetség minden poklokon keresztül is érvényesül, akár nálunk, akár odakünn. Kétség válik a könyvben az a gondolat is, hogy a Magyarok szimfóniájában speciálisan a magyar művész sorsát lássuk.

Dobosi Pécsi Mária kitűnő tehetség. Mi, akik képességeit sokra tartjuk, kivételes mértéket alkalmaztunk rá s azt a nívót emlegetjük, melynek elérésére hivatva van.

Szekula Jenő regénynek hirdetett könyve, a *Faltörő kos*, tulajdonképpen napló, a költészet és valóság összekeverésével. Főalakja maga az író, aki körül a háborús Belgrád társadalmának legkülönbözőbb egyéniségei és jelenségei kavarnak. Szekula Jenő ismeri a város minden zegét-zúgát s biztosan kalauzol a híres-nevezetes Thallóczy uram udvarától egészen a határhídig, mely az utolsó magyar-osztrák vonat kirobogása után levegőbe röpül.

Érdekes és izgató könyv annak,

aki szereti a háborús színzavart, különböző katonai rendek és rangok, idegen fajok, különös szerelmek bábeli nyelvzavarát. Szekula Jenő emlékezetből írt, nem nagy fantáziával, a krónikás egyszerű, mindig érdekes és temészetes, színes nyelvén. Ez a biztos, pontos, kimért nyelv egész seregét dobja elének a pillanatifelvételnek katonákról, civilekről, bohémokról, szerelmükben vergődő és elpusztuló asszonyokról, az újságíró-gárda néhány érdekes típusáról. Úgy érezzük, hogy amit hallunk, azon mód, az emlékezés mezejéről került papírra, ott vagyunk a szerző mellett a műhelyben, amint jólesőn, füstöt eregetve gondolt vissza az eseményekre s a háborús romantikában annyira gazdag évekből kiszakít néhány lapot. Természetesen, ha a *regény* szó szerint vennők a könyvet, súlyos kifogásunk volna koncepció és egymáshoz való viszonyló alakok dolgában. Am az egész könyv lényege kizárja ezt a minősítést, mert elejétől végig háborús jegyzeteket kapunk, melyek érdekes dokumentumokkal járultak hozzá a világ-háború magyar irodalmához. Szekula Jenő kifejezőmódja teljesen megfelel a témának; kedvesen beszélget mindenről, érdeklődést támaszt egészen jelentéktelen dolgok iránt is csöndes humorával, végtelen egyszerűségével. Megvan benne az elhíthetőségesség. A naplónak selejtesebb része az, mely — érzésünk szerint — pusztán átköltés, így maga a szerelmi történet a magyar fiú és a belgrádi asszony közt, mely önkényes címet sugallt az írónak. Olyasféle ez, mint mikor a költő egyik versének címét az egész kötet címének használja.

A könyv igen jó papíron jelent meg, csak kár, hogy a kiadó sok bántó sajtóhibát megtűrt.

Vajthó László.

Császár Elemér: A magyar irodalmi kritika története a szabadságharcig. Császár Elemér vasszorgalma és ernyedetlen munkakedve ismét új könyvvel gyarapította irodalmunkat. Még pedig egy sűrűn nyomott, 400 oldalas, nagy könyvvel. Az irodalmi és színi kritika történetét tárgyalja benne 1848-ig s ezzel oly művet alkotott, amilyennel a német irodalom nem dicsekedhet s

terjedelemben nem mérközhet vele Brunetiére *L'évolution de la critique*-je sem, amely Du Bellaytól Taine-ig félakkora helyen adja a francia kritika történetét, mint itt Császár a magyarét. Ha hasonló részletességgel fejtené tárgyat tovább, még legalább két ily kötetet kellene írnia. Valóban minden elismerésünkre méltó buzgalommal kutatta át évek hosszú munkájával a szépirodalmi folyóiratok kritikai rovatait s számol be lelkiismeretesen minden névvel és név nélkül megjelent bíráltról s e magában véve oly száraz anyagból, mely más kézben könnyen válhatott volna adathalmazzá, oly elevenen megírt könyvet tudott alkotni, hogy a legnagyobb élvezettel és viszonylagos könnyúséggel olvassuk végig. Mert Császár rendelkezik egyrészt az irodalomtörténész elméleti szempontjaival s képes az anyagot elvek szerint áttekinteni, mintegy a kritika fejlődését bemutatni, másrészt a szépiró élet- és emberismeretével s tetszetős előadó képességével. Császárnál megelevenednek a tárgyalt írók, beállítja őket koruk kel- lős közepébe, távolabbi és közelebbi környezetükbe s nemcsak a költőt, a tudóst látja bennük, mikor mint kritikuskokat elemzi, hanem a hús- ból és vérből való embert is a maga hibáival és gyarláságaival, hiúsá- gával és irigységével, rokon és el- lenérzésével egyetemben. Így talán vesztenek abszolút értékükből, de nyernek emberi értékben s ami fő, életteljességben. Császár oly otthon van a száz éve letűnt irodalmi tár- saságok személyei és apró ügye- bajai közt, mint a maiaké közt is csak kevesen és képes egészen köz- zel hozni őket hozzánk is.

Mielőtt könyvének írásába bele- fogott, elméletileg is igyekezett fel- adatát megalapozni s külön könyv- ben megírta *Az irodalmi kritika alapelveit* (Napkelet 1924. 1. sz.). A kritikának három főfaja van: a nor- matív, a descriptív és az impress- zionista kritika. A normatív vala- mely esztétikai állásponttól ítéli meg a műveket s azt keresi megfe- lelnek-e ennek; ami elveivel nem egyez, azt már eleve elítéli. Ez a kritika uralkodott a klasszicizmus korában általában, a bíráló a klassz- kusokból elvont tanulságok alapján úgy hitte, hogy mintegy kezében

tartja azt a biztos mérővesszőt, mellyel csalhatatlanul meghatároz- hatja valamely irodalmi mű érte- két. Lessing is Aristoteles poétiká- jával kezében ítélte el a francia drá- mát. Sainte-Beuve alapította meg a descriptív kritikát, mely a művet az író egyénisége alapján nézi, a szellem természetrajzát keresi benne s mintegy ezen keresztül igyek- szik általános törvényekhez eljutni. Taine e módszert a faj, környezet és időpont s a faculté maitresse el- veit alapján rendezte, de ugyanak- kor meg is merevítette s szinte ki- zárta az esztétikai értékelés lehetősé- gét. Az impresszionista kritika, melynek Lemaitre a legnagyobb mestere, ismét jogaiba iktatta az egyéni megítélést, de nem normák, hanem azon esztétikai benyomások alapján, melyek magának a műnek nyomán támadnak a művészileg fog- gékony lélekben.

Az a kor, melyet Császár rajzol, a Magyar Hirmondótól (1780) a Szépirodalmi Szemléig (1847), nagy- ban és egészben a normatív kritika kora. A kritikus határozott elvek birtokában főcéljának tűzi ki a mű megbíráását: recenzióját vagy ros- táját, ahogy akkor mondták, vette légyen az elveket akár Horatiustól és Goethétől, mint Kazinczy, Schil- lertől és Herdertől, mint Kölcsény, Lessingtől és Aristotelestől, mint Bajza. Ez adta meg azt a feltétlen biztosságot, mellyel a bírálendő mű hibáit és erényeit megállapították. Ezért mertek ridegek és szigorúak lenni s állították fel Lessing nyo- mán azt a szerencsétlen elvet, hogy a tehetséges költőket szigorúbban kell bírálni, mint a kisebbeket. Innen az a fölény, mely általán e kri- tikákon előmlik s mely így épp a tehetséges írókat bősízítette föl. Egyik-másik kritikus egyenesen úgy tekinti az író, mintha az csak tökéletlenül bírná imitt-amott meg- valósítani amaz esztétikai elveket, melyeknek ő föltétlenül birtokában van.

A kritikának e fölényes módszere és leckéztető hangja az, ami oly ne- hezen engedte meghonosulni, hogy egyes kísérletek után el is hallga- tott. A kritikusok nem voltak tiszt- tában feladatukkal, a közönség meg a kritikával. Az addig naivul élvező publikum nem értette meg

szerepét s ellenséges támadást láttott benne kedvelt írói ellen. Az írók pedig a kritikust meddő, teremő alkotásra képtelen, vagy kevéssé képes talentumnak tartották, aki irigységből tépdesi a mások babérait. Még 1827-ben is az Élet és Literatura Köleseynek ezzel a szomorú kijelentésével zárja le pályafutását: Kritika nem nekünk való.

Bajzaé az érdem, hogy a közönségben fölébresztette a kritika szükségérzetét. Az írók elszaporodtak, már nem kellett minden irodalmi műben hazafias cselekedetet látni s a kritikában nemzetrontást. Mindenkinek érezte a tehetségtelenek elriasztásának s az igazi értékek meghatározásának kötelességét. Császár érdekesen mutatja ki, hogy Bajza, a rettegett kritikus, tulajdonképp alig írt kritikát színi bírálatokon kívül, művészi bírálatot pedig, amilyen Kazinczy Himfybírálata, vagy Kölesey három kritikája volt, egyetlenegy sem. Bajza inkább polemikus volt s azok a harcai, melyeket a Conversationslexicon, majd a Pyrker-kérdés körül vívott s melyekben Döbrenteyt és Dessewffy-t összevázta s Kazinczyt ledöntötte az irodalmi vezérség polcáról, keltették fel szélesebb körök érdeklődését az irodalom kérdései iránt. A kritika jogosultságát, amit Kazinczy hirdetett és Kölesey eredménytelenül próbált elismertetni, Bajza vívta ki. A kritika az irodalom szerves alkotó része, nélkülözhetetlen eleme lett, az íróvilágnak el kellett tűrnie örködését.

A magyar kritika történetében korszakot alkot Petőfi föllépése. Nem túlzás, úgymond Császár, ha azt állítjuk, hogy a negyvenes évek közepének nem volt izgatottabb kérdése, mint az: igazi vagy álprófeta-e Petőfi? A zseni a magyar költészetbe Petőfi személyében vonsult be, mint annak idejében Goethe a német irodalomba. A tekintélyekben megrögzött kritikának el kellett ismernie a zseni törvényhozó szerepét, a hagyományokkal szemben az egyéniség hatalmát. Petőfi egészen új esztétikai értékeket hozott a magyar irodalomba: arisztokratikus felfogás helyett demokratikus világnézetet, fentebb stílyhelyett népies hangot, retorika és pátoasz helyett egyszerűséget, konvenció helyett őszinteséget, ünnepi

dikció helyett a szenvedély hangját s a humor derűjét, formatökély helyett formaszabadságot, tekintélytisztelet helyett a zseni autonómiáját. Az egyéniség ilymértékű megnyilvánulása, az egyéni élmény ekkora térfoglalása épp azokat döbrentette meg első sorban, akikben erősen éltek a klasszicizmus hagyományai; a közönség bámulva tekintett az új jövevényre s csakhamar meghódolt neki, az ifjúság pedig bálványként ünnepelte. Császár három csoportba foglalja az akkori kritikát: az egyiknek tagjai az ósdi ízlésű kritikusok; ideáljuk Bajza s az epigonok kezében vértelenné cse-nevészedett, érzélgős líra. A másik irány az ifjú óriásoké, a fiatalságé, akik Petőfi lángelméjét felismerik, de inkább túlzásaiért, hetykeségéért, szertelenségéért rajonganak. A harmadik csoport: a komoly, értékes kritikusok, a Szépirodalmi Szemle munkásai: Henszlmann, Pulszky és Eötvös.

A Szépirodalmi Szemle kritikai munkásságának tárgyalásával végződik Császár könyve. Kiválóbb az egyes egyéniségek rajzában, mint a kritikai irányok feltűntetésében. Az ismert alakokat is többnyire új és igazabb megvilágításban mutatja. Kazinczynak Toldytól és Gyulaiól idealizált képét, melyet nagyjában Váczy is fenntartott, már Pintér irodalomtörténete némileg megkorrigálta, Császár bátran kimondja, hogy érzelmi mozzanatok, első sorban végtelen hiúsága s az előkelő társadalmi rend iránt való tisztelete elhomályosították tiszta látását s hogy neki, az ízlés mesterének, nem volt feltétlenül megbízható ízlése. Bírálataiban rendszerint a felületen maradt s nem nézett a műalkotás mélyére. Kölesey Csokonai kritikájáról azt mondja Császár: „Nem tudnék a magyar kritika történetében még egy példát idézni, amelynek ítéletei ennyire távol esnének az igazságtól.“ Sajátságos, hogy viszont a Berzsenyi kritikáról azt jegyzi meg, hogy „ma nem volna túlságosan szigorú.“ Pedig helyesen sorolja fel ennek is tévedéseit, de Császár, úgy tetszik, Berzsenyit kisebb költőnek tartja, mintsem az nézetem szerint helyes. Találó a három negyvenes évekbeli szerkesztő jellemzése: Vahot hetvenkedő, Frankenburg kötekedő, P.

Horváth Lázár nagyzó. Vahotnak azonban kiemeli agilitását, erős nemzeti érzését s hogy ő érezte meg először Bánk-bán igazi nagyságát, nem Gyurmán Adolf, mint eddig vallottuk. Méltó sorokat szentel két eddig nem eléggé méltatott nagyságnak: Szontagh Gusztávnak és Henszlmann Imrének. Azt tisztult ízlésű, józan ítéletű, a költői szépségek iránt fejlettérzékű kritikusknak festi, kinek tollát sohasem vezeti, mint legtöbb kortársát, pártos elfogultság. Henszlmant a negyvenes évek legnagyobb, legképzettebb kritikuskának mutatja be, a francia dráma elleni nagy elfogultsága dacára is, mely túlzó Shakespeare-kultuszából folyt. De e két egyéniségen kívül, tallát jellemzéseket olvashatunk Pulszkyról, Eötvösről, Toldyról, valamint számos harmad- és negyedrendű kritikusról is. Gazdag, eleven képsorozat ez: megrajzolásuk egyformán dicsőség a szerzőnek és gyönyörűség az olvasónak. Vajha folytatása következne!

Zlinszky Aladár.

Erdélyi József. Három éve *Ibolya-level* címmel ösztövérs versesfüzet jelent meg egy addig ismeretlen ifjú költőtől. A huszonnégy, többnyire kurta, igen sokszor népdalszerű költemény élénk figyelmet keltett. Hatásának legfőbb titka talán az volt, hogy kevés költő jelentkezett az utóbbi években, ki annyira híján lett volna a külső hatások vadászásának. Megszólalása szinte forradalmian egyszerű volt. Már maga az is meglepetés számba ment, hogy egy egészen fiatal poéta nem Adyban keres követnivaló példát, hanem Petőfiben. De azért Petőfi-utánzó sem volt. Valami meglepő természetességgel adaptálta Petőfi formáit, mikben meg tudta őrizni a maga egyéni jegyeit. Ebben az egyéniségben sok szeretetreméltóság nyilvánult meg, mélyen költői kedély s nem mindennapi közvetlenség. E lírai „elsődlegesség” határozta el legélesebben a magyar líra mai művelőinek csaknem egész táborától. Ez utóbbinak hangjában — tagjainak minden színbeli különbözősége ellenére is — úgyszólván általánosnak mondható az eszme és valóság közt beállt szakadás érzetének modern pesszimizmusa. Erdélyit ez az értelmi „Spaltung” mintha elkerülte volna; érzése,

szemlélete, észjárása meglepően naiv teljességű költői világképet mutat, majdnem ugyanolyan, minő a népköltészeté. Ézért érezzük nála negélyzetlennek s mintegy magától adódónak a népies hangot s ezért értjük meg, hogy a megnyilatkozás módjában szívesen vesz útmutatást Petőfőtől; s törekvése e részben azért is figyelemre és érdeklődésre méltó, mert arra vall, hogy Petőfi formái még korántsem halottak s — ha finom fogalomra ily nyers kifejezést használhatni: költői eljárása még mai költőnek is kínálhat új és termékeny lehetőségeket. Ehhez azonban elengedhetetlen, hogy aki eszközeihez nyúl, lélekben ne legyen tőle merőben idegen. Más lelkeségű költő legfeljebb kísérteties stílutánzatig juthat el, mint pl. Babits a *Petőfi koszorúiban*. Erdélyi nem stílutánzó, hanem — legalább jelesebb darabjaiban — iránykövető; irányé, mely érzelmi hangoltságának szervesen megfelel.

Új kötete (*Világ végén*) százegy költeményt foglal magában; ebből kilencet már első könyvében is olvastunk. De e másodsorú lenyomatott versek egyike sem egyezik meg tökéletesen a régebbi közléssel. Van, amely most felére rövidült, s van, amely kétszeresére duzzadt; de szakaszok, sorok vagy legalább is szavak valamennyiben módosultak. Ez arra mutat, hogy Erdélyi éppen nem hanyagol dolgozik: keresztlen keresi a találóbb szót s „erősebb kötést”. A módosítások legtöbbször az ízlés és tudás öregbedésére vall; s csak néha viszi lépre valami utóbbi felmerült, nem éppen szerencsés ötlet vagy kifejezés. Annyi azonban megtetszik, hogy művészetét megbecsüli s gondolat és forma tisztaságát becsúgyának tekinti.

Költői képe a száz vers során határozottan egységes. A kifejezésben már kevésbé egyenletes; e tekintetben „a sikerülés remek órájának” percei nála nem éppen sűrűek. Igaz lelki indíték nélkül jóformán sohasem ír verset, de az impulzus erejét gyakran nem bírja megőrizni aránylag rövid kompozíció lezártáig sem. A *Végrendelet*, *Tavaszi délibáb*, *Közömbös ember dala* ilyen ellanyhuló költemények; s némileg elejti az *Itt* című vers befejezését is, mely pedig a rövidben sothatmndásnak nem kö-

zónságes művészetét nyilatkoztatja meg. Lírai teljességre (az érzésanyag tökéletes kibontására) talán *Igazán* című költeménye szolgálhat legméltebb példával:

Mit tudom én igazán,
ki az apám, az anyám,
vallatom a szívemet,
dobogás a felelet.

Mit tudom én igazán,
ki csókjára vár a szám,
vallatom a szívemet,
sóhajtás a felelet.

Mit tudom én igazán,
merre van az én hazám,
vallatom a szívemet,
fájdalom a felelet.

Ezek súlyos szavak s még sem nagy szavak. Valódi költő beszéde. A *Magányos csillag, Minden árvák anyja, Feszület, Folyondár* s főként a kozmikus távlatú *Észak csillaga* című versek mind számottevő értékei mai líránknak. Ezekben művészi harmóniát érzünk, azt a varázst, mi egyébként valami gyakran még nem áll Erdélyi hatalmában. Aki egyes fordulatok szépsége, a nyelv frissége vagy a képek realizisztikus ereje iránt kevésbé fogékony: a hangulati teljességet, az intonált dallam töretlen vonalát igen sokszor nélkülözni fogja e kötet lapjain. A *Zrínyi halálában* pl. egymást váltogatják a szemlélet szebbnél-szebb képei; hanem a vers egésze meg nem komponálnak érzik; amely keresetlenek maguk a képek, oly keresetnek tűnik fel együttésük. A *Fagyöngy* is remek matériával dolgozik, de belőle nem bír művészi egységet teremteni s majdnem bombasztokban hangzik ki.

Petőfi visszhangja még az újabb termésben is elég gyakran kísért. Egyetlen példát idézek: „Őszutai este késő, hull a csillag, mint az eső, hull a csillag, mégis tele, telistele az ég vele.“ Ritmus is, hangulat is itt mintegy visszaüt Petőfi egyik legismeretesebb szakaszára: „Ereszkedik le a felhő, Hull a fára őszi eső, Hull a fának a levele, Mégis szól a fülemile.“ Ilyen fülben megragadt hangzás- emlékek mellett azonban akadnak részletek (dalszerűek is, leíróak is), mikben semmi sincs Petőfi frazeológiájából, de igenis van valami Petőfi lendületéből és szemléletéből. A *tanyára* című költemény megindítása

tájképi hangulatával közel jár Petőfi enemű remekeihez:

Vadvizes téli legelő ez,
nem látni rajta árva lelket,
magányos héja csukja szárnyát
a esordakúton és figyelget.
A kútostorról szentmihálykor
a dongavedret lekasztják
s otthagyják a felcsuklott gémet,
vigyázza szentgyörgyig a pusztát.

Ezeket a falusi, tanyai képeket Erdélyi József nem „költi“, még csak nem is keresgéli őket össze gyermekemlékeiből. Költészetének egyik legfőbb varázsa éppen az, hogy a természet, annak mérhetetlenül gazdag egyszerűségét valóban a vérében hordja. Képzelmét nem kell mestersegesen stimulálnia, hogy színeket halmozzon holmi „műterem-tájképek“ megfestése végett. Itt, a nagyváros kövei között meglepő érintetlenségben őrzi környezetének benyomásait, s másból, mint ezekből, valójában alakítani is képtelen. Ezek erejét és szépségét viszont annyira érzi, hogy legszívesebben minden hozzáadás nélkül használja fel őket, s csak a foglalás módjában látni meg művészetét. Néha egy hétköznapi észleletet, néha valami paraszti közmondást alkalmaz, s érti a módját, hogy az észlelet érzéki frissességét megmentse vagy a szólás-mondásban lappangó magvat kifejtse s mintegy újra kicsiráztassa. A cifrázás annyira nem kenyerre, hogy nagy egyszerűségében helyel-közzel prózába is téved. A *Szélmalomsírató* című, egyébként erőteljes költeményben pl. két sora valósággal holmi kiscigazda-ujsgaikk hangnemébe csap át: „Mind kivesznek a szélmalomok az egész Alföldön nemsokára.“

Mi úgy érezzük, hogy Erdélyi József még nem érte el azt a magaslatot, melyre tehetsége — kemény önbírálat és tanulás árán — nyilván elsegíti. Egyelőre feilődőben érezzük, de — legkülönb darabjai alapján — azt is kétségtelennek véljük, hogy benne erős, értékes egyéniség bontakozik. Túlzó magasztalói is akadtak, de reméljük, hogy ezeknél — kik csak elkapatnák — külön irányítót lel önmagában, meg a magyar líra legnagyobb mestereiben.

Rédey Tivadar.

Jókai-emlékkiállítás a Nemzeti Múzeumban. A centenáris Jókai-ünnepség során a Magyar Nemzeti Múzeum — úgy látszik — utolsó napján lépett a nyilvánosság elé az elmúlt hó 15-én megnyitott Jókai-emlékkiállítással. A kupolacsarnok szigorú, kisarányú véreztetése, a nyolc tárlószekrény, a tizenhat asztalvitrin szinte kánonisztikus feladattá teszik az ilyen emlékkiállítás rendezését, melyek során a Jókai-kiállítás már a harmadik. Stílust és mérsékletet kényszerít a keretek merevsége és igen nehéz ezek közben az élet vonalát úgy vezetni, hogy egyik falnál vagy üveglapnál se szakadjon, vagy tükrözzék meg prokrusteszi hatással.

Rédey Tivadar, a Nemzeti Múzeum könyvtárosa szerencsésen alkotta meg az irodalomtörténeti csemegének illő kiállítást. A múzeum gazdag anyagának elrendezését nem fogta fel beavatkozásnak a költő egyéniségébe, nem igyekezett portraitirozni sem, hű maradt anyagához, és az egyes darabok önbecsét nem sikkasztotta el azzal, hogy illusztrációkat faragjon belőle Jókai életregényéhez.

Bizonyára rájött, hogy mennyire jobb és irodalmibb így a megközelítés kockázatos eszközeivel nem dolgozni. Ennek problematikus értékére különben egy-két kiállított plakett- és síremlékterv adott példát, melynek jellemző szándéka magtalan allegoriává süllyed. A kiállítás Jókai életének szinte nyárs-polgári emlékeit tárja elénk, csupa emberi dokumentumot. A költő anyagon felülbeigó életét, ami a nagy mesemondó fantáziájából, tolla alól burjánzott, nem is lehetett volna ezekkel megközelíteni. A polgár, Komárom szülőte, a márciusi ifjú, a közélet elithareosa és soknyelven eredményes diplomatája lép elénk ezekben az emlékekből, amelyek tudatos szerénységgel együtt azt a térképet adják, ahol az ő káprázatos szelleme a magyar kultúrának terepére volt. Az egyes adatoktól igyekezett tehát a rendező kéz távol tartani az utánfestést, az imitációt, miután feladata

csak a jelzet, a terepkitűzés volt. Ez a törekvés teszi a hasonló megoldásokkal ellentétben a kiállítást egységessé.

Nem esik széjjel az egyes vitrinek tartalma az anekdotázó, a pipázó, papucos, avagy a mesemondó-kosztümös Jókai külön figurájává, a költő képe együtt alakul ki az összes vonások kusza tartalmából.

A kiállítás időrendet követ. Egy szekrényben Jókai gyerekkorának és a szabadságharc előtt élt életének vannak materiális emlékei, írás az atyától, iskolai bizonyítvány, négysoros vers, a kilencéves gyermek műve. A zsengek között van a magyar költészet egy páratlan különlegességű emléke: A zsidó fiú című dráma, melyet Petőfi Sándor, a vándorszínész másolt, hogy ismeretlen nevű költőtársa pályadíjat nyerhessen vele az Akadémián — mert idegen kézírás követeltek a pályázótól. Így fut azután körül az egész teremben Jókai pályája, hogy az utolsó vitrinben a megszállt területek centenáris ünnepségeivel záruljon le.

Ebben a kiterjedésben egy kivételes magyar író karrierjének látjuk állomásait. Királyi kitüntetés, nemzeti jubileum, főrendiházi tagság, a „művelt nyugat“ elismerése, francia írók tiszteleti lakomája, monumentális halotti gyász, utána rosszul sikerült és eredménytelen szobor- és síremlékpályázat. A monumentális hatást azonban nem ezek a jelek teszik reánk, egy kis nemzet erőlködése, hogy jutalmival megközelítse halhatatlan fiának érdemeit, hanem az írótól származó, a teremtés emlékeit őrző darabok. A vaskos kéziratkötetek egyenletesen hulló gyöngybetűkkel, az alkotás lázában is fölényes nyugalmat eláruló jegyzetek, zsebkönyvecskék egy tenger masszív mozdulatlanságának fodrozó felületét sejtetik meg.

A Jókai-emlékkiállítás egészben azt mutatja, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi-könyvtára Jókai emlékeit nagyszerű teljességben őrzi.

Balogh László.

Munkácsy Mihály.

Május elsején huszonöt éve múlt annak, hogy Munkácsy Mihály meghalt. Huszonöt év hosszú idő a képzőművészet életében, hol úgy szólván emberöltőről emberöltőre feltűnően változik minden: az ízlés, a divat, a mult megítélése és nemkülönben változnak a jövő elé kitűzött célok is. De ha most ezek a sorok Munkácsyval foglalkoznak, ennek oka abban is rejlik, hogy amidőn meghalt, jóval hiányosabban ismertük munkásságát, mint ma. Nevének hallatára akkortájt legtöbben a nagyméretű bibliai vagy történelmi kompozíciók alkotójára és az azokat megelőző, a magyar népeletből merített jelenetek megfestőjére gondoltak, előttük legfeljebb még egy pár csillogó, pazar intérieru emléke merült fel, de tájképeit és csendéletszerű festményeit, valamint vázlatainak gazdag anyagát alig néhányan vehették számba. Ma már ezeket is belé kell vonnunk ama vizsgálódások körébe, amelyek festői jelentőségének lényegét kutatják. E tekintetből most jóval könnyebb a helyzetünk, mint halála idején, mert a Szépművészeti Múzeum olyan gazdag és annyira szakavatottan megválogatott anyagot tartalmaz Munkácsy műveiből, hogy már pusztán ennek a gyűjteménynek alapján is más képet kell alkotnunk róla, melyet gazdagon egészítenek ki az elmúlt negyedszázad óta a magánygyűjteményeink vásárolta, pompásabbnál pompásabb Munkácsy-festmények.

Ez a revízió sok más szempontból is szükséges és azért is érdekes, mert egy lezárult képzőművészeti kor után történik, amelynek értékeit immár higgadtan, túlzott lelkesedés vagy elfoglalt harag nélkül mérleghelhetjük. Munkácsy tüneményes erő kifejtése ugyanis az európai festészetnek ama korára esett, amidőn a francia impresszionizmus csírázni kezdett, majd hatalmas sűrűségbe és arról dús koronába szökken, miközben nagyon sok művészetkedvelő szemében mindent beárnyékol, ami közvetlenül nem belőle sarjadt, míg viszont mások lelkéből gyűlölködésig fajuló ellentétállást és tiltakozást fakasztott. Ennek megfelelő volt az állásfoglalás Munkácsyval szemben. A történelmi atelier-festészettel szembefordu-

lók, a mindennemű zsánerszerű képzőművészettel elégedetlenek, akik mindenképen új formákat és még öntudattal is új témákat kívántak a képzőművészetben, nem túlságosan lelkesedtek érte, bár hatalmas kifejező erejének varázsától programmszerű nézeteik ellenére sem tudtak teljesen szabadulni. A mult idők vágyainak és ízlésének továbbfolytatói viszont fanatikusan esküdtek rá, de eközben sok mindent nem láttak meg benne, amiben hatalmas tehetségének talán legjavát adta.

Ellentétes megítélésének zavarához sok egyéb körülmény is hozzájárult, amely csak növelte az ingadozást. Munkácsy odakint éveken át a képzőművészeti élet és divat tetőpontján állott, míg aztán egy szerre, szinte egycsapásra megváltozott e helyzet. Arról, akiről hosszú időn át úgy szólván csak magasztaló írások jelentek meg, epés és lekiacsioló megjegyzések kezdtek hallatszani, majd szenvedélyes támadások következtek, sőt rövid idő alatt annyira fajult a helyzet, hogy majdnem teljesen sutba dobták emléket. Mint minden téren, itt is bekövetkezett, hogy a csöcselék sárral dobálta meg azt, akit tegnap még istenítt. A divatnak ezt a szeszélyességét a műkereskedelem is visszatükröztette. A Munkácsy-képek ára feltűnően esett, mert addig feltűnően őrözt az alkotásai jókora mennyiségben jelentek meg a piacon, ami viszont szerencsénk volt nekünk, mert olcsón juthattunk hozzá olyan gyönyörű képeihez, amelyekért ma már sokkal, de sokkal többet kellene fizetnünk. Míg azonban egyes, biztos szemű műértők csendben gyűjtögették képeit, a tétovázó laikus közönség sehogysem tudott véle szemben állást foglalni. Nyilvános gyűjteményeinkben megtekinthető egynehány képének erejét ugyan mindenkinek éreznie kellett, de ezek a képek valahogyan ellentmondottak a divatos jelszavaknak. Történelmi és genre-képek voltak. Ez pedig valami borzasztó volt a mindenáron megújulásra vágyódnak. Impresszionizmus és pleinair kellett, egyszerűség, semmi beállítás és semmi úgynevezett „komponálás“, mely a természetet „meghamisítja“, aztán semmi fekete szín, amelyről még azt is kisütötték, hogy nincsen, kék és lila árnyékok.

sok levegő, zöld reflexek és így tovább, hiszen jól emlékezhetünk az elmúlt 20–25 évről ma már alaposan megkopott, a többihez hasonlóan lélektelen sablonokká nyútt jelszavaira. Munkácsy azonban nem volt e vele szemben felszínesen használt szempontok szerint megközelíthető. Aki elfogult volt, mert szívvel-lélekkel benne élt a képzőművészeti küzdelmekben, vagy akinek nem is volt igazi érzéke a művészethez, ami általában csak kevés embernek adatott meg, elfordult Munkácsytól. Ebben azonban nyilvánvalóan annak is nem csekély része volt, hogy egynehány olyan képe is ismertté vált, amelyet képerkeskedője rabjaként, pazar életmódja költségeinek előteremtésére lelketlenebbül, sőt néha lélektelenül festett és hozzájárult az is, hogy amidőn a kételkedő műbarát önmagának felvilágosítása, vagy megnyugtatása végett az egykori magyar lelkesedők írásait kutatta át, rendszerint csak üres retorikai méltatásokat talált olyan különben méltán elismert irodalmi esztétikusok tollából, akiknek bizony vajmi kevés benső viszonyuk volt a képráshoz.

Aztán megint változott a helyzet. Az impresszionizmus, diadalai tetőpontján, ősokeket kezdett keresni magának, miközben itt is, ott is kiderült, hogy teljesen semmi sem új a nap alatt. Ekkor fedezték fel és kezdték nagyra tartani a tájképfestő Munkácsyt, a lázas erővel megjelenítő esendéletfestőt, ekkor jöttek nyomára a vázlatos képeiben megnyilvánuló hatalmas éleslátásnak és csodálatos frissességnek. Ez a folyamat természetesen nemcsak minálunk játszódott le, hanem odakint is. És íme Munkácsy ismét az élre került. Rövid idő alatt már az úgynevezett „moderne” kedvencévé is vált, sőt néha harci eszközzé teoretikusai kezében.

Ebben az értékelés-ingadozásban visszaverődött az elmúlt huszonöt év képzőművészeti folyamának egész hullámlása. Egy dolog azonban bizonyos: az idő nem járt el Munkácsy felett. Nálunk már ismét elfoglalta szédületesen kimagasló helyét és a külföld ítéletében szintén megint előnyomulóban áll a legelsőik közé. De ha igaz is, hogy az elmúlt negyedszázad nem ártott

neki, viszont kétségtelen az, hogy ma sok tekintetben más szemmel nézzük őt, mint kortársai; másnak érezzük nagyságát és bár lehet, hogy csalódunk, az a hitünk, hogy némiképen közelebb jutottunk igazi nagyságának felismeréséhez.

Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy ez a nemzedék jobban ért a művészethez, mint a megelőző, hogy tehát Munkácsy nagy diadalai idejében mindazok, akik érte lelkesedtek, tisztára csak hamis nyomokon indultak el. Csak az idő szerepét kívánjuk ezzel hangsúlyozni, amely lassankint lehántja az értékelésekről a külső, felületes korszerűség kergét és évtizedről-évtizedre közelebb segít annak felismeréséhez, hogy voltaképpen miért tartották a kortársak legjobbjai nagyra Munkácsyt. Hiszen a művészi nagyság megérzése és a róla ugyanakkor adott magyarázat rendszerint két különböző dolog. Csak kevés zseniális embernek osztályrésze, hogy fogalmilag is azonnal rátapintson lelkesedésének találó körülírására. Legtöbbször vágyaik és meggyőződésük burkába foglalják benyomásuk elsődleges érzetét és róla gyakran olyan magyarázatot adnak, amely vagy éppen ellenkezője a beléje zárt ténynek, vagy csak kevés köze van hozzá. Ha Munkácsy történelmi és biblikus képeinek áhítatos szemlélői valamiképpen számot akartak adni arról, hogy miért is voltak rájuk akkora nagy hatással e képek, legtöbbszörre a művész emelkedett felfogására, nagyszerű történelmi érzékére, magasztos hangulataira, vagy egyéb olyan dolgokra utaltak, amelyeknek a közvetlen művészi hatás felidézésében éppen olyan kevés részük volt, mint amilyen kevés ma van. Legjobbjaikra, azokra, akikre igazán hatott Munkácsy s akiknek képei látása valóban mély lelki élményt jelentett, Munkácsy a festő hatott, mint ahogy igazán és mélyen semmiféle képzőművész sem tud másképpen hatni alkotásaival, csak éppen mint képzőművész. Egészen közömbös végső eredményben, hogy valamelyik évezredes egyiptomi szobor kit ábrázol, semmiféle történelmi adatot sem kell ismerünk hozzá. Egy hajszállal sem segíti tovább a művészeti élvezet élményszerűségét az, hogy Krisztus Pilátus előtt miképpen és miért áll,

elmúlhatnak évszázadok, évezredek, feledésbe merülhetne minden, amit ez a kép ábrázol, de ha ez a festmény a mai kultúra teljes pusztulása után valami csodaképpen mégis megmaradna, a kései szemlélőkre a „feszítsd meg”-et ordító zsidó alakja éppen olyan mélyen hatna nagyszerű jellegzetességével, mint ma. Festői ábrázolása, a benne megnyilvánuló óriási teremtő erő éppen úgy rabul ejtené a nézőt, mint ahogy lenyűgözik az egyiptomi szobrászat hatalmas emlékei azt a mai embert, aki egy szót sem tud Egyiptom történetéből, egy szót sem legendáiból.

Munkácsyt ezért tisztára csak a teremtő, a művészi alkotóerő szempontjából kísérreljük megközelíteni. Ezért egészen mellékes volna relatív művészettörténeti szempontokat vinni a tárgyalásba, történelmi iskoláról, realizmusról, vagy a naturalizmusról hosszasan elmélkedni. Hiszen a tárgynak és a felfogás módjának korszerű járulékaik meg lehetőségen közömbösek a művészi hatás szempontjából. Velasquez Bredaképe nagyszerű kép, jóllehet abszolút „történelmi” festmény, de nem azért nagyszerű, mert ez a jelző rája illik. Viszont a müncheni iskolának nagyméretű vásznai bármennyire történelmi képek, mégis többnyire rosszak, alig akad közöttük egynéhány, amely csak valamennyire is kimagaslanék az unalom tengeréből. Ezért végtelenül igazságtalanok azok a művészettörténeti írók és kritikusok, akik Munkácsyt a többiekkel egy kalap alá vonják és leszámolván az egész történeti iskolával, felette is pálcát törnek.

Mert Munkácsy, amiről a Szépművészeti Múzeumban futólagos szemlélet után is könnyen meggyőződhetünk, kifejezőmódjának megöklentően szuggesztív erejével a XIX. század első művészei között foglal helyet. Ebből a szempontból egészen mellékes az, hogy irány szerűen nem hozott új és úttörő stílust, hogy inkább befejezésnek látszik, vagy egy több áramlatból keverődő visszatérésnek, amelyben csirájukban mégis benne élnek már új törekvések is. A művészet legvégsőbb kérdéseiben az egyéniség ereje a döntő és minden egyéb viszonylagosság mellékes. Ezért nem

igazságos mérték az, amelyet rá a magyar művészet fejlődésének egyik legkomolyabb és legmagasabb szempontokkal élő megfigyelője alkalmazott, amidőn jelentőségét csupán az európai festészet irány szerű fejlődésének szemszögéből mérlegelte nagyszigorúan. Effele szempontok közömbösökké válnak, midőn a Siralomház két alakos tervét nézzük. A csodálatosan megfestett asztalterítő, az összerokadt, sötéten befelé néző elítéltnak felejthetetlen beállítása, vagy Munkácsy egynémely tájképeinek a mindenség titkai fátyolát fellebbentő ereje, minden viszonylagos mérlegelés felett álló, bámulatos teremtő erőt árulnak el.

Ez az erő meglepetésszerűen jelentkezett és szinte megdöbbentő gyorsasággal bontakozott ki. Kezdetben inkább a fiatal festő megjelenésében, beszédjében, vágyaiban és terveiben nyilvánult meg, mint első kísérleteiben, bár ezek legtöbbjében volt már valami, ami minden fogyatékosság mellett is rendkívüli teremtő géniust sejtetett. Ez a sejtés állítja Munkácsy oldalára Ligetit, aki megható szeretettel és önfeláldozással vesződik érdekében és ez ismerteti fel véle pártfogoltja tehetségének sajátosságait. Ligeti az első pillanattól kezdve érezte, hogy egy olyan fiatal művésszel áll szemben, aki mihamarább csak önmagából fog meríteni, akit nem szabad szorgalmi epigonpályára buzdítania, hogy valamikor számottevő eredményekhez jusson. Ezért mondja neki azt a jóslatszerűen beváló tanácsot, hogy soha senkit se utánozzon, mert „bármikinek is csak eredeti önállóságának fönntartásával lehet naggyá és erőssé válni”. Rához is csak azért utasítja, hogy „szellemi összeköttetés képezze közöttük az érintkezési kapcsolatot”.

Munkácsy élt is ezzel a jó tanáccsal. Nem is tehetett másképen. Sokkal tudattalanabb, sokkal szenvedélyesebb és sokkal őseredetibb tehetség volt, semminthogy egy pillanatig is mások szekere mögé tudta volna fogni magát. Lobogó temperamentumának szűk volt minden idegen forma, amelyet lelketlen másolással kellett volna követnie. Ennek megfelelő volt furcsa tanulási módja is, amely rendszerint abból állott, hogy bár valamit felvett a látottakból, mihamarább

szembefordult oktatóival. Rövid idő alatt minden tanulás elviselhetlenné vált számára. Hazuról menekül. Érzí, hogy itt nem találja meg azt, amit tulajdonképpen csak önmagában keres. Bécsben Rahltól tanul ugyan, jobbára csak technikai dolgokat és még inkább felnyílik szeme hivatottsága tekintetében, de ott is börtönben érzi magát. München és a Piloty-iskola következik. Hideg, intellektuális kiszámítottságával csupán béklyója volt Munkácsy heves temperamentumának. Lázasan sóvárog valami másra. A kulcs, amellyel ekkor a jövő kapuit feltárni reméli. Knaus és iskolája.

De amint Düsseldorfba került, rövid idő múlva megérezte, hogy amit ott talál, az sem az, amit keregett. Knaus kispolgári szentimentalizmusa és sórházi szarkazmusa nagyon távol esett Munkácsy lelkének szenvedélyes lendületességétől. De Knausnál mégis új témakört talált, amely némiképpen közelebb feködt ahhoz a liúktető élethez, amely lelkében viharzott. Tanult tőle festeni is valamennyire, de az a korlátozottság, amely a kispolgári szánerképek mesterét szűk térre szorította, Munkácsyt nem elégíthette ki. Hiába kifogásolta Knaus a Siralomháznak neki elérhetetlenül sokoldalú tervét, Munkácsy nem hallgatott rá, hanem megfestette ezt a képet, világhíre első hatalmas úttörőjét. Ekkor már félig-meddig tudatában is volt annak, hogy öntudatlanul, csak önmagából kell merítenie. Ha vívódik is, önmagával kell vívódnia és nem másokkal, akiknek hatásától ezentúl gondosan óvakodik. Innét eredt tartózkodása a múzeumlátogatásoktól. Míg mások szorgalmasan bújták a régi mesterek alkotásaival telt termeket, ő csak elvétve s akkor is pár percre ment falaik közé, mert nem akart mások erős hatása alá jutni. Persze tévedés volna azt hinni, hogy Munkácsy talajtalanul fejlődik, hogy nincsen, ami elődjeihez kapcsolná őt, aki folytatása akart lenni egy nagy és dicsőséges képzőművészeti multnak. De mindaz, amit felvesz magába, a rembrandti víziók, a velenceiek színei, avagy a korabeli naturalista törekvések, mind átalakulnak benne és alárendelődnek egyéniségének.

Nagy átformáló képességére a legjellemzőbb példák egyike az a mód, ahogyan kora fiatalágában a düsseldorfi tartózkodás, közelebről pedig Knaus művészete hat reá. Két ismert kép szembeállításával könnyen feltűntethetjük kettejük viszonyát, még pedig hatás és érték szempontjából is egyformán meglepő eredménnyel. Az egyik kép a Siralomház, a másik Knausnak reprodukciókból valamikor mindenfelé ismert és nagyon kedvelt képe, a Kartyázó inasgyerekek. A Siralomház igazi óserő megnyilvánulása. Lendületes pátosz jellemzi minden naturalizmusa mellett is, sőt éppen annak segítségével. A másik festmény csupán egy mosolygós ötletecske, símán, jelentéktelenül megfestve. Udvariasan, hajlongások között némi hamiskás mosollyal invitálja egy kis humorra a derék és nagyérdemű közönséget. És mekkorák a megfestés különbségei! Knaus kicsinyesen részletező felsorolásával, egy becsületes német iparos pedáns módján elégíti ki a nézőt. Munkácsy sommázva beszél, eltakar, elhallgat, de amit elmond, annak hatalmas súlya van. A Siralomház mélyen bevésődő feledhetetlen élmény, Knaus képe pedig egy fikkus mosoly visszfényeként legfeljebb kellemes emlék.

S ha Munkácsy ennyire elzárkózó és önmagából teremtő volt már akkor, amidőn a lélek külső benyomásokra a legnyitottabban áll, mennyire még inkább azzá kellett válnia, midőn az emberi természet törvényszerűleg is mindinkább önmagába merevedik, ha teremtő génusz és nemcsak holmi középszerű, benyomásról benyomásra kalandozó tehetség hordozója. Munkácsy később is felvesz mély hatásokat, de ezek nála ekkor még inkább csak sugalmazó jelentőségűek. Jól ismeri Courbet-t, érzi maga körül a többi nagy franciát, akik közül hatalmas vérmérsékletével talán Delacroix áll hozzá a legközelebb. Mellette s néha véle együtt dolgozik Paál László, akit szeret és nagyra becsül. Am mindezek művészetén is csak megihletődik, de vakon sohasem indul utánuk. Ezt különösen Paál László esetében kell hangsúlyoznunk, akit újabban némelyék úgy szeretnének feltűntetni, mintha Munkácsy csodaszép tájképeinek

megalkotására döntő befolyása lett volna. De ez és a többi hatások is minden esetben csak arra korlátozódtak, hogy olyan hangokat tettek esengőbbekké Munkácsy lelkében, amelyek lappangó zöngékként már eddig is hangzottak benne és az érintkezésektől egyszerre telt, magasan ívelő hatalmas melódiákká bontakoztak ki.

És mégis volt valami, szinte végzetes ingadozás Munkácsy művészetében. Nem arra célzott ezzel, hogy egész életén át egy alattomosan lappangó, borzasztó betegséget hurocalt magával, amely végül egyszerre kettétörte hatalmas alkotóerejét, úgyhogy kései képei, mint például az *Ecce Homo* és a *Honfoglalás* csak széteső emlékei lehettek egykori nagy tehetségének. Hanem arra, hogy az alkotóművész legnagyobb boldogságát, az önelégültség időkénti megnyugvását sohasem érezte. A művészet elméleti kérdéseiben ugyan sohasem törte fejét, nem elemezgette magát, a művészet céljait és törvényeit, mint másik nagy festőnk, Székely Bertalan. Mindig intuitív érzései vezették, élete végéig tudattalan örök hatalmában állott. És jöhetet sohasem támadtak intellektuális kételyei, a kétségeknek sokkal veszedelmesebb, sokkal pusztítóbb formái kínozták szakadatlanul, még legünnepeltebb képeinek világsikere után is. Örök elégedetlenséggel küzdött, mert az a kép, amelyet vászonra vetett, nem fedte belső vízióit. Mindig az volt az érzése, hogy azt a fényes, hatalmas látományt, amely benne támadt, csak töredékesen tudta ábrázolni. Míg alkotott, valóságos lázban élt, de a munka végső befejeztével az elkészült alkotás nem volt olyan lázas, nem volt olyan meghökkentően erős, mint amennyire szerette volna. S ha ő így érezte, vízióinak és megvalósulásainak hivatott ellenőrzője, legyen szabad nekünk is ezen a nyomon elindulnunk, talán eljutunk rajta munkássága egynémely jellemző tulajdonságának felismeréséhez.

Mindenkinek, aki az elkészült nagy képeket, a *Siralomházat*, a *Miltont*, vagy bármelyik másikat, a hozzájuk készült tanulmányokkal összehasonlítja, okvetlenül feltűnik az, hogy e tanulmányok, vázlatok legtöbbször nagyobb festői alkotóerő-

ról tanuskodik, mint a véglegesen elkészült, nagy képek. A Szépművészeti Múzeum gyűjteménye feltűnő szembeállításokat kínál erre. Különösen kettőt. A *Siralomház* két formájának egybevetését, aztán egy szobasaroknak vázlatos képét és ugyanennek egy intériour-részletként való felhasználását. Határozottabban kifejezve a dolgot: a vázlatok friss, hatalmasan odavetett erejét a befejezett képpé egymáshoz csoportosított részletek együttese nem mindig veszi át. Egyrészt azért, mert a terven legjellegzetesebben kiemelt sajátágok az ismétlésnél le vannak fokozva, másrészt, mert az egyes alkotóelemek összerovása nem lesz még hatalmasabb melódiává, mint amilyenek maguk a részletek már önmagukban is voltak. A szobasarok vázlata — Munkácsynak egyik legnagyobb képe — kitűnően érezteti azt az elragadtatást, amelyet erre a festői látványra érzett. A függönynek fényszűrő és fényszóró fehérsége valóságos rembrandti erővel jegyzi fel a világosság térhangsúlyozó hatásait. A megfestés nagyvonalú, sommázó módja mindent erre áldoz. Valósággal megismerve érezzük, hogy milyen mélyen látta Munkácsy őt környező világának festőiségét. Ezzel szemben a készre sikerült kép, akármilyen szép intériour is, akármilyen gazdag is motívumainak halmozásával, a vázlat teremtő erejét meg sem közelíti. Nagyon finom alkotás, de a kiindulás démonias hevületéből alig maradt meg rajta valami.

Hasonló eredményre jutunk a *Siralomház* két formájának összehasonlításával is. A kész képnek bámulatos részletei vannak, amelyek sokkal jobbakként mint az egész, de ezek sem érik el a kisebb, kevésalakos változat víziószerű hatalmasságát. Ez a tünet aztán majdnem minden nagy kompozíciós Munkácsy-képen megismétlődött. A végső kidolgozásnál a mester lobogó temperamentuma valahogyan elfáradt, gyöngébbé, kifejezéstelenebbé vált. A részletekben még ki-kitört, de a kép egészét nem tudta azzal a tűzzel, azzal az eruptív erővel összekapcsolni és élnék tárnai, mint a részleteket. Igazolja ezt a megfigyelést festői kifejezőmódjának minden külső megnyilvánulása is. Rajza

lendületesebb és magával ragadóbb a vázlatokon és tanulmányokon, színei eredetibbek, mélyebbről csendülök, meggyőzőbbek. Csodálatosan alkalmazott fehér és piszkosfehér színfoltjainak világítóereje nagyobb a közvetlen benyomásokon és a kezdeti átélésen felépülő képein, vázlatain, mint a legnagyobb hatásokra szánt nagyméretű, teljesen elkészülteken. S ha Munkácsy intuitív megérzésem nyugvó önkritikájában nem volt megelégedve teljesen kész nagy képeinek hatásával, igaza volt. Ezek a — bár önmagukban kiváló alkotások — nem érték el a vízió erejét, amiről a látományokhoz közelebb álló futólagos festői jegyzetek és a készülődés forró lázában alkotott tervek többet megőriztek, mint a belőlük összerótt és befejezett nagy kompozíció-egész.

Ma már minden tartózkodás nélkül kimondhatjuk azt, hogy Munkácsy Mihály azok közé a képzőművészek közé tartozott, akik igazán nagyot nem érzékélésük leszűrésével és összhangolásával értek el, hanem azok közvetlen, lázas megrogzításával. Akármilyen nagystílus és maradandó alkotás a Krisztus Pilátus előtt, a Milton, vagy akár milyen kiváló festmény az Ujjoncozás, ezeknél a festményeknél többet jelentenek azok, amelyek Munkácsy közelebb maradt az egy-egy motívumra felépített természetlátáshoz és az annak nyomában támadt vízióhoz. Nála a sikerülés szinte fordított arányban áll a festményre fordított iparkodással. Paál Lászlónak egy-kettőre odavetett arcképe, a feleségéről pár óra alatt elővarázsolt kis portrait, a Reményiről festett kis vázlat a legkiemelkedőbb festői teljesítmények mellé sorolhatók. Messzire maguk mögött hagyják a Haynald-, vagy a Liszt-képet. Bámulatosan könnyed festőiségüket ezeken a nagy reprezentatív arcképen jóval bágyadtabb, kíméletesebb festés váltja fel. Előttük nem érezzük azt az elemezhetetlen érzést, hogy igenis így volt, és nem másképen, hogy másképen nem is lehetett, amit az idézett, lázas gyorsasággal készült, kisméretű képek ellenállhatatlan igazsággal hirdetnek magukról.

Tehetségének ez a sajátossága világosan látható tájképein is, melyeket nagyobbrészt csak önmaga mulattatására festett, nem is tartott

valami nagyra és környezete sem becsült meg kellőképen. Pedig legjajava alkotásai közül valók, éppen azért, mert a gyorsan látó, mélyen érzékelő és meggondolások nélkül, tüneményes erővel alkotó Munkácsy jut bennük szóhoz. Ezek a tájképek majdnem kivétel nélkül nemcsak a magyar képirásnak remekművei, hanem európai vonatkozásban is a XIX. század legbensőbb, legnagyobb szerűbb tájképei közé sorozhatók. A Szépművészeti Múzeum eddig sajnos csak néhányat szerezhetett meg közülök. De ez a pár kép, kapcsolatban a legutóbb odakerült csodaszép virágszendélettel, mégis teljes képet ad arról, hogy a természet életének milyen mély megérzése állott Munkácsynak hatalmában. Teljesen mindegy volt, hogy miféle tárgy került szemé elé. A kolkachi park zöld és nedves sejtelmességét, a koricatörésnek borús ég alatt tepedő, fáradt egyhangúságát, a tóparti, dombos tájéknak szűzies frissességét egyforma erővel varázsolta elének. Ezeken a festményein közte és tárgya között nem lebegett már semmi emlék és nem tolokodtak elő átalakító és átrendező vágyak. Az a kissé romantikus póz, mely korának jellemzője volt és amely élete végéig fel-felütötte fejét munkásságában, ezeken a képein seholsem található. A naturalisztikus természetmegérzésnek mély hangulatai váltják fel, melyeket nem a festő sugall a tájba, hanem a tájék ébreszt fel megfestője lelkében. Paál, akit rendszerint erős belső szenvedély fűtött és mozgatott, csak nagyritkán tudott felemelkedni az önmagáról megfélekedezésnek erre a szinte nirvánaszerű állapotára, amelybe Munkácsy azonnal belémerült, mihelyt szembekerült a szabad természet világával. Persze csak érett, kiforrott művészkorában, mert ifjúságának tájképei, bármily erőteljesek is egyébként, például romantikus gesztusokban, közel sem érnek férfikora nemű alkotásaihoz. Ezekben a remek tájképekben lényének minden külsőséges hatástól érintetlen őseredetiségét adta, a XIX. század második felében támadt európai naturalizmusnak gyönyörű hajtásaként. Mert Munkácsy Mihály legjajava tehetségével ennek a naturalizmusnak volt egyik legjelentékenyebb megszólaltatója. De ifjúságának első és sok tekintetben nagyon

mélyen bevésődő benyomásai nem voltak olyan természetűek, hogy ez a naturalizmus korán önmagára ébredjen és öncélúvá váljék s ne csupán mint mellékes megnyilvánulás jusson kifejezésre, mint eszköz, mint nem eléggé becsült hang, mely azonban mégis kitört és eget kért. Munkácsy a romantikus érzelmi pátosz korában nőtt fel, amelyet kellemetlennek érez kissé és szabaddalni szeretne tőle. Belőle az intellektuális hamis pátosz erőtlen világába kerül, a müncheni iskolába. Ezért volt neki megváltás még Düsseldorfnak bármennyire kispolgáris jellegű természetességgereése is, amely egy-két lépést jelentett a szabadulás felé. Lényének legmélyebb hajlandóságai arra irányultak, hogy az őt körülvevő világ jellegzetességének elmélyedő, biztos szemű és kezű, szinte démonias erejű ábrázolója legyen, de a kor, a környezet és ennek intellektuális hajlandóságai arra csábították, hogy bámulatosan éles naturalizmusának segítségével más világokból öröklött schéma szerint építsen kompozíciókat.

Nem vonunk le semmit Munkácsy igazi nagyságából, ha ezzel a mult nyomdokait követő Munkácsyval, aki gyöngébb és erőtlenebb, azt a Munkácsyt állítjuk szembe, akiről előbb szoltunk, a tervek, a vázlatok, a tájképek, a csendéletek, a kevéssalagos helyzetképek festőjét. Hiszen a képzőművészetben a nagyság nincsen az alkotóerő külső megjelenési formáihoz kötve, hanem csak az alkotóerő mértékéhez. A naturalista felfogású művész lehet éppen akkora, sőt akár nagyobb is, mint az idealizáló, aki típusokban látja meg az örök emberit és nem az élet százezernyi esetlegességében. Az egyik mód éppen úgy hozzásegít az élet és a világ nagyságának megérzéséhez és megérettetéséhez, mint a másik, még ha egészen másképen is. S ha Munkácsynak az általa legmagasabbnak vélt törekvéseit nem koronázta az az eredmény, melyet remélt, ennek oka az volt, hogy egy akkor már elmúlóban álló világ szépségformáiba akarta beléönteni naturalista természetlátását, a régi pátoszt akarta kiformalni belőlük, holott a naturalizmusnak egészen más a pátosza és kifejtésének eszközei is

mások, mint a tér szép beosztásával, elvont típusokkal és a három alapszín ellenpontozásával alakító régi művészetnek.

De teljesen mellékes az, hogy mi nem sikerült Munkácsynak. Mert az a Munkácsy, aki megmarad, mindenképen nagy. Elképzelhetetlenül eleven erő van benne. Lázás mélyre-markoló erő, amely víziószerű megvilágításban állítja elének azt, amit az életből kiragad. Nem a hűvösen tapogatózó hideg és unalmas naturalisták közül való. Sőt ellenkezően. Eleven, lüktető élet vére fűt át nála mindent. Nemcsak a mozdulatot és a mozgást, amelynek legbiztosabb kezű, magával ragadó ábrázolója, de megfeszülő élet van belézárvá, még látszólagos nyugalmasságába is. Egy-egy bánatába süllyedt, nyomorúságos alakjának önmagábahulló, merev nyugodtsága mögül is az élet küzdelme zúg fel, tájképeinek nyugodt csöndje mögött a természet örök erőinek keringése rejtezik. Munkácsynál még a csendéletek sem álmódozva nyugvó formaábrándok, nem halk egybecsendülések. Bennük is egy lázas gyönyörrel élvező, érzékelési százezernyi finomságában tobzódo léleknek harsogó ujjongása tombol, amely kimondhatatlan mohósággal ölel magához mindent, amiben jellegzetesség nyilvánul.

Farkas Zoltán.

Zenei szemle.

Félszázados fennállását ünnepelte a *magy. kir. Zeneművészeti Főiskola*, amely annyi magyar alkotó és előadóművészt s oly sok kitünő zenepedagógust nevelt. Közülük sokan nemcsak nálunk szereztek hírt és nevet, de tehetségükkel és tudásukkal az egész művelt világon ismertté és becsültté tették a magyar zenekultúrát.

Nagy ünnepünk volt az ország első zeneiskolájának ötvenéves jubileuma, amelyet díszüléssel és előkelő hangversenyek sorozatával tettek emlékeztetéssé.

A díszülésen ott volt az államfő s az ország művészeti, társadalmi és politikai képviselője, valamint a fél Európa zenevilágának írásban vagy élőszóval tolmácsolott üdvözlölete.

Az ünnepi beszédekből az intézet történetének és kulturális jelentőségének plasztikus képe alakult ki.

„Két nagy magyar zenész, a két első igazgató, *Liszt* és *Erkel*, mindjárt az alapításkor bevitte az iskolába a nagy művész bővös erejét, amely a szellemi erő fennmaradásának törvénye szerint változatlanul hat tovább az időközön át” — mondta magas szárnyalású megnyitóbeszédében gróf *Klebelsberg* Kúnó kultuszminiszter.

Mikor az intézet létesült, *Liszt* Ferenc grandiózus eredménye oktatva zenére a világot. A rendkívüli mesternek soha el nem múló érdeme, hogy hazafias lelkére hallgatva hazajött s itthon tanított, lelkesített és irányított. Tőlünk, a mi Zeneakadémiánkból vezényelte Európa zenekarát és adta meg a világzeneművészet fejlődésének tempóját. Gyönyörű gondolat volt a kultuszminisztertől, hogy a jubileumra *Liszt* szellemének örök emlékeként *Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola*-nak keresztelte el az intézetet.

A díszülésem még egy beszédet hallottunk, amelynek minden szavát meg kell jegyezze minden magyar ember. A világ legelső szónoka, gróf *Apponyi Albert* mondta:

„1873 február 8-án egy ifjú állott fel Magyarország képviselőházában szűzbeszédének elmondására. A beszéd tárgya az országos zenei főiskolának felállítása volt. Az akkori kormány már az előző évi költségvetésbe állított be erre a célra megfelelő tételt, de a pénzügyi bizottság azt mint felesleges luxuskiadást törölte. A kormány 1873-ban megújította kísérletét s a fiatal képviselő annak támogatása végett szólalt fel. A költségvetési tétel megszavaztatott; két évvel később az Országos Zeneakadémia tényleg felállítatott; most ünnepeljük félszázados fennállását és nagyszerű fejlődését. Az 1873. évi fiatal képviselő pedig, aki a Zeneakadémia felállítása érdekében mondta el első parlamenti beszédét, ma itt áll Önök előtt, mint öreg ember, aki a visszaemlékezésnek erejéből nyert küldetést arra, hogy ünnepi szózatul üdvözzölje azt a nagyranőtt intézményt, melynek 50 év előtt bölcsőjénél állott.

— Zenei kultúra! Vajjon mit jelent ez? Talán csak az ártatlan élvezetek egyik forrását? Minden más

művészet — a költészet, a képzőművészetek — valamely konkrét tárgyat állít előnkbe. A zene magának az egységes világeszménynek egyenes kifejezője. A zenének számos legnagyobb, legigazibb megnyilvánulása azonban távol áll minden konkrét költészeti tárgytól; azok a halhatatlan szimfóniák, kvartettek és szonáták, amelyekből naponként ezek lelke rezdül meg, nem bírnak szavakban kifejezhető tartalommal; miért szólnak tehát hozzánk olyan benső erővel, miért idéznek elő olyan lelki hullámvast, melyet épp úgy nem lehet szavakba önteni, mint magának a műnek tartalmát? És vajjon minő ennek a behatásnak a természete vagy jelentősége? Tisztán múlt élvezet-e, vagy nyerünk-e belőle még valamit, ami állandó értéket vezet be életünkbe? ami az egyén és az egyének sokaságának a nemzeti lelki világában gazdagítja, erősíti, fölemeli? Mélységes meggyőződésem szerint: igen.

— Sokan a célt úgy formulázzák: magyar zenét kell teremteni. Helyes, de ennek egyetlen módja, ha magyar zenészt nevelünk. Bizonyos külsőségekkel, a szó mélyebb értelmében nem teremünk magyar zenét; ezek alkalmazása a maguk helyén igen előnyös és tetszetős lehet, de nem nélkülözhetetlen kellei a magyar zenének. Felhasználták őket idegen zeneszerzők is anélkül, hogy zenéjük ezzel magyarrá lett volna. Brahmsnak magyar táncai példának okáért, bár igen szépek, de épp oly hamisítatlan német jellegűek, amilyen német katona a porosz huszár atillájának dacára.

— Szerény keretekben indult meg az Országos Zeneakadémia, de már az első éveket *Liszt* Ferenc, *Erkel* Ferenc és *Volkmann* Róbert neveinek fénye ragyogta be. Mikor mindig több és több tanszak betöltése és a szervezet kérdéseinek végleges megoldása vált égetővé, *Verebi Vég*h János zenei tudása és szívós akaratára jött *Liszt* Ferenc lángelméjének segítségére; az ő nevéhez fűződik a nagy arányokhoz való közeledés néhez feladatának sikeres elvégzése. *Mihalovich* Ödön nagy zenei képessége, intranzigens erkölcsi komolysága és magas művészi ideálokhoz való törhetetlen hűsége segítették az Akadémiát a mai magaslatra.

— Mindezek a férfiak a kiváló ta-

nári karral együtt, mely őket támogatta, aranybetűkkel írták be nevéket a magyar kultúrtörténetbe. Midőn pedig róluk megemlékezünk, szeretettel és bizalommal üdvözljük munkájuk hivatott folytatóit, *Hubay Jenő* igazgatót, akinek neve fogalom és program Magyarországon és az egész művelt világ előtt.

— Végezetül pedig álljon itt még egy visszaemlékezés: Mikor 1873-ban a Zeneakadémia érdekében mondott beszédemet befejeztem, az a kiváló szerencse ért, hogy a haza bölcse, *Deák Ferenc* hozzám jött első parlamenti felszólalásom sikeréhez gratulálni. Az „öreg úr” — amint akkor bizalmas körében neveztek — mellém ült és a következő megjegyzést tette: *„Nagyon jó érveid voltak, kedves öcsém, de a leg-erősebbet mégis kifejejtetted”* „Hogy-hogy?” mondtam csodálkozva, mire ő: *„Hát azt nem hoztad fel, hogy ebben az országban, ahol annyi a széthúzás, versengés, pártoskodás, valóban szükség van intézményre, amelyben harmóniát tanítanak.”* Deák Ferenc ezt tréfásan mondotta ugyan, de én annyi esztendő után is nagyon komoly értelmet tulajdonítok e szavaknak. Legyen igenis nemzeti életünk hasonló a zeneihez; legyen benne céltudatos következetesség és egység elhatározásainkban; legyen e munkában erőteljes, férfias ritmusa a törhetetlen akarásnak; legyen ekkép a zene szent-háromsága; melódia, harmónia, ritmus, életteli szimbólum: *Magyarország feltámadásának szimbóluma!*“

Gróf Apponyi Albert ragyogó szavaiban benne van a Zeneakadémia egész múltjának méltatása és jövő élete. Meghatódva hallgattuk őt és a sors kivételes kedvezését láttuk szavai mögött. Nagy öröme lehet, hogy a magyar zene ügye, melyért a fiatal képviselő síkraszált, világhódító útján diadalmasan megy előre.

A három hangverseny díszes keretek közt folyt le. Az első este műsorát Liszt Ferenc „Szent Erzsébet legendája” című hatalmas oratóriuma foglalta le. A mester ezt a művet a történelmi nevezetességű Wartburg nyolcszáz éves fennállásának ünnepére írta s tárgyát Erzsébetnek, II. Endre királyunk

szentté avatott leányának életéből vette. A legenda tematikus anyaga liturgikus énekekből és magyar népdalok kinesekamrájából való. Első előadását fővárosunkban 1865 aug. 15-én maga Liszt vezényelte azon az ünnepélyen, melyet a Pest-budai Zenede huszonöt éves fennállására rendeztek. Erre az alkalomra Pest városa díszet öltött. Az ablakokból zászlókat lengetett a szél és az ifjak kalapját árvalányhaj díszítette. A Zenede tanári kara az intézetből zászlók alatt vonult a belvárosi templomba, majd mise után a Vigadóba, ahol kétezer ember várta az oratórium előadását. Liszt fekete talárban volt, a vállán palásstal. Egykorú rajzokból látjuk az emlékezetes előadást. A legenda mostani előadásának külsőségei is méltók volnának az ecsettel való megörökítésre. Hubay, a hegedű Liszt Ferencet, vezényel. Előtte az intézet nagyszerű zene- és énekkara. A páholyokban, erkélyeken és széksorokban az ország vezetői és előkelőségei. Hubayt kiváló dirigálásáért és a jubileumi ünnepségek körüli fáradhatatlan munkásságáért állva, hosszasan tapsolta a közönség.

A másnapi hangversenyt is Hubay vezényelte. A műsor a Főiskola régebbi igazgatóinak és tanárainak műveiből állott. Erkel, Koessler, Mihalovich, Volkmann, Szendy és Herzfeld szerzeményeit játszotta az intézeti zenekar, amelynek kiválóságát a velünk együtt ünneplő külföldi zenebírálok nem győzték dicsegni. A nagyértékű műsorból hódító faji magyarságával *Szendy Árpád* Greguss-díjjal kitüntetett „Helikoni szvit”-je és *Volkmann Róbert* világszerte ismert F-dur szerenádja vált ki.

A harmadik hangversenyt a Filharmóniai Társaság rendezte a jubiláló Főiskola tiszteletére — sajnos — nem magyar karmester vezénylete alatt. Radnai, Bartók, Weiner, Hubay, Siklós, Kodály és Dohnányi műveiből állott a műsor, amelyből *Hubay* örökbecsű III. hegedűversenye (*Zathureczky Ede*, a mester egyik legkiválóbb volt tanítványa, nagyszerűen játszotta). *Siklós Albert* „Találkozás” című zenekari képe és főként *Dohnányi* zenekari szvitje emelkedett ki. A jubileumi ünnepségek alatt távollévő Dohnányi, a

Főiskola legnagyobb volt növénydeke, szellemében mégis közöttünk volt s szvitjével, grandiózus költőleke erejével, ő ragadta el a pálmát.

Molnár Imre dalénekes neve ismertebb, semhogy felfedezhetnök, de legutóbbi hangversenyével kapcsolatban írni kell róla, mert olyan magyar érték, amelyik nincs a maga helyén. Könyvtáros és tanár (de nem énektanár) a Nemzeti Zenedében és zenekritikus a „Magyarország”-nál. Mindezek helyett elsősorban énekpedagógiai tanszék illetné meg őt (akár a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolán), mert ennyire *magyarul* soha senkit sem hallottam énekelni. Többször rámutattam, hogy művészeink némelyikének előadását a legmagasabb színvonalon felül szorosabban alig meghatározható magyar faji vonás díszíti (Hubay, Dohnányi, Szendy, Szemere, Takáts Mihály, Környei stb.) **Ez a tulajdonság emeli Molnár Imrét is magasra.** Kiváló stilszta és ezenfelül valami nemes magyar íz érzik előadásán. Ahogy szép baritonja magyar dalba fog — *egyedülvaló*. Mikor minden kíséret nélkül a Néprajzi Társaságban, a Petőfi-Társaságban, fehér asztal mellett, vagy a magyar dal kíséretéhez alkalmatlan módon, zongorával, énekel, előad, beszél, harsóg, suttag, búsong és pajkoskodik, — minden szívét megejt. Művészetének magyar zamatát iskolai tantárgyként kellene tanítani, hogy generációk nőhessenek fel előadásának szellemében.

A magyar népi muzsika kineseit mostanában serényen gyűjtjük. De azokat meg is kell eleveníteni. Ezt ma legjobban Molnár Imre tudja. És nemcsak előadja, hanem kutatja is az anyagot. Széles zenetörténeti tudással és ép magyar érzéssel számos gyöngyöt ásott már ki. Mostani hangversenyén eddig ismeretlen, XIX. század elejéről való nótáskönyvből hét olyan dalt adott elő, melyek mindegyike tanulmányra méltó. Nagyszerű magyar finomság, ötletesség, fantázia és melegség árad ezekből a diáknótáskönyv elnevezése szerinti „Pásztor dalok”-ból. Ki a szerzőjük? A hamisítatlan magyar lélek. Szövegükből egy néhány szemelvény:

Itt a tavasz s enyhében
 Elolvad a hó és jég,
 A víz kristály tükrében
 Magát látja az ég.
 Lanyha essők hullanak
 Gyöngy gyanánt tsillám'anak
 A szelíd levegőben,
 A virágos mezőben.
 Virágból szőtt ruháját
 A rét már hímezi,
 Az ezüst patak táját
 Gyenge nád prémezi,
 Míg az ég s föld mosolyog,
 A kis Amor tébolyog
 Az erdők éjjelében,
 A lágy szellők mentében.

Erdőn, mezőn, vad pusztákon
 Phillisem felkeresem,
 Megállok a kősziklákön,
 Kérem, hol van jegyesem.
 Még csak lélegzettel bírok,
 Zokogva utánad sírok,
 De te, ó kegyetlen szív,
 Gondolattal sem vagy hív.

Az Ida hegyén pongyolán öltözött szép
 Junó elaludt a majorannák között,
 Egy tsintalan zefir repes, ő szülötte,
 Ha valaha kedvét, most, véle töltötte.
 Lopva súgja a fülébe, mit kívánna,
 Bólgat rá a sok ékes majoránna.

Milyen selymes szavak, mennyi gyöngédség, milyen érzelmi skála és mennyi ötlet. Nem népi zene. Műzene. Művészi „magyar chanson”. Ilyeneket is tudott a magyar szerző — régen. Formájuk: a szabad dalformának hangulati képletekből kombinált miniatűrje.

Ha értékben nem is éri el az Esterházy-nótáskönyv anyagát, de mindenestre becses magyar lelet. És nem zenei ereklye, hanem: élő muzsika.

Itt járt kitűnő zenekarával *Furtwängler Vilmos*, a berlini filharmónikusok világhírű karmestere. Richter, Mahler, Muck és Nikisch művészetének nagyszerű utódja. A reklámok, mint „a világ legnagyobb dirigense”-ről beszéltek róla. És nem egészen alaptalanul. Annak a százfejű instrumentumnak, melynek modern orchester a nyeve, mindenestre egyik legelső művésze. A zenekari effektusok orozslánerejű bajnoka. A hangszer-tömegek lehetőségeinek szinte félelmetes ura. Imponáló mester. Sas-zeme és acélkarja van. Tipikus germán lélek. Zenei erő, mélység és objektivitás. Nem

ötleteket kergető és mégis hatásos, nem hatásvadászó és mégis megszedítő. Idegfeszítő pianissimóit, fültépő fortissimóit, e két véglet közötti színeinek káprázatát és krescendóinak végtelenségig feszített ivateit — nem lehet elfelejteni.

A Waldbauer-Kerpely vonósnégyes társaság most ünnepelte tizenöt éves fennállását. Nem jubileumi dátum, de számottevő forduló, mert a mai rohanó világban ritkaság, hogy egy művészegyetes, egy kvartett, célkitűzését, szellemét és hagyományait meg tudja tartani. Waldbauerék a klasszikus kamarazene mellett a magyar kamarazeneművészetnek ma is melegszívű pártfogói, művészetrajongók és hagyományuk a magyar zenekultúra színvonalának emelése s az egész világ előtt való elismeretése.

Ha igaz, hogy valamely város zenei kultúráját legjobban tükrözi: vonósnégyes-társulata, — akkor Budapest elég magas színvonalon áll.

Abban a lélekemelő ünnepségsorozatban, melyet a *Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége* április folyamán rendezett, a Nemzeti Zenede ünnepi hangversennyel vett részt. A Zeneművészeti Főiskola nagytermében Bruckner Antal f-moll nagymiséjét adták elő. Nem volt szerencsés választás, mert magyar művészeti iskola magyar műsorral is ünnepelhette volna a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének sokáig emlékeztető nagyetét. Az ünnepségen való résztvételt azonban jólesően láttuk.

Mindig ünnepnap, amelyen megszólal Beethoven *Kilencedik-szimfóniá*-ja. Kétszeres ünnep volt most, mert világhírű művésznők: *Dohnányi Ernő* vezényelte. A mester a napokban jött haza szokásos amerikai körútjáról s ha az újvilág és Anglia virágokkal hintette tele művésztűtját, mi magyar szívünk minden melegét öntöttük eléje. A szimfónia, melynél nagyobb felmagasztaltsággal teremtett művet nem ismer a művészettörténet, a hítelees Beethoven-magyarázó, *Dohnányi* felfogásában: örök élményünk marad.

Papp Viktor.

Színházi szemle.

A pár hónappal ezelőtti Madách-premiér után a Nemzeti Színház íme, egy Shakespeare-premiérral örvendeztette meg a közönséget. E darabok azonban csak Budapesten színpadi újdonságok, Kolozsvárott a nyolcvanas évek végén E. Kováts Gyula már mindkettőt színrehozta.

II. Richárd király Shakespeare úgynevezett királydrámáinak főgyengeségét — a szétterített és sok ágra szakadó cselekménysort — szerencsésen elkerüli. Meséje egységesebb és egy cél felé haladó. A darab főereje és főszépsége *II. Richárd* alakjának rajza. Shakespeare emberei közül egyike ez a legmodernebbeknek. E fiatal király lelkében van valami erős szenzibilitás és valami — a végső gyökerében — művészi ösztön, mely a mindenkorai hangulatot szinte gyönyörrel éli ki. Élményeit nyomban színes szavak köntösébe öltözteti és lelkének önkéntelen kitörései hamarosan tudatossá válva művészi formát keresnek maguknak. Fájdalmának átélését szándékosan fokozza, és sorsának balrafordulásában szinte önmagának publikumaként tetszeleg. De azért mégsem lehet teljesen színésznek tartani. Érzései állandóan a szándékos hangulat-csigázásnak és az öszinte, mély átélésnek borotvaéles találkozó vonalán lebegnek. Vannak pillanatok, amikor szinte önkínzó kéjjel gyötri magát, s vannak, amikor a saját fájdalomtól ihletett embernek legmélyebb lelki kincseit markolja fel színre. Amint az első csapások érik, nyomban „mesét akar mondani“ — persze szép, színes, romantikus mesét! — „királyok estiről“. Itt még a fájdalom csak öntetszelgő keserűség, mely „saját bánatával új játékok, könnyével tréfaversenyt“, — de mikor a koronáról Bolingbroke javára nyilvánosan lemond, akkor már kétségbeesése számára olyan hangokat talál, amik a végletes fájdalom egész lelki mélységét felfedik.

Országot, koronát neked hagyok,
Búm országát nem: itt király vagyok.

Íme, a nagy fájdalom igaz vonása, amikor a boldogtalan ember úgy érzi, hogy nincs más kincse többé, mint maga ez a fájdalom! Végeredményben — persze más lelki előzmények után — ehhez az állapothoz jut el Arany *Katalinjának* öreg Szünyogja is, amikor ezt kiáltja:

Enyém a fájdalom joga,
S én e jogot nem engedem...

De e vonás mellett van még II. Richárdnak egyéb jellegzetes sajátása is. A művészi hajlamú embernek tette nem termelt temperamentuma is kiütközik belőle. Ez állítja őt épp olyan ellentétesen szembe Bolingbroke-kal, akárcsak Hamlet áll szemben Laertessel. II. Richárd már akkor kész királyi jogairól lemondani, amikor még ellenfele nem is akarja tőle trónját elvenni: acéltalan lelkének fáj e vergődő hajsza, inkább illik hozzá „a kétségbeesés szelid útja“.

S hogy e szeszélyes lélekben ezek mellett egyfelől jó adag gonoszság is megfér, másfelől meg szinte filozófiai elmélyedésre is képes, az temperamentumának sokrétűségét mutatja.

E jellemet éppen e sokból való összetettsége miatt olyan nehéz megjátszani. Abonyi kétségtelenül kitűnő színész, aki változatosságáról és intelligenciájáról a két utolsó színházi évben többször tett bizonyítást, de valahogy mégsem volt II. Richárd. Kissé egyszerűbbre festette át ezt az alakot, mint aminő. A darab elején valami melancholiát vitt a király alakjába, mintegy a közönséget előkészítendő, hogy későbbi fordulata ne látszódjék annyira hirtelennek. Így valóban meg is rajzolta Richárd karakterének egyik alapvonását, de e jellem teljes összetettségét nem oldotta meg. Alakításának egy furesán és hibásan motíváló mozzanatát azonban alkalmasint nem lehet az ő rovására írni: nyilván a rendezés akarta így, mert hiszen e mozzanat egy másik színész játéki-
val volt kapcsolatban, illetőleg azt is maga után vonta. Mikor a III. felvonásban Flint várból lejövet Bolingbroke előtt megalázkodik, s már maga helyett szinte királyul köszönti, e szavai után: Kezet ösém! kezét nyújtja felé, de amikor Bolingbroke meg akarja ragadni, tüntetőleg elkapja, mintha csak rokonát meg akarta volna alázni. S Bolingbroke személyesítője, Petheő Attila, erre keményedik azután meg, s felel nyers hangon Richárdnak. A rendezés ezt a játékot nyilván azért toldotta be, hogy motíválja: miért akarja most már Bolingbroke a koronát, holott eddig csak örökségét

követelte. De vajjon nem túlságosan kiesinyes és külsőséges indokolás ez Shakespeare mélységei mellett? A későbbi IV. Henrik elveszi Richárd trónját, mert ez a maga puha lelkével egyszerűen lemond róla, s mert Richárd elpártolt hívei az ő táborában vannak. Nincs szükség itten semmiféle kézmegtagadási komédiákra.

Petheő Attila mint Bolingbroke megjelenésben illuziókeltő volt. Nyers és kemény beszédével nyilván a „hallgatag királyt“ akarta jellemezni, a szép tirádákra minden pillanatban kész Richárddal szemben. E különben jellemző vonást azonban túlságig vitte, s ott is, ahol pedig a költő szárnyas szavakat adott ajkára — apjával való búcsúzása-kor — tördelten kemény volt. Mikor tanul meg e különben derék színészünk verset mondani?

Aczél Ilona a királyné szerepének azon részeiben, ahol belső küzdelmet, érzések összeroppanó hevét kellett bemutatni, igen megkapó volt. Lágyabb, líraibb megnyilatkozásai nem sikerültek annyira. Gál Gyula mint Gaunt igen jól játszott, de hangsúlyozása nem volt gondos: olyan szavakat emelt ki, melyekre nem esik értelmi súly, s néha oly helyeken tartott szünetet, hogy a mondat értelmét megváltoztatta. Jászai Mari Gloster heregnő rövid jelenetében mélységes művészetével újra gyönyörködtetett. A többi kisebb szerep közül csak a kertészt említjük, kit nem lett volna szabad Gabányival — ez egyébként hasznavehető színésszel — játszatni. Semmi melegség nem volt benne, s a gyönyörű kerti jelenetet majdnem tönkretette.

A rendezés a Shakespeare-előadásoknak a Nemzeti Színházban már megszokott módja szerint folyt le: a színváltások összevonások nélkül egyszerű külsőségek között gyorsan peregtek egymásután. Nagyobb kihagyás csak az V. felvonásban történt, melyből az első szín teljesen elmaradt. A negyedik felvonásban a korona átadási jelenet hatásosan képszerű volt: hátul óriási csücsü-
és ablak, jobbra-balra pedig vörös drapériákba mint keretbe foglalva a trón és a tárgyaló asztal. Gyönyörű volt a király és királyné búcsúzási jelenete is. Teljesen sötét színtér, melyet csak egy élesen ha-

sító fénysugár tör át: benne a király és királyné. Valóságos Rembrandt-kép! Az első felvonás párharc-jelenete s a harmadik felvonás tábori képei azonban mind kiállításban, mind statisztériában nagyon szegényesek voltak. Megértjük és elfogadjuk a rendezésnek ama törekvését, hogy Shakespeare darabjaiban a lelki történésekről nem akarja külsőségekkel elvonni a figyelmet, de ennyire kietlennek mégsem volna szabad lennie. Az is ügyetlen, hogy a harmadik felvonás második és harmadik színe ugyanazon egy várkastély előtt játszódik le.

Szász Károly fordítását az előadás számára több helyen módosították. Sajnos, nem mindig a szöveg előnyére.

Minde fogyatkozások ellenére is reméljük, hogy *II. Richárd király* műsorán fog maradni. Hisszük, hogy e darab mély lelki ábrázolása, egy-egy jelenetének szívbemarkoló mélabúja, és a belőle előtörő hazaszereget, — amely olyan forró, mint Shakespeare egyetlen más darabjában sem! — meg fogják találni az utat a magyar közönség szívéhez.

Nagyon tartózkodó fogadtatásban részesült a sajtó részéről Ch. Wildracnak a Kamaraszínházban játszott *Kitartása*. A sajtó hidegségének nem volt igaza és a darab párizsi sikere igen érthető. Az író nem akar valami eget-földet rengető dolgot mondani, de művének egyszerű, minden fölöslegest kerülő alkotása, s a szereplők karakterének igaz rajza kiváló íróra mutatnak. Egyszerű történet egyszerű emberekről egyszerű eszközökkel megcsinálva. Az író látása a legnemesebben realista, technikája pedig a lényegre koncentráltan művészi. Lélekábrázolása is annyira biztos, s a kis emberek bemutatása annyira élő, hogy — a millió különbsége ellenére is — George Sand falusi novellái jutottak eszünkbe.

A színészek közül legjobbak Rózsahegyi és Kiss Ferenc. Amaz egy örökösen pityókos embert játszik. Részeget színpadon ábrázolni igen könnyű, de úgy, hogy három felvonáson keresztül se legyen az alak unalmasság, ehhez kiváló művész szükséges. Kiss Ferenc az egyik nyomdászt játszotta. Állandó hibája, hogy nagyobb erő-

vel fekszik a játékba, mint amennyi szükséges, itt is látszott, de játékában annyi eredetiség és annyi ötlet volt, hogy elfelejtettük ez erőpazarlást. Uray Tivadar a másik nyomdász szerepében intelligens volt, mint mindig, de egyhangú is, változatosság nélküli is, mint legtöbbször. Radó Mária a koresmároslány szerepében még mindig csak ügyesnek látszott, de semmi különösebb tehetséget, vagy eredetiséget sem mutatott. Játéka gyári munkához hasonlít.

Kállay Miklós fordítása különös megemléstésre méltó. Ritkán hallunk színpadról ennyire élő, ennyire nem papiros-ízű nyelvet. Azonkívül a darab miliójének jellemzésére ügyesen vitt bele némi kis magyar külvárosi ízt, de olyan művészi mértéktartással, hogy bántóvá sehol sem vált.

Május 15-én este kivillamosztunk Pesterzsébetre, hogy a Pflum-mozgó színpadán megnézzük Szigeti József *Rang és módját*. Ne méltóztassanak megrettenni! Nem akarjuk a közönséget valami nivótlan vidéki előadás ismertetésével úntatni. A színészek a Nemzeti Színháznak részben elbocsátott, részben mellőzött művészei voltak. A kitűnő Alszeghy Irma játszotta az öreg nemzetes asszonyt, Bannai Gerő feleségét. E színésznőnek finom ábrázolási módja és nagy intelligenciája e szerepben is kitűnően érvényesült. Valaha a Nemzeti Színház a maga legjelesebb tagjai egyikének tartotta, ma nincs otthona az ország első színpadán. Az elmúlt évadban e szerepén kívül csak a *Kisértetekben* láttuk a Renaissance-színházban, s bizony gazdagabb ábrázolású Alvingné volt, mint a minap Moissivel itt járt bécsi társulat színésznője. De hogy a pesterzsébeti előadásra visszatérjünk, az előadásnak másik kitűnő szereplője Kürthy György volt, az öreg grófnak egyetlen, de igen fontos jelenetében. Diszkrét humoros és a jellemzetes vonásokat nagy biztossággal megfogó képessége igen jól jutott érvényre. A Nemzeti Színház azonban — úgy látszik — az ő foglalkoztatása nélkül is ellehet. Bannai Gerőt Bakó László játszotta, akinek tragikus szerepekben való modorosságai és gyakran minden korlátot szétvető temperamentuma ellen e hasábokon is többször írtunk, de vannak szerepei, melyekben igen otthon van. Az öreg

Bannai magyaros karakterét jóízűen ábrázolta, s pár hónappal ezelőtt a Surányi-darab egyik szerepének nehézkes komikumát is jól fogta meg. A csinos megjelenésű és jó mozgású Garamszeghy (a *Rang és mód*ban Sándort játszotta) is nagyobb figyelmet érdemelne a színház részéről.

Nem szólnánk a Nemzeti Színház e mellőző eljárása ellen, ha ugyanakkor nem szerződötne, nem foglalkoztatna olyan fiatal színészeket, akik vagy életkor, vagy művészet tekintetében — esetleg mind a kettőben — még a pubertás éveit élik. De amikor látjuk a legújabb gárdának ezt az *embaras de pauvre*-jét, akkor bizony elkeseredünk. Micsoda szempontok érvényesülhetnek ott, ahol Radó Máriát, Gyergyai Istvánt és Harasztos Gusztávot üntalantul (vajjon csakugyan *ün*-talantul?) látnunk kell, ellenben Környey Paula alig kap szerepet, Alszeghy Irma és Kürthy György pedig kizszorul a pesterzsébeti Pflum-mozgóba!

A többi színházak könnyebb, nyári darabokat vettek elő a közönség mulattatására. Közülük kiemeljük Harásnyi Zsolt és Farkas Imre *Májusi muzsikáját* (Renaissance), persze nem mintha különösebb irodalmi értékeket mutatna fel, hanem mert elég hangulatos és kedves s főképen azért, mert talán tüneti jelentősége van. Az utóbbi időben többször esett szó arról, hogy az alsóbb drámai fajok közül az operett kezd kimerülni és helyét valami más rokon genre-nak kell elfoglalnia. A Fővárosi Operettszínház az ú. n. revue-műfajjal próbálkozott, a Renaissance-színház darabja pedig mintha a régi dalosvígjáték, a vaudeville felé mutatna visszatérést. Hogy vajjon melyik fogja e kettő közül az elvénhedt operettet felváltani, vagy pedig a maga erejéből is tud még regenerálódni, azt a közel jövő mutatja meg. Egyelőre elég, ha a közönség e törekvéseket tudomásul veszi.

Galamb Sándor.

Keyserling gróf. A „Reisetagebuch eines Philosophen“ hírneves szerzője két pompás és szellemes előadással gyönyörködtette Budapestet előkelő közönségét. Fejtegetéseinek kiindulópontja annak a megállapítása volt, hogy minden vilá-

gosság keletről, Ázsiából sugárzik az emberiségre: a kereszténységet is annak köszönjük. E nagy lelki fölény oka az, hogy a keleti ember valamit „magától értetődőnek“ tart, amit mi nyugatiak csak nehezen, vagy egyáltalán nem tudunk elfogadni. Ez alapelátás lényege az, hogy miután mindenek ősalapját emberi elménkkel fölfogni és fogalmilag megragadni nem tudjuk, róla csak sejtelmek lehetnek s reája vonatkozó jelképekkel kell beérnünk. Ezért a keleti ember nem merev fogalmi rendszereket alkot és nem lezártaknak vélt világnézeteket termel, hanem meghagyja annak a lehetőségét, hogy az ellenkezően gondolkodóknak is igazuk lehet s így azt vallja, hogy helytelen, ha nézeteink különbözősége miatt harcászallunk egymással. Evvel szemben a nyugati ember merev és föltétlen állásfoglalásokat kedvelő gondolkodású. Azt hiszi, hogy fogalmával véglegesen kifejezheti a világ és az élet alapvető nagy igazságait. Ezért úgy a vallási életben, mint politikai téren türelmetlen: örökös harcot folytat azok ellen, kik másképen gondolkodnak; meddő küzdelmekben örli fel életét. A világháború érlelte meg az életfölgógás teljes esődjét; az előbbi legnagyobb horderejű eredménye épp az, hogy a nyugati ember kultúrája elvesztette vezérszerepét: a világtörténelem súlypontja immár egyrészt a keletre, másrészt az európai művelődés parvenu szülőltjére; a „chauffeur kultúrát“ termelő Amerikába terelődik át.

Ami e szikrázó szellemességgel kifejtett elméletben mindenekelőtt feltűnik, az a „Kelet“ fogalmának homályos volta. Elsőben is: Jézus tanítása a fenti értelemben vett „Kelet“ bőleséséhez egyáltalán nem számítható. A Megváltó nem quietizmust, hanem az Isten országáért való küzdelmet hirdette. És nem szkeptikus elnézésre, de arra tanított bennünket, hogy azért, amit jónak és igaznak ismertünk fel, mindenünket fel kell áldoznunk. A kereszténység e „dynamikus elem“ nélkül sohasem terjedhetett volna el e világon. Bármily paradoxonnak is tűnik fel, de a hitéért fegyverrel is harcoló kereszties vitéz éppoly hű és megértő tanítványa a békeszerető, de azért Isten házá-

korbáccsal megtisztító Jézusnak, mint a legkisebb élőlényt is könnyes szemmel védő Assisi Szent Ferenc. Hasonlóképpen nem illik Keyserling fenti valóban „merev” fogalmi schémájába a mohamedán világ sem. Hisz ennél racionalisztikusabb s épp ezért türelmetlenebb életfölgögást eddig semmiféle kultúra sem termelt. Amit bölcseleink „keleti bölcsetség”-nek nevez, valójában csak az indiai gondolkodásra áll: arra az álmodozó életfölgögásra, mely a „Reisetagebuch” szép kifejezése szerint teljesen „növényyszerű”, merőben szenvedőleges. Valóban nagyobb életbölcsetség nyilvánul-e meg ebben, mint ama harcos életfölgögásban, mely a „nyugati” emberek véérébe ment át?

Meg kell itt jegyeznünk, hogy maga Keyserling sem hirdeti *ennek* a keleti világszemléletnek abszolút fölényét. Azt tartja kívánatosnak, hogy a keleti, merő beleélésen és intuíción alapuló „megértést” egyeítsük a mi nyugati tudományunk exaktségával s ekkor fog megszületni amaz embertípus, mely egy új világ kiindulásának alapja lehet. De bölcsezsünk minden fejtegetését az a meggyőződés hatja át, hogy az igazi kultúra az, mely a Keletet a Nyugattal s nem a Nyugatot a Kelettel egészíti ki.

A különböző kultúrák becslése mindig attól a értékelméleti állásponttól függ, amelyet az élet lehető formáival szemben elfoglalunk. Keyserling tanításának végső alapját is azon meggyőződésben találjuk meg, mely szerint nagyobb bölcse az, ki nem kísérli meg újból és újból a megismerhetetlennek vélt Absolutumot megközelíteni — mint az, ki erről eleve lemond. Mert itt rejlik a fenti értelemben vett „Kelet” és „Nyugat” legmélyebb különbsége. A keleti ember magától értetődőnek veszi azt, hogy mindenek ősalapját értelmünk semmiképpen sem ragadhatja meg. Nálunk is voltak és vannak oly gondolkodók, kik ugyanezt hirdetik — csakohy *magát ezt a tanítást* is indokolni törekcsenek. A „Nyugat” kritikai mélységét épp az mutatja, hogy magát az agnoszticizmust is vita tárgyává teszi s csak akkor hajlandó azt elfogadni, ha a megismerés e korlátozása kelően igazolható. Az Absolutum teljes megismerhetetlenségének hívei

azonban nem tudják ellenfeleiket végérvényesen meggyőzni: ezért támad fel Nyugaton újból és újból a metafizikai szellem, mely azt vallja, hogy mindenek ősalapjáról egyet-mást mégis megállapíthatunk, mert hiszen ennek a lehetőségét maga a tapasztalás is már felteszi. Maga Kant, ki az Absolutum megismerhetetlenségének tanát a legrendszerezesebben dolgozta ki, kénytelen volt e tekintetben engedményeket tenni. Nem tagadhatta ő sem, hogy a teljesen megismerhetetlennek vélt abszolút létezőt (Ding an sich) legalább annyiban megismerjük, amennyiben tudjuk róla, hogy *hat* reánk, hogy nincs tér és időben, tehát érzékfölötti, hogy szemben tapasztalati világunk szükségképiségével a szabadság országa, és hogy az erkölcsi világrendben ez érzékfölötti világ törvénye nyilvánul meg. Az Absolutum *teljes* megismerhetetlenségének tana valójában ellenmond önmagának: hiszen mihelyt *felismerjük*, hogy a világ ily ősalapja *létezik*, már épp ezáltal, bizonyos ismeretet szereztünk róla. A görög filozófia épp ezáltal vált a mi határtalanul fejlődésképes tudományunk alapjává, mert felismerte, hogy az emberi megismerés köre oly önkényes módon nem vonható meg, mely az érzékfölötti világot abból teljesen kizárja. Platon és Aristoteles azért nagyok, mert *erre* tanítottak meg bennünket.

Amit Keyserling gróf a „nyugati” szellem hátrányának mond a „keleti” gondolkodással szemben — valójában annak fölénye és dicsősége. A küzdő, a legfőbb igazságokat folyton megközelíteni igyekvő ember típusa magasabbrendű, mint a „növényyszerű” álmodozó emberé. És amivé a *megismerés* terén a görögök tanítottak meg bennünket, azt a *hit* birodalmában a Megváltó tárta elénk. Világossá tette előttünk, hogy az életet csak az igazságért való szüntelen harc teszi érdekessé, hogy nem boldogságra, de arra születünk, hogy küzdjünk Isten országának megvalósulásáért e földön. Ezért kellett a görög és a keresztény szellemből a harcias, eszményekért vérző és szenvedő „nyugati” embertípusnak kifejlődnie, amely valójában mélyebb és alaposabb filozófián: az emberi értelem lelkiismeretesebb vizsgálatán alapszik, mint

aminő ama dogmatikus megnyugvás, melyet a „Kelet“ hirdet. Az élet lényege az előretörés s az ebből fakadó elkerülhetetlen harc: a világfolyamat sem egyéb, mint érvényesülni törekvő létezők szüntelen harca. Az a bölcsész, ki fölismeri ezt s az emberi élet értelmét is az igazságért való küzdelemben látja — és nem az, ki a maga természetes nyugalomvágyát összetéveszti a mindenség egyetemes törvényével. „Keleti bölcs“nek lenni talán kényelmesebb: de mélyebb, igazabb, szebb és nemesebb életfölfogás az, mely szerint élethivatásunk, hogy harcoljunk és szenvedjünk az igazságért a földön.

Pauler Akos.

Kiállítások.

A Szépművészeti Múzeum dús grafikai gyűjteményének egy újabb részét állította ki: a nagyszerű XVIII. századbéli francia grafika után a XVII. század hollandi grafikáját. A pompás anyag áttekinthető és teljes képet ad a holland művészet e kiválóan ápolt ágáról. A holland nép józan puritánsága tudvalevően az intim, kisméretű, bensőséges, polgári igényeknek megfelelő alkotásokat kívánt művészeitől, nem a világtörténelem nagy eseményeinek ábrázolását; nem a távol vidékek, hanem honi tájak érdekelték gondolatvilágát. A század hollandi művészetének másik virágzó ága: a vallásos tárgyú művészet ugyanolyan sajtáságokkal bír, mint a világi. A holland egyszerűséggel az sem volt összeegyeztethető, hogy a művész üres, mutatós technikai ügyeskedésekkel fejezze ki közlendőt és ezért mondhatjuk azt, hogy ennek a művészetnek művészileg legnagyobb értéke éppen a sokszor igénytelenségnek látszó egyszerűsége, amely az alkotás eszmei tartalmát mindenkor a legnagyobb gonddal juttatta kifejezésre.

Röviden: ez a kor Rembrandt kora. A minden idők egyik legnagyobb rézmetszőjének teljes nagyságát hatvannál több pompásabbnál pompásabb műlap igazolja. Így világszerte ismert (annak idején is széles földön csodált) lapjai: A Százforintos lap, vagy Jézus gyógyítja a betegeket, Faust, Krisztus levétele a keresztről fáklyafény mellett, a Szent család a macskával, Önarcképe, feleségének Saskiá-

nak három arcképe, Amszterdam látképe, híres tájképe a három fával és egy csodálatos finomságú fekvő néger női aktja. Méltó munkákkal sorakoznak Rembrandt köre a kor művésznagyságai közül Ruissdael Jakob, az ismert tájképfestő tájábrazoló három karcával, Potter Paulus, Cuyt Aelbert, a parasztképek népszerű alkotója, Ostade Adriaen, a népéletből vett karcával, Laer Pieter lendületes megoldású állatképekkel, Molyn Pieter sikerült paraszt-alakjaival, Seghers Herkules Pietersz unikumszámba menő „Lapályos vidék folyóval“ című színezett rézkarcával, Liviens Jan arcképeivel (a remek Robert South arcképe). Látunk azonban nagyobb kompozíciójú lapokat is, így például két „Ecce homo“-t és két golgotai jelenetet Rembrandtól, valamint bizonyára a pompaszerető flandriai művészet befolyásolta allegorikus, történeti kompozíciókat.

Történelmünk egy szomorú emlékével is találkozunk a kiállításon. Luyken Jan „A vértanuk színpada“ sorozatának egyik metszete „A protestáns lelkesek nyomorúsága Magyarországon 1674-ben“ címet viseli és a nehéz bilincsekbe vert papok gyötörtetését ábrázolja sánckamrálatokban.

A Nemzeti Szalón csoport-kiállításán két festő és négy festőnő szerepel. A kiállítás legerősebb embere, Bardócz Árpád arról győzött meg bennünket, hogy művészete ott a legkiforrottabb, ahol az utóbbi évek folyamán leginkább éreztük hiányát: a vízfestészetben. Budapest szép panorámájának tizenkét nagyobb méretű kiváló, leszűrt művészettel festett levegős és áttetsző színű képe megérdemelné, hogy a maga teljességében valamelyik múzeumunk falán nyerjen elhelyezést. Grafikája erőteljes, határozott. A nagy tömegek érzékeltetésében mesteri. Olajfestményei és pasztelljei szintén komoly művészi alkotások.

Krón Jenő művészete még kiegyensúlyozatlan. Míg egyes alkotásai felkészültségének majdnem akadémikus tökéletességéről tanuskodnak, addig újabb alkotásainak keresett stilizáltságával és egyszerűsítő törekvésével a modern irányzatok művésziellen felfogásához jut közel.

Baumhorn Olga figyelemreméltó tehetséget árul el az arcképfestészetben, jóllehet egyénisége még nem jut kellően érvényre. Legsikerültebb alkotása K. M.-né arcképe, amely legszebb reményekre jogosítja fiatal művészünket.

Győri Aranka színes tussrajzaiban nem mindennapi dekoratív érzék megnyilatkozását látjuk; kár, hogy díszítőművészi törekvése háttérbe szorította a gondos természetmegfigyelést.

Marsovszky Szirmai Ili a színek juttat főszerepet és ebben figyelemreméltó finomságokat is mutat föl, mint például Krisztus az olajfák hegyén című kompozíciójában. Modorossága azonban említett kiválóságát teljesen ellensúlyozza és sokhelyütt teljesen érthetlenné teszi.

Turán Hacker Mária technikája minden egyes témájánál változik — szerencsésen. Kár, hogy tehetségének és felkészültségének megfelelően önmagát még nem találta meg. Nem mindennapi tehetségét dícséri Ady Párizsban című olajképe.

A „Mentor“ kiállítási helyiségében Derkovits Gyula állította ki műveit. A modern iskola híve, azonban komoly tehetsége érvényre jut minden csináltsága dacára is. Legnagyobb erénye a közvetlen meggyőző erő.

A magyar képzőművészetet nehéz csapás érte a múlt hetekben. Berlinben 64 éves korában elhunyt Paczka Ferenc idegenbe szakadt hazánkfia. A nagyközönség jellegzetes paraszt-alakjairól és egyházi tárgyú képeiről ismerte nevét, nemkülönben Emese álma című képéről, de legnagyobb hírességre tett szert Görgey Árhurról festett portréja révén.

Mányoky Ádám hazakerült Rákóczi-képével kapcsolatban nem tartjuk érdektelennek megjegyezni, hogy van neki még egy, a fejedelmet ábrázoló képe. A kép, amely a Radvánszky bárók tulajdona, a fejedelem valódi és nem eszményített képmása. A kép nagysága körülbelül ugyanakkora, mint a drezdai képe, beállítás is hasonló, csak Rákóczit főveg nélkül, páncélban, piros bársony hermelines palástban

örökítette meg. Arckifejezése nem a másik kép szelíd, derűs benyomását kelti, hanem egy tekintélyes, tiszteletet parancsoló, erős akaratú, dacos férfi néz ránk a képről. A Saint-Simon híres memoárjaiban közölt leírás Rákócziról inkább alkalmazható erre, mint a most hazakerült képre.

Székelly Miklós.

A római nemzetközi tárlat. A múlt évi velencei kiállítás három szempontból volt kiváló jelentőségű: a modern képzőművészeti törekvések minden számottéví irányára a legrepresentatívabb alkotások világát vetette, tizennégy nemzet művészetének a háború utáni alakulásáról s ez időben elért java eredményeiről nyújtott beszédes tanúságot és az alkalmi viszonylagosság mértékeit messze meghaladó értékek tekintélyes számát sorakoztatta föl. Mind e három tekintetben jóval szűrésebb a harmadik római biennális tárlat mondanivalója. Az ötvenhat terem falán is csak zsúfolva megférő kép- és szoborrengetegben alig egy-két tucatnyi a kivételes érdemű munka, az anyag nagyobbik fele meglepően enyhe kritikával kezelt olasz művészekből való s mellettük csak hat más nemzet szerepel, láthatóan sietve összerótt, hézagos gyűjteményekkel. Így a kiállítás nem vált az európai művészet aktuális viszonyainak beszámolójává, s jelentőségének emelésére egyrészt vonzó történeti visszajelentésekkel szolgál, másfelől azért igényelhet különös figyelmet, mert egyházművészeti részében először felel nemzetközi keretek között arra a kérdésre, hogy a vallásos ihletnek milyen szerepe van a modern képzőművészeti alkotásban s lehet-e szó az egyházművészet régibb értelmében vett mai arte sacra-ról.

A retrospektív termekben néhány múlt századbéli érdemes olasz művész (Carlandi, Cabianca) és a barbizoniakkal egyidős, az olasz piktúrában ezekével rokon irányzatot jelölő possilippói iskola immár történelmi érdekűvé lett természetén tekintetünk végig, Camille Corot poétikus tájain a honi művészet számára meddővé lett nagy olasz hagyományok hódító erejét csodáljuk és Lenbach legszebb portréinak gazdag sorozatával találkozunk.

Az élő olasz művészetet többszáz név képviseli. Ismerős hangzású

csak elvétve akad köztük, a tavalyi velencei katalógusból még kétharmadrészüknél több hiányzik. Az ifjú tehetségeknek ez a tömeges jelentkezése az olasz művészi élet más területein is szembeötlő jelenség. Zenében és irodalomban hasonló túltermelés éjti gondolkodóba az embert. És valamint a kritikának évek óta olvasható virágos szavú üdvözléteivel fogadott sok nagy költői és zeneszerzői ígéret beváltása egyre késik, ez új festők és szobrászok túlnyomó sokasága is a többé-kevésbé ígéretes kezdet fokain áll s fog nyilván megrekedni.

Az utóbbi három-négy évtizednek alig van festői iránya, iskolája, sőt nagyobb egyénisége, az új technikai problémáival és stílárúsajátóságaival ne találkoznánk kísérleteik során. Sőt van köztük nem egy, aki egyéniségét egyforma sikerrel tudja elrejtetni akadémikus romok, impresszionista párák és postexpreszionista portréfoltok mögé. Magukvágtá utakon kevesen járnak és kevesek közül is tán csak az egyetlen Primo Conti robusztuserejű kompozíciói hagynak izgató emléket a közöttük tarkálló közepszerűségek látványába belefáradt nézőben. Az elismert nagyságok (Boechi, Villani, Italo Brass, Calcagnadon, Moroni, Cucchiari stb.) új alkotásai közt sok a figyelemreméltó érték, de belőlük is éppúgy, mint a legfiatalabbakból, hiányzik a nemzeti különvalóság rokonító vonása. Ilyen kapocs legföljebb a futuristák régebbi csoportját tartja össze, míg érdekesebb új erőik mind harmonikusabb dekoratív kompozíciókkal haladnak az egész irányzat végső következményei felé. Mennyivel egyzűbb a lengyelek szép terme vagy a széles skálájában is faji vonásokkal könnyen érzékelhető egységbe fűzött német gyűjtemény. Itt, Becker-Gundahl, Fritz Erlea, Samberger, Schwalbach vásznai és az osztrák szobrászok, Barwig, Frass és Ambrosi kis bronzai között látható az egész tárlat néhány legkiemelkedőbb jelentőségű munkája.

A profán művészet átlagos színvonalán is alul marad helyenként az olasz, osztrák, német és magyar műtermekből kikerült egyházművészeti anyag, melynek lehető fölszaporítása céljából sok vázlatos apróság, műhelytanulmány és az ad hoc-

készültség bántó hatását keltő hamari munka is bebocsáttatást nyert. Templomi tárgyú festmények, szobornak nehezen találkozik ma vevője, a művész drága vászon, márvány vagy bronz helyett tehát inkább olcsó papírra veti vagy agyagba gyúrja gondolatait, amelyek legtöbbször önmagukért sem elég fontosak és kedvesek neki ahhoz, hogy értékesebb anyagot pazaroljon kifejezésükre. Ilyen is telik éppen, ha kell, — mintha ezt mondaná a közönyös bravúrral készült tervek egy része, míg a másik bibliai vagy legendás tárgyakon sem ad mást, mint ami alkotóját profán témáin, mesterségbeli vagy művészi szempontjából az eszmei tartalomtól függetlenül érdekl. Belsőség, elmerülés, áhítat melege csak nagy ritkán derül ránk egy-egy kész munkáról, de egymást érik az olyanok, melyeket templom falán, imádkozó hívó szeme elé terítve el sem képzelhet az ember. Az utóbbi szempontokra, az egyházművészeti munka rendeltetésére legtöbb figyelemmel az olaszok vannak, de a templom igényeinek szolgálatával viszont ők párosítják a legkevesebb művészi őszinteséget. Egyéniségét megőrző, modern formanyelvét érvényesítő, a konvencióval meg nem alkuvó és mégis hivatásának megfelelő, tehát modern egyházművészetet csak az a művész adhat ma, mikor könnyen kezelhető hagyomány nem áll rendelkezésére, aki a vallásos tárgyat saját lelke élménytartalmával tudja megtölteni. Igen kevés akad a kiállításon, meggyőző példákkal legelőbb a német grafikusok és fafaragók szolgálhatnának, s magyar csoportunk mai művészei mintha teljesen híjjával volnának a feladatukhoz való lelki viszonynak. Mérsékelt sikerüket azért nem is szigorúan egyházművészeti alkotásainknak, mint inkább templomi ornamentikáinknak s liturgikus iparművészeti munkáknak köszönhetjük.

Várady Imre.

Tanulmány és regény a fasizmusról. Olyan nemzeti újjáébredés, melyet a fasizmus a mai olasz politikában és szellemi életben jelent, természetesen fölkelte a külföld érdeklődését és az olaszokat az áramlat közelebbi meghatározására, elméleti vizsgálatára sarkalta. A fasiz-

musról az utóbbi időben egész kis irodalom keletkezett, melyből csak P. Gorgolini (*Il fascismo nella vita italiana* 1922), L. Freddi (*Fascismo* 1924), C. Giacchetti (*Fascismo liberatore* 1923), M. Rocca (*Idee sul Fascismo*), F. Nani (*Bolscevismo e fascismo* 1924) könyveit említjük. De ezek főleg pártemberek polemikus célzatú munkái. Az olasz Giuseppe Prezzolininek nemrég franciául megjelent műve (*Le Fascisme*, Paris, Bossard 1925) tárgyilagosságra való törekvésével, az adott jelenségeknek elmélyítő elemzésével válik ki ebből az irodalomból. Meglátszik a könyvön, hogy a modern olasz élet egyik legfinomabb megfigyelője — (elég Papini tanulmányára és a háború utáni olasz kultúráról szóló érdekes munkájára utalni) — írta.

Prezzolini az olasz társadalom és politika struktúrájának négy általános jellemző vonását különbözteti meg, melyek a faszizmusnak, mint szellemi és politikai jelenségnek arculatában is föllelhetők.

Olaszországban a *párt* mindig egy kiemelkedő egyéniség összefogó erejében összpontosul. A faszizmus Mussolini nélkül el nem képzelhető.

Olaszországban minden politikai és szellemi áramlat az egyes *vidékek*, provinciák szerint másként és másként árnyalódik. A milánói ipari faszizmus és Toszkána földműves faszizmusa közt ég és föld a különbség.

Olaszország még *nem modern kapitalista állam*. A nép politikai iskolázottsága is csekély. Erkölcsi érzéke izmos maradt, a közvéleményt nem számítás, hanem szentimentális indító okok vezetik. Ezért hajlandó ideális nekilendülésekre. Mindezeknek a jellemvonásoknak fontos szerepük volt abban, hogy a faszizmus uralomra kerülhetett.

Végül az ország politikai egyensúlyának hatalmas és büntetlenül el nem mellőzhető faktora a *monarchia*. Vele a faszista-forradalom sem helyezkedhetett tehát szembe.

A „fascio“ szó, mely 1893 óta ismételt és különböző egyesületek megjelöléseként szerepel az olasz politikai életben, a latin *fascies*-ből származik és összekötött fanyalábót jelent, melynek közepébe a hatalom jelképezéseül bárd van szúrva. Szimbolikus jelentése: összetartásban rejlik az erő.

A mai faszizmus e jel jegyében indult meg és mint politikai alakulat 1919 március 23-án született meg egy milánói gyűlésen, melyen a hadviseltek több egyesülete és az intellektuellek részéről Marinetti vezetésével a futuristák vettek részt. Már ezen a gyűlésen Mussolini magához ragadta a vezér szerepét.

Benito Mussolini ekkor már hányatott életre tekinthetett vissza. Romagna Dovia falucskájában született (1883) s Olaszországnak ez a vidéke hirhadt arról, hogy ott mindenki szenvedélyesen politizál. Apja — a falu mészárosa — szocialista pártkört alakít és mindenkép terjeszteni igyekszik az anarchikus eszméket, miért ismételtan meggyűlik a baja a hatóságokkal; börtönbüntetést szenved. Anyja tanítónő. Ebben a környezetben nő föl Mussolini. Maga is anarchistává nevelődik, mi csaknem megakadályozza abban, hogy tanítói oklevelet szerezhessen. De a falusi iskola csak rövid pár hónapig tartja fogva. A következő nyáron már csekély megtakarított pénzcskéjével útnak indul Svájcba. Hogy kényerét valamiképp megszerezhesse, beáll munkásnak s csak nagy nélkülözések után sikerül alkalmazást kapnia egy szocialista újságnál. A svájci kormány innen is elűzi az alkalmatlan idegent, kitiltva őt az ország területéről.

Most egy ideig teljesen elzárkóztott szülőfalujában él. Zene és irodalom foglalja le egész idejét. Órák hosszat gyakorol hegedűt; novellákat, verseket küldözget a napilapoknak, míg 1909-ben Trentinóban kap szakszervezeti titkári állást. A következő év Fortiban már nemcsak a tanulás és irodalmi érdeklődés, hanem a propagatív és izgató tett ideje. Egy évi börtönnel fizet érte. Neve kezd ismertté lenni. Alig szabadul ki, az 1912-i bolognai szocialista kongresszuson energikus föllépésével magához ragadja a párt vezetését és szerkesztőjévé lesz a legtekintélyesebb szocialista újságnak, az „Avanti!“-nak. A háború kitörésekor ő is a semlegesség mellett foglal állást, de hamarosan meggyőződik a beavatkozás szükségességéről, mert mindinkább kifejlődnek gondolkodásában azok a nacionalista csírák, melyek már szocializmusának is egyéni szint adtak.

Otthagynja az Avantit és meg-

alapítja a Popolo d'Italiát (ma is hivatalos lapja a fasizmusnak; Mussolini fivére szerkeszti). Mussolini egyénisége hamarosan olvasottá teszi az új szocialista lapot. Maga bevonul katonának s a haretérről küldi Hadinaplójának folytatólagos cikkeit, míg súlyos megsebesülése után ismét átveszi az újság igazgatását, mely a „munkások és termelők lapja“-vá alakul át és a defetista-szocialista propaganda ellen fordulva Caporetto után a körömszakadtáig való harcot hirdeti.

A háború végeztével a szocializmuson nevelkedett, de már nyíltan a nacionalizmus felé forduló Mussolini mintha habozna, melyik serpenyőbe vesse tetteirenek súlyát. A bolsevizmussá fejlődött szocializmus anarchiája uralkodik Észak-Olaszországban s vele szemben csak D'Annunzio nacionalizmusa áll. Mussolininek tömeg kell, melyet győzelemre vezethessen és az imént említett pártok egyikében sem látta azt az alapot, mire egy új Olaszországot lehetne építeni. A szocializmus és nacionalizmus közt lebegett még, mikor politikai éleslátása a hadviseltek hatalmas tömegében sejtette meg azt az erőösszetevőt, melytől Olaszország további biztos fejlődése várható.

A hadviseltek megszervezésére tette meg az első lépést az az 1919 március 23-i gyűlés Milánóban, melyről az előbb szoltunk. Programja ekkor még nagyon zavaros: követeli a szenátus megszüntetését, a háborús vagyon elkobzását, a tőke erős megadóztatását, s forradalmi követeléseinek elméleti hátterét a futurizmus adja meg, melynek képviselői ott állottak körülötte.

Prezzolini a fasizmust éppoly háborút követő társadalmi jelenségnek tekinti, mint a bolsevizmust. Újdonságát a politikai párt katonai megszervezettségében látja. A fasizmusnak eleinte alig volt sikere s csak akkor jut fontos szerephez, mikor a bolsevizmus világot boldogító kísérletei csődöt mondtak és támadásba mehetett át ellenük a maga fegyelmezett csapataival. Olaszország közvéleménye ekkor már kiábrándult a szocialista ideológiából és a feketeingesektől várta a belső rend helyreállítását. Mussolini szervező ereje elérte, hogy a fasizmus hamarosan külön hadse-

reggel rendelkezett az államban és sok apróbb vállalkozás után a „marcia su Roma“ forradalmi ténnyével kezébe kerítette a hatalmat. A fasizmus ekkor már nacionalizmust jelent a szocialisták nemzetköziségeivel szemben.

Prezzolini finom elemzéssel fejtegeti, hogyan válhatott Mussolini nemzete vezérévé. Benne mintha Dino Compagni krónikájából vagy Machiavelli valamely lapjáról a Condottiere típusa ébredt volna életre. Főjellegvonása az erély, eleme a gyors cselekvés. Ítélete éles; a helyzetet mindig gyorsan a maga hasznára tudja fordítani. Másrészt azonban nem a maradi olasz agrártársadalomból, hanem olyan kapitalista iparcentrumból nőtt ki, milyen Milánó. Innen modernsége. Tradícióra való támaszkodása mellett a lázas munka és haladás embere, aki nemzeti eszmék szolgálatában serény fáradozásra tudja szorítani kényelemszerető népét.

Uralomrajutása óta Mussolininek főleg két nehéz problémával kellett megküzdenie.

Nem volt könnyű pártját megtisztítani a forradalom alatt elkerülhetetlenül felszínre vetődő esőcselektől és lelkiismeretlen kalandoroktól (Matteotti-ügy), sem saját tekintélye alatt egyesíteni a különböző vidékeknek különböző élet-szükségletek hatása alatt álló fasiszta-táborait. Különösen az utóbbi időben sokat beszélnek a „raszimus“-ról. A Ras egy-egy vidék fasiszta-diktátora (Farinacci), akinek feltétlen engedelmességgel tartoznak csapatai. Látnivaló, hogy a Ras így könnyen szembehelyezkedhet a vezér, a „duce“ akaratával.

Másrészt az uralomra jutott pártnak programra volt szüksége. Ezt a programot, mely természetszerűleg távol áll az 1919-ben vallott elvektől és szigorúan beilleszkedik Olaszország alkotmányos rendjébe, ismét csak Mussolini teremtette meg, mikor mindazt a hasznos reformot, mit az előtte járó liberális kormányok évtizedeken keresztül terveztek, a maga módján megvalósította. Azért nem szofizma az, amit Mussolini volt közoktatásügyi minisztere, az ex-liberális Giovanni Gentile mondott egyik beszédében: az igazi, tevékeny liberalizmus a doktriner liberálisok ellensé-

geinél, a fasisztáknál keresendő. De Mussolini inkább energia, mintsem világitó fánya.

Milyen a fasizmus viszonya az olasz kultúrához és művészetéhez? Kétségtelen, hogy a fasizmus és futurizmus közt — mindkettő Milánóban született — van bizonyos összefüggés. Az első fasiszta lapokat (a milánói *Ardito*-t, a bolognai *Assalto*-t) futuristák alapították. Az 1919-i választásokon Mussolini és Marinetti ugyanazzal a programmal lépnek föl. Futuristák és fasiszták együtt szenvednek fogságot intervencionizmusukért és forradalmiságukért. Együtt imádják a gépet, a gyorsaságot, az energiát, az erőszakot (I. F. Marinetti: *Futurismo e fascismo* 1924.). A háború, a küzdelem számukra kultusz; parlament és bürokrácia gyűlöletük tárgya. De amint Mussolini politikai programja megváltozott, alighogy uralomra került, úgy a fasizmus művészi megnyilatkozása sem a futurizmus, hanem épp ellenkezőleg a legsajátabb olasz tradíciókból táplálkozó klasszicizmus. A fasiszta folyóiratokon nem furcsa futurista ákbombakomokat, hanem római romokat találunk ábrázolva. A futurizmus föl akarná robbantani a múzeumokat; számára a mult fölösleges teher — a fasizmus nagyarányú ásatásokat végeztet Rómában, Pompeiben. A futurizmus nemzetközi, a fasizmus nacionalista. A futurizmus vallásellenes, a fasizmus mábár Mussolini korábban Marinetti-vel együtt vallotta, hogy „pap és csendőrv testvérek... mindkettő csak bombát érdemel” — a katolicizmusban föllette a faji tradíció legfontosabb mentsvárát, közoktatásügyi minisztere pedig, kinek egész filozófiája tagadja a vallás igazságait, bevezeti a kötelező hitoktatást az iskolába. A vallásnak e nacionalista fölfogása vezeti Mussolinit a Vatikánnal szemben folytatott politikájában is. Mindazok az írók és gondolkodók, akik a fasizmusnak — mi elsősorban tett és energia — elvi, világnézeti jogosultságát igyekeztek megalapozni. (C. Suckert könyve: „L'Europa vivente“ [1923]; Ardengo Soffici munkái; G. Gentile írásai) a katolicizmust és a klasszicizmust vallják az olasz nemzeti kultúra sarkpontjainak. Olaszország az az ország, ahol nem volt

reformáció és ahol a romantizmus, ez a külföldről beszármazott irodalmi áramlat is teljesen klasszikus formát öltött legnagyobb írójában, Alessandro Manzoni-ban. A fasizmus indulhatott együtt a futurizmussal, de uralma alatt olyan légművet teremtett, mely a legalkalmasabb emennek a megfojtására.

Mario Sobrero regénye (Pietro e Paolo, Milano, 1924) sem futurista könyv. Inkább Zolától tanult. Egy Milánóhoz közelfekvő iparos városka életét írja le a kommunista küzdelmek idején. Egy család történetébe sűríti Olaszország háború utáni történetét.

Pietro a harc térről, mint vad szocialista tér vissza, részt vesz a kommunista agitációkban és mint főbizalmi, annak a gyárnak lesz vezetője, melyben mint munkás dolgozott volt. Becsületes rajongó, aki — mikor kötelességérzete gyilkosságra viszi és saját munkástársai ellene fordulnak — összeroppan. Nincsen többé ereje a munkára, nem látja többé élete célját és gyára ellen elkövetett bombamerénnyel lesz öngyilkos.

Vele szemben áll Paolo. Ő nem gondolkodik a fennálló társadalmi rend egyenlőtlenségein, hanem elismeri szükségyszerű voltukat. A feketeingesek közt vesz részt a harcban, Erős hazafias érzés hevíti a „hontalanok” bűnös üzelmei ellen, s azzal az áldozatkészséggel és önmegtartó életmegértéssel veti magát a küzdelembe, mi a fasizmust mindenkor jellemezte.

A regény egy harmadik alakja, az öreg Dávid könyvet ír a jog filozófiájáról, igyekszik korának problémáival minden oldalról megismerkedni, eljár a szocialista újság szerkesztőségébe, barátkozik agitátorokkal, rokonszenvez a kommunista elvekkel, de Pietro hibáit épp oly jól látja, mint a Paoloéit és távol a gyakorlattól, elméleti közt élven, a testvériségen és általános szereteten alapuló jogról álmodozik.

Mario Sobrero jól kihasználja e világnézeti különbségek összekötését egy család életében s elbeszélését át meg át szövi érdekes szentimentális mesészállakkal. Tárnyilagos akar maradni. Regényének nincsen semmi propaganda-íze.

Kastner Jenő.

A MADÁCH-IRODALOM EGYIK PROBLÉMAJA. Felfedezője, kihez a sors keze vitte, volt első kritikusa és magyarázója. Arany volt az, ki Ádám álmát megmentette a purgatórium lángjától. Ő volt, ki először mert felelősséget, erkölcsi szolidaritást vállalni az ismeretlen költővel. Ő magyarázta először az olyan nagy vitákat és harcokat felverő költeményt. Ő méltatta először, s állította oda a világirodalmi jelességek mellé, noha ez egybevetésből kifolyólag fogyatkozásokra is céloz (magára nézve is bizonyonnyal ilyesfélét vallott volna).

A szerényhangú felfedező, magyarázó és méltató rövidre mérte a hivatalos üdvözlések és bemutatások anyagi keretein alig túllépő fejtegetését. Egyénisége kívánta így és magyarázza ezt. De az alig néhány mondattal megírtt zászlobontásban kétszer is ráér hivatkozni arra, hogy a művet, mint egészet fogja fel. Ki egyszerű egész voltában tekinti a kompozíciót, az tisztában lehet a költő céljával — állapítja meg Arany. De utal arra is (fontosnak tarthatta, mert a végére, csattanónak hagyta, ha ugyan lehet csattanóról is beszélni e szerényhangú kritikában), hogy az egyes részek sikerét és a kivétel sikerét is a mesének rövidrevont alapvázlatából kiindulva kell méltányolni.

Merjük mi is azt állítani, hogy Arany a maga kongenialitásával, melyben harmonikusán összebékülnek a költő, az esztétikus és az elemző filológus sokszor hangoztatott ellentétei, legközelebbre hozzáférközött a szintén sokoldalú Madáchhoz, kiben a költő, a bölcsész, és a szónok vált egy egészé.

Arany egyéniségének tengelye a művészi önfegyelem. Ez ránézve a legnagyobb szabadság, távolról sem megkötöttség, ballaszt avagy betanultság. Művészi önfegyelmével tudta költészetének alkotó tényezőit harmóniába kötni. Amit vall esztétikájában öntudatosan, kritikájában követőleg, azt valósítja meg költé-

szetében intuitive. Madáchban is ugyanazt kereste és találta meg.

Mi is, Arany nagy nyomdokain, a világirodalmi jelességek mellett netalán érezzük, látjuk is a mű fogyatkozásait, de bizonyítani szeretnők, hogy azok a részek arányából származnak, s e végből a látszólagos hiányokat, ellenmondásokat a részek nagy harmóniájából, az egészhez való alárendeltségükből akarjuk levezetni.

Fogadjuk meg Arany szavát és igyekezzünk egyszerű egész voltában felfogni a művet, ne vegyünk el belőle semmit, élvezzük egészében; de egyes részeit kiemelve ne hallgassunk el olyat, mi benne van, és óvakodjunk olyan bölcsészeti nagy apparátustól, mely a belémagyarázásokra, a fölös egybevetésekre szokott csábítani.

Szívleljük meg Madách szavát is, mely arra figyelmeztetett Kisfaludy-Társaságbeli székfoglalójában, hogy a kritika a megalapított nevű nagy írókból sokszor olyan szépségeket is magyaráz ki, melyek valóban soha eszök ágába sem jutottak s így saját szép-eszméink rovására — ékességeket rakunk a már úgysis gazdagokra.

Madáchot már Arany igazításaival szívtuk magunkba. Ezek nem egy helyt acélba metszették, zengőbbé tették, megszinesítették Az Ember Tragédiáját. Arany akaratlanul is belévitte művészetét, a spirituális és az anyagi rész beteljesült harmóniáját. A legnagyobb magyar gondolkodónál a „külsőt“, a „legkülsőt“ fogyatékosnak találta. A forma és tartalom nem is az nála, mint Aranyánál. Az eszmék mélyebbek avagy magasabbak, mintsem hogy könnyedén megkaphatnák művészi alakjukat. A gondolatok metafizikai messesége (olykor mintha egy a miénknél többet tudó másik világról származnának ide) elhalkítja a nyelv zenéjét, fakóvá tompítja a színeit, megszibbasztja pattogó erejét. Minden oly távolból jó, hogy veszítene kell útközben valamit. Lehe-

tetlen másképen. Sokat vitatott pontja ez Madách értékelésének, de örök kérdése az irodalomnak is.

Felettebb értékes hát új Madáchkiadásunk (Madách Imre: Az ember tragédiája. Centennáriumi kiadás. Budapest, 1924. Kiadja a Magyar Irodalmi-Társaság), mert a lap alján ott vannak Madách eredeti fogalmazásának vaskosabb-tesetesebb fordulatai. Ezek mélyre húznak, rejtélyeket tárnak fel magyarázóknak, műélvezőnek.

A nyelv zenéje, ritmusa, tónusa önmagában művészi hatást kelt: külön művészet, akár gondolatszegény belsővel is. Viszont a legszebb költői tartalom is elvész a formaszépség hiánya miatt. Így a végtelen, a háttartalan is, ha pusztán a nyelv rideg logikai vázában jelenik meg, nem csengvén hozzá a hangok megfoghatatlan bája és varázsa: korlátozott, kicsinyes, színehagyott marad.

Madách eredeti kifejezései itt-ott hiálvány vannak a nyelv mintegy önállósá különített művészetének, mely hatni tud és akar az akusztika dobbanó, ringó hullámaival, minden tartalmi nehezék nélkül is. Ő sohasem szabadulhatott el gondolatainak súlyától, ismerethalmazának mólóhjától. Nem adatott meg neki, hogy pusztán a nyelv zenéjének élő dalos lehessen. Dalaiban is az elmélyedés kötözi szárnyait. Gondtalanul és gondolatlanul röpülni, szépen szólni problémák nélkül, írni egy sort is a csín kedvéért: nem Madách eljárása.

A szavaknak nem egyszer vaskosabb volta, a sziklahordásban megbicsakló ritmusa mégis lelkének hú eredője, egyénisége kohójának öszülöttje, emberi gondolatok és érzelmek legigazabb teste. Írja is Aranynak: „nem cohaereál talán egészen”. — de rámutat gondolatai hajszálygókereire. Úgy hinném, azt akarta mondani: a hajszálygókerekből egy-kettő gyomlálás közben kettészakadt a termő talajban.

Így vívja küzdelmét a művész Madách a filozóffal. A Madách-irodalom főtárgya ez — ennek megoldására vétezi fel magát a kritikusok legtöbbször. Az első s máig legmélyebb járatú elmélyedőjében, Erdélyi Jánosban a *bölcsész győz.* Természetes, hiszen „a tárgy és művészeti gondolat érdekében” szólalt meg; a művészi kivitel fejtegetésébe ő belé sem

fog. Madáchot inkább az abstractió útján követi. Művében a költészetet adaléknak mondja, noha gyönyörű adaléknak.

Erdélyi több kifogást emel, s mindegyikben Madách vállalkozásának egy-egy szerinte legyőzhetetlen nehézségére mutat rá. Nem veheti észre a művész győzelmét ezeken, hisz ő *csak a bölcselőt* kereste.

A sorok között vallja ugyan: van a műben kifejező erő, költői, sőt drámai előadás; vannak jelenetei, melyek méltók volnának bármely elsőrendű s világraszóló költeményhez. A súlypontot azonban a részekben kutatja, minden részben egy-egy súlypontot kell hát éreznie s a „színeket” torzóknak tartania. Oda jut így, hogy mikor az egészet keresné, annak csak egy torzóját találja meg: Lucifer komédiáját. (Ez megvan a műben, éppúgy, mint az a theodicea, melyet Kármán Mór látott benne, de nem meríti ki az egészet, csak töredéke annak.)

Erdélyi nyíltan vallja: a mű ereje a részekben van. Ezeket azonban fáj neki oly egész részeiül tudni, amelynek ellentmond a dráma alapeszméje. A mű az ördög sugallata, sorsunk, rendeltetésünk misztifikációja, emberi létünk árnyoldalai. Maga Adám is töredék, kiteljesedett egvén, ép egység nem lehet, mert egyetemességéből csak *félíg* (ez dült betűvel van szedve Erdélyiben) lép ki, de *egészen* sohasem lesz élő alak.

Erdélyi felfogását kritikájának az a részlete mutatja legvilágosabban, amelyet az egyiptomi és a falanszterjelenetről írt. Míg a többen szinte átsuhan, ezeket szétboncolja. Mind a kettőre nézve szigorú a költővel szemben; s Madáchot erre a két színrre tett észrevételei bántották legjobban, mi abból is megtetszik, hogy némi apró helyreigazításon kívül csupán e két helyre vonatkozólag válaszolt. Ha Madách csak az egyiptomi jelenetet írja meg vagy csak a falanszterit, akkor még talált volna az az észrevétel, hogy az előbbi a szent hagyományok meghamisítása, a másik a szocializmusra írt gúnyirat, fonák invenció, paródia, mai nyelven szólva a szocializmusról írott tréfás croquis.

Madách válasza után azonban másnak tartjuk. Azt mondja u. i., hogy ő nem a biblia fáraóját rajzolta, nem azt, aki — mint Erdélyi megállapítja

— Józsefnek, Jákob fiának tanácsára némhogy felszabadította, hanem természetesen kihasználta, elszegényítette a népet.

Mi a fáraóban azt az embert látjuk, ki mindent megtesz, amit csak akar, mert egyéni hatalma végtelen, korlátlan. Madách túlozta, fokozta, egyesítette a hagyományok fáraóit. Az ő fáraója zsarnokabb Józsefénél avagy akármelyiknél is, mert megteszi azt, amit azok nem tehettek meg, hogy felszabadítja a rabszolgákat. A kor szelleme, a fennálló rend megengedte a fáraóknak, hogy korlácsoltassák és agyonkínózzák rabszolgáikat, de hogy felszabadítsák, azt már nem.

Az egyéniség eme túltengésének mintegy ellentéte a falanszter-jelenet, mely az egyéniség összezsugorodása, nullára redukálása. Az egyiptomi jelenetben az egyén elnyeli a milliót, itt a nagy közösség gépies élete az egyént. Az egyén mind a kettőben lázad a fennálló rend ellen, de míg az előbbi jelenet érzelmes, fellengős, az utóbbi szarkasztikus, esípós, gúnyos.

Erdélyi a szocializmus kigúnyolását látta benne s valóban, Madách falansztere éles ellentéte a Fourier-félenek, mint azt már Alexander Bernát iskolai magyarázatok kiadásából is tudjuk. Különösen parodisztikusnak találja Erdélyi akkor, amikor egybeveti Considérant fejtegetésével, amelyekben éppen a vonzó munka szervezése a vezérgondolat és a vonzó munka az emberi méltóság, az igazságosság, a társadalmi összhang, a haladás, a morál sine qua nonja. Erdélyi azt hiszi, hogy Madách falansztere egyenesen Considérant rendszerének paródiája, hiszen a nevek egy része is azonos szerinte.

Erdélyinek a falanszter-jelenetre vonatkozó kritikája azonban nem olyan igazságtalan, mint Alexander Bernát mondja, csak hogy Erdélyi a részletet nézte s nem vette észre, hogy Madách költői feladata az volt, hogy megrajzolja az emberiség fejlődésének minden mozzanatában: a szabadságban, a kereszténységben, a tudományban, a szabadversenyben a napfoltokat, bemutassa a kivételtelesség nagy tragédiáját, azt azonban mi is valljuk, hogy míg a mű többi részlete inkább komoly, szenvedélyes esetleg szónokias, ebben a legszemlésebb és legtalálhatóbb színben van

valami irónikus hang, torzítás, mi a paródia alapkelléke. S ha nem is Considérant Viktor, Fourier nagy tanítványa rendszerének kigúnyolását írta meg, parodisztikus jellege kétségtelen; s az sem lehetetlen, hogy a Bach-korszakra, ennek a nemzeti, vallási, hazai uniformizáló gépiességére is céloz ez a csípős gúny, a falanszter-jelenet *A civilisator* allegorikus paródiájának ikertestvére.

Az egységes Ausztriát a felirat vagy határozat kérdésében tartott képviselőházi beszédében is kipellengezte s abban is elsősorban azt lobbantotta szemére az osztrák státusférfiaknak, hogy szentségtörő kezekkel mertek belekapni a történeti és emberi jog kerekébe. Igen tudós doktoroknak aposztrofálja őket, kik a birodalom egységének eszméjével, e nagynek látszó eszmével nevésgessé tették magukat éppen úgy, mint Don Quijote a lovagkor visszaállításának törekvéssel. Birtak-e legalább eszményképül oly nagy, oly lelkesítő ideát, mely eljárásuk mentesgeül szolgálhat? — kérdi a szónok. Madách itt nyilván valamely népboldogító utópisztikus államformára célzott. A beszéd többi részében az osztrák státusférfiak civilizáló hajlamát gúnyolja, mint *A civilisator* c. parodisztikus allegóriában, melyet közvetlenül főműve előtt írt. Már Beöthy Zsolt is megjegyezte, hogy a legtisztább és legmélyebb magyar érzésvilágra utal a falanszter-jelenetnek az a vonása, hogy Ádám ebben, eltérőleg a többi szintől, mindjárt beköszöntésekor látja eszménynek bukását, egy percig sem lelkesül érte, mert bánja a haza fogalmát. Ez az Ádám itt — írja Beöthy — akár a Horvát Istváné, magyarul beszél.

Erdélyi tétele, — hogy t. i. Madách inkább bölcsész és történész, mint költő; hogy erőszakosan járt el, mintegy gúzsba kötötte a történelmet, csak hogy megírhasssa Lucifer komédiája kedvéért. Az ember tragédiáját, feláldozva a történelmet a költészet oltárán, — e tétel, mondom, ott lappang, ha más formában is, Madách legismertebb kommentátorának, Alexander Bernátnak magyarázataiban, amelyekben a mű értelme óriási filozófiai apparátussal fejtegettetik (igazán nem Arany egyszerűségével), de a mérleg a művész rovására száll alá a művészi forma megítélésekor és visszhangzik Er-

délyi felfogása, hogy merev, kevésbé alakítható anyag a történelem a költő kezében, hogy a történet dramatiszálása nagy akadályokat gördített a költői alakítás elé, hogy a jellemrajz gyengesége összefügg a mű filozófiai jellegével, de a költő erejének korlátaival.

Alexander Bernát felfogása többé-kevésbé közhitté lett.

Pedig a klasszikus drámai művészet, a költészetnek ez a legnemesebb fajtája, a bölcelet és költészet emulsiója. Benne egyedynek a lényegbe mintegy befúrókodó elmélyüléscsodák és a pillanatnak élő felszínes kedély színpokái, az életigazságok, velős szentenciák és az idegfeszítő, érdekes, hatásvadász drámai helyzetek hőseiben ott vannak az egyetemes, általános, összefoglaló, átható, az emberiséget átkaroló jellemvonások a különőségekkel, az extravaganciákkal. Erdélyi és nyomán Alexander Bernát is (mind a kettő bölcselő elsősorban) csak a műnek egyik elemére rezonáltak, túlzottan, a másikat törpének találták.

Kell bölcelet a költészetben, mint mérséklő elem. Ily célra megjár — tanítja Arany —, különben annyi, mintha kárba veszne. Ez most már az égető kérdés, nem vitt-e léghajójába kelleténél többet Madách? Erdélyi megállapítja, hogy Adám nem egyéni, hanem fogalomember, ki egyetemességéből csak félig lép ki, de nem erősödik sehol sem kiteljesedett egyénné. E lidérc, ha változatokban is, de egyre visszatér a Madách-irodalomban Alexander Bernát szerint is Adám és Éva elvont gondolatok képviselői, nem igazi élő alakok. Maga Arany is mondott ennyit: „Madách erősebben gondol, mint képez.” De Szász Károly már folytatta: „A bölcsészet egész meggyőző erejével bír, a költészet édes bűbája hiányzik” és a túlzás egyre nő, Alexandernél kulminál.

Remekírók életviszonyainkat, emberi lelkünk életkorét rögzítették meg, az emberiség jellegzetes példányaiban, Achilles és Agamemnon, Attila és Buda meghasonlásában, bármely kerek, bevégzett történetek is, a hatalom és rátermettség vívja állandó tusáját, míg Antigonéban a földi törvény és a természet nagy parancszava. A két szomszédvár lakói közt a szomszédok ősi nagy harca dúl, Petőfi legegységibb lírá-

jában minden szerelmes szava szól. A népdal egyszerű hangja örök emberi vágyaké; a népmese tündérvilága mind megannyi allegória, szimbólum.

Madách tehetségében megvolt az ösztön, hogy az egyetemes emberi jelleget minél jobban kiszélesítse, talán különösebben, mint bárki más. Egyéniségének ez az általánosító hajlam egyik legegységibb sajátja. Ez az összefoglaló erő, öntudatos is. A nőről szóló értekezésében meg is írja: Az emberiség oly változatlanul egy — az emberi természet főjellemvonásaiban minden századokon s polgári állásokon keresztül oly hasonló marad. Ezért leli meg Homér hőseit a józan egészséges magyar faj középosztályában. Ami a fő Odysseusban és Penelopéban, az meglehet és megvan egy jó módú pusztai bérlő házában is. (A világháborúban hányszor megismétlődhetett ez!)

Madách alakjai tán inkább érzékitik az örök emberiséget, mint a költészet többi alkotásai. Ez énjüknek, egyéniségüknek legjellegzetesebb bélyege is. Adám a mitológia Atlasza, ki vállán hordja a földgömb súlyát, érzi a felelősséget az emberiség jövőjéért, látja önmagában az emberiség sorsát, s az emberiséget sajátjának tudja.

A fogalomembert azonban kettévágja már egy pusztá, egyszerű tény: Adám nem az emberiség egybesűrített alakja, nem az elvont emberfogalom. Az emberiség férfi és nő, a nő pedig nem egyszerűen csak ember — állítja Madách a nőről írott érdekes és mélyjárátú fejtegetésében (tán legérdekesebb és legmélyebb, mit e nemből írtak) —, hanem utolsó ízéig egy sajátos valami — *specifice* nő. Adámban is megvan, mi utolsó ízéig egy sajátos valamivé, férfivá teszi.

Ó az, ki pozitív életcél tűz ki. De a kiteljesülését is tudni akarja, mit jótékonyan eltakart az istenkéz. Hadd lássam, miért küzdök, miért szenvedek? A választ megadja rá az álom, melynek tartalma ránk nézve múlt, jelen és jövő, de Adámnak csak jövőndő.

Az álomban a célt soha el nem éri, mert az a véglegesség lenne a bevezettség, a tőkély. Ily szilárd pontra, mely az élet értelmét, a csatának végét, a megnyugvást jelentené, nem jut, nem is juthat. A harc hát meddő.

de folytonos is, mert a tökélyről lemondani nem tud, megmaradván mindig az a hite, hogy egy másik harcban megtalálja. De e küzdelem felemelő, fenséges, magasztos is, mert a tökéletesedés útján visz.

Ádám sorsa telhetetlen nagy igényében és elbizakodásában sarkallik: az eszmét eszmei tökélyében akarja valóra váltani, elégnek tartván arra önérejét. Meglesz az egyiptomi zsarnokság, a népszabadság, a kéj mámor, a kereszténység, a tudomány, a forradalom, a szabadversenyű modern élet, a falanszterben testetöltött szocializmus, csak hogy nem úgy, mint Ádám akarta. Mindenütt ott a lesújtó sötét foltok. Amint Beöthy gyönyörűen írja, a hatalom a magány kínjával, a nagyság fenséges ereje a tömeg nyomorult erőszakosságával, a gyönyör a csömörrel, a vallás szörzsálhasogató őrzöngésével, a tudomány legyőzhetetlen korlátaival, a szabadság féktelenségével nehezedik lelkére.* A filiszter tán megnyugodni benne: nem lehet másképpen. Nincsen rózsza — tövis nélkül, a fehér liliomnak is fekete az árnyéka. Oderint, dum metuant, választotta jelégnek Caligula, Ádám lelkében azonban egyre mélyebbek a sebek és páratlanul szenzitív lelkét a megsemmisülésbe viszik.

Ádám telhetetlen nagy igénye és elbizakodottsága megvan minden emberben, mint az ember legjellegzetesebb vonása és gyengéje (az ember megbuktatója mindenütt egy gyöngye, mi az emberi természet legbensőbb lényében rejlik, melyet levetni nem bír, — írja Madách Erdélyinek), de így színezve, ilyen fokban, így összetéve csak Madách Ádámjában.

A függetlenség önmagára utaltságának szenvedélyes vágya, a befejezettség tökélyének mohó követelése a költő lelkének alapvonása. Ebből fakad fiatalkori nőgyűlölete is. A nőben csak romboló érzékiséget lát és megtagadja segítő kezét, intuitíve érezvén vezérlő hatalmát. Az ő nemes nagyravágyása borzad attól, mi középszerű, átlagos, a lehetőségekkel és egyéb tekintetekkel (minő elvégre

a színszerűség is) megalkuvó. Ezt az ő rendkívüli finom lelkülete már csonka — bénaságnak, nyomornak látja.

Ádám erőszakossága, mellyel mindenütt szembeszáll az egyéniséget korlátozó intézményekkel, a Madáché, ki mintegy összetűri a történelem, bölcsélet, költészet határait, szétzúzza a dráma, a színpad korlátait, hogy megóvja Az ember tragédiáját. A költő erejével legyőzte a tudós előtt legyőzhetetlennek látszó nehézségeket.

A mű a folytonos kiábrándulások dala, mégsem a legsötétebb pesszimizmus vészharangja, mégsem az emberi munka meddőségének kikiáltója. A pesszimizmus nem a szerzőé, a szerkezetből foly így, Arany genialis megállapítása szerint. (Így mondta üdvözlésében, mellyel mint a Kisfaludy-Társaság igazgatója fogadta az új tagot.) Az álomból ki kell sötételniök a ködfoltoknak, a kínos hátulütőknek, a mérgeknek, melyek az alkotás kísérői, hisz az álmat Lucifer adja, a boncoló ész akarja tudni, mit érek el, miért küzdök? De Madách nem tanítja, hogy a történelem csak zátonyokból áll; nincs a földön tökély, senki sem befejezett önnön erejében: aki mégis erőszakkal ezt akarja és önéreje bízva magát, annak — mint Ádámnak — tragikus a sorsa, mert oélját egészében el nem érheti, pedig azt akarta; s e sors különösen fájdalmas annak, aki oly mértékben szenzitív, mint Ádám.* Ha művét így, mint egészet fogjuk fel, Arany nyomán, mi sem látjuk benne a pesszimizmust.

Téved tehát — mondja Arany — ki úgy fogja fel, hogy a szerző a világtörténet egyes szakaszainak s általuk az egésznek hű képét akarta adni, azt mutogatván, hogy nincs haladás az emberiségben, csak szüntelen körbenforgás vagy alábbszállás, míg minden a nihilizmusba süllyed. Maga a költő is így nyilatkozott Erdélyihez írott levelében: Ádám, bár kétségbe esve, azt tartja, hogy eddig tett minden kísérlete

* A mű költőiségét Beöthy Zsolt méltatta a mű félszázados jubileumakor írott kitérő tanulmányában, a Budapesti Szemle CXLVI. kötetében, 1911. 373—388. l. Ugyanekés ő elemezte Ádám jellemét, *A tragikumnak idevágó s szerintem eddigéle nem eléggé észrevett lapjain*, különösen a 95—106. lapokon.

* Madách rendkívüli érzékenységről Riedl Frigyes írt legszebben, a költő összes műveinek megjelenése alkalmából (Budapesti Szemle 1890, 328—349). Riedl szerint azonban az Ember Tragédiája megtestesülése Schopenhauer azon mondaságának, hogy a világtörténelem nem egyéb az emberiség aggasztó, nehéz, lidércnyomta álmánál.

erőfogyasztás volt, azért mégis fejlődése mindig előbbre s előbbre ment, az emberiség haladt, ha a küzdő egyén nem vette is észre. (A küzdő egyén nem vehette észre, mert az emberiség fejlődését tökéletes képeken öhajította.)

A határtalan emberi nagyravágyás és túltengő önérzet tragédiája így egy megnyugtató erkölcsi tételt rejteget. A költő Madách moralista is. De vajjon nem minden nagy költő az-e? Goethe, Petőfi, Arany is az volt. Vörösmarty irodalmunk lecsalásosabb lírai darabjában azt érzékíti meg: elégedjük meg azzal, ami van és ami osztályrésznkül jut, a látni vágyó napba nem tekint. Örülni, aminek lehet, benne teljesnek tudni az életet, hagyni a jövőt. Ez Éva. Egyéniségét ez járja át. Az ő filozófiája az Úrra hárítja a felelősséget. Hisz, ha az útát kitűzte (t. i. az Úr), melyben, hogy menjünk, kívánja, egyúttal olyaná is alkotott, hogy vétkes hajlam másfelé ne vonjon. E bölcsélet: a függés elve, az önbizalom, az öntevékenység vágyának ernyedése, zsugorodása, az odaadás és megadás, de a boldogság forrása. (Mily szomorú, hogy a boldogságot a megadásban, a céltalanságban találjuk fel!)

Az önerőre támaszkodás a férfi énje; az odaadás, a megadás a nőé. Ádám, nagy céljával s az érette való végtelenségig elszánt akaratával, a tragédia küzdő énje, ki felemel s megráz; Éva megadása az emberi lélek passzivitása, mely nyugtat és boldogít. Ádámban az ember égbenyúló önérzete dúl, Évában az önbizalmatlanság boldogsága szunyad. E kettő azonban nincs kategorikusan elválasztva egymástól, a kettő együtt az ember, kit az alkotó vágy és hivatás egy célra irányzott ereje mozgat, de a lét minden rőzsájának édes élvezete boldogít. Ádám örülni is akar a létnek, bár énjének magva a hivatásszerű küzdés; Éva viszont a történelem ütőerét is fogja, pedig lényege az élet örömeit, a pillanatnak élő kedélyt jelenti.

A nő beléavatkozása a történelem folyásába, befolyása, mely a tragédia Évájának sajátos egyéni szint ad, mintha nem eléggé domborult volna ki kritikáinkban. Éva egész alakja helyett is csak egy részletét látták meg.

A fáraó Éván át eszmél rá dicsősége átkára, hogy hallja a jaját azoknak, kikkel a célra tör. Éva részese hát az új eszme létrejöttének: tenni azokért, kikre mint élettelen eszközökre reátafosott. Az ő lelkébe sír belé először a tivornyák nívánája, finom idegeivel már érzi a változást, meggyomlálja Ádám lelkét Péter igéi számára. A keresztény szín Évája enyhülést az elzárkózásban: a kolostorban remél lenni: követi Ádám a tudomány magányába. Prágában a nő életkedve, igényei perzselik meg lelkét, de tanítják az új igazságra: az egyoldalú belső élet tökélytelen voltára. A forradalom forró szférájában a két Éva, a két örök típusa a nagy változások idejének: a hagyományt féltő arisztokrata, a hagyományért kapaszkodó parvenu kiábrándítják az egyenlőség eszméjéből, amint a következő színben a szabad versenyből, mely újólág csak a közösködést szüli. Ez új idea, a közösség, Éván rezzen át először, mikor az új eszme allegóriáját, a halált glóriával lépi át.

Ellene kel fel, a családi nagy szent hagyományokért a falanszter Évája, magával ragadva a még kételkedő férfit. A nő szerepének zenitje ez. Luther, a reformátor, Plátó, a böles, Michelangelo, a művész és az édesanya szíve nem bírják a sívár mechanizmust, a robot lélekrabló kalapácsütéseit.

A végleges kiábrándulást az eszsimó Évája hozza meg: a küzdelem végét, az emberi nem végső erkölcsi romlását a felkínálkozó nő jelenti, de ugyancsak ő ábrándította ki már előbb Ádámot abból a képzelt mentsvárából, hogy mintegy megszökhet a csatából, eltávozhat a földről. Az úrból az ő emléke hívja vissza az új küzdelemre, a halál torkából az ő szava menti meg, mikor anyaságát jelenti. A szikláról visszatántorodó Ádám: az önerőben bizakodás végső bukása, a tragédia beteljesülése, melyben a férfi lényegében semmisül meg, mint Bánk. A kiábrándító Éva itt is új utat mutat: egy új küzdés útját, melynek Ádám nekivág, az álom sötét képeinek ellenére is, de bízva-bízában már, Isten segítségével. Küzdünk céljainkért, bár tudjuk, hogy nem érjük el. S azon emberi gyöngét, melyet saját maga legyőzni nem

bír, az isteni gondviselés keze pótolja, mire az utolsó jelenet „Küzdj és bízzál”-ja vonatkozik — magyarázza műve alapeszméjét Madách Erdélyinek.

A nő így ki-kiábrándít, de az új utat is folyvást mutatja, tartja a lelket bennünk. Vezérlő szerepe azonban öntudatlan, szuggesztív; Ádám sem tudja, sőt nem is vállalja az új létre vezetést, csak Lucifertől várja. *Ez a nő tragédiája.*

Éva énjének e jellegzetes vonása a költő énjének legbensőbb sejtjéből fakadt. Az őrző angyalként vezető édesanyján kívül egy *ilyen* életárs utáni vágy adott hozzá ösztönzést, de benne van a magyar léleknek a nővel szemben való lojalitása is.*

Ez a lélek alkotta meg Évában az örök nőt, Madách örök nőjét, kinek kijut emberi voltunk legjellegzetesebb vonása: részletet fogni, egész helyett. Lucifer gúnyos hangját: az ember majd állati vágyának eszközül tekinti a nőt, majd istenül oltárra helyezi: a testi és eszményi szerelem harcát a gondolkodó Madách is látja. Akadémiai székfoglalójában vallja: a korok és népek a nő nagyszerű hivatásának csak egy-egy mozzanatát fogták fel, s azt fejlesztve, nagyítva fonák s fájdalmas helyzeteket idéztek elő. Pedig a hivatás egésze a nagyszerű: Éva a

* Madách művét éppen ebből a szempontból, a női lélek kifinomult érzékével elemezte Wallis Adél Zsófia Cordélia (családi néven Opzoomer), az újabb holland irodalom kiváló képviselője. Wallis azt mondja: egyéni vonás húzódik keresztül Madách művén, mindenütt egyéni tapasztalatok és benyomások nyilvánulnak. Essayje megjelent a Magyar Könyvtár 719. számában, Erdélyi Károly fordításában. Sajnos, ma már nem kapható.

legédesebb földi gyönyör, szeplőtlensége a tisztélet örök forrása, kifinomult lelke titkos vezére az emberiségnek. Ez Éva, az örök nő, Madách költészetének tükreben.

Az Ember Tragédiája ma már lábra kelt erő, szájról-szájra járó íge, lelkesítő, szíveket igéző rajongás, bánatban-örömben megcsillanó mindnyájunk könnyeseppje. A reá kelő visszhang egyre határozottabb, tágul a színek skálája, finomodnak árnyalatai. Részleteivel s egészében is roppant hatása van.

Költői jelentősége mellett is ered ez, hogy a gondolatok és mélységek Madácha roppant tömörsége mellett is a legérthetőbb, legvilágosabb olvasmány. Ez az Ember tragédiája hatásának titka.

Voinovich nem végezhetette találobban testes szép kötetét, mint kiemelve azt, hogy a mű mélységeivel is világos, ezerfelé szétágazó gondolatagancsaival, bogaival, göbeivel, kízó kérdőjeleivel befejezett egész: a fejéntalálás, talpraesettség megkapó és eredeti alkotása sokszerű ihletforrásainak ellenére is.

Kritikai talentumaink java, mint egy Ádám küzdelmeinek folytatása gyanánt, egymást cáfolva, kiegészítve, részben és egészben (valamint énjükből is beleopva a nagy műbe) versengve a megoldásért, oly sokféleképen keresték nyitját. Aki a részletekbe hatolt, az újabb értéket fedezett fel benne, ha elhanyagolta is az egésznek jelentőségét. Meddő munkát egy sem végzett: megíratlak a magyar essai-irodalom legszébb lapjai s Madách haladt a megértés útján.

Medveczky Károly.